T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MANEVİYAT-I ASKERİYYE KİTAPLARI

ALİ ASLAN
14701018

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. FATMAGÜL DEMİREL

İSTANBUL
2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MANEVİYAT-I ASKERİYYE KİTAPLARI

ALİ ASLAN
14701018

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. FATMAGÜL DEMİREL

İSTANBUL
2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MANEVİYAT-I ASKERİYYE KİTAPLARI

ALİ ASLAN
14701018

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 23.07.2019
Tezin Savunulduğu Tarih: 04.07.2019
Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Fatmagül Demirel	
Jüri Üyeleri	: Dr. Öğr. Üyesi Fahriye Dinçer	
	: Doç. Dr. Aynur Soydan Erdemir	

İSTANBUL
TEMMUZ 2019

ÖZ

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MANEVİYAT-I ASKERİYYE KİTAPLARI
Ali Aslan
Temmuz, 2019

Bu çalışmada II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde basıldığı tespit edilmiş olan maneviyât-ı askeriyye kitapları içerik ve söylem analizi öne çıkarılarak incelenmektedir. Kitapların yayınlandığı dönemlerde yaşanan gelişmelerin, kitapların içeriğine nasıl yansıdığı ortaya konulacaktır. Yaşanan dönemsel gelişmeler kitapları etkilemiş, kitapların içerik ve söyleminde önemli değişikliklere sebep olmuştur. Örneğin, II. Abdülhamid döneminde yazılmış bir kitapta yer alan sadakat kavramının, II. Meşrutiyet döneminde ve Cumhuriyet döneminde farklı bir sadakat söylemine dönüştüğü görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde basıldığı tespit edilen kitaplarda; Allah, peygamber ve padişah üçlüsüne sadakat gösterilmesi beklenmiştir. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde ise bu üçlünün yerini vatan ve millet gibi kavramlar almıştır. Bunun yanı sıra savaş yıllarında yazılan kitapların içerikleri ve öne çıkardığı konular da değişmektedir. Örneğin, Balkan Savaşı'ndan hemen sonra basılan kitaplarda, Rumeli'nin elden çıkması bir bahis konusu olmuştur. Ordunun savaştaki hali de eleştirilmiştir. Orduda manevi bir çöküş olduğu tespiti yapılmıştır. Bu duruma bir çözüm getirmek için; askerin maneviyatının yükseltilmesinin ve bir vatan mefkuresinin dimağlarda yer etmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Dolayısıyla çalışma; maneviyat-ı askeriyye kitaplarının yayınlandıkları dönemlerde yaşanan gelişmelerin ve değişen atmosferin kitaplara nasıl yansıdığını ortaya koyacaktır. Ayrıca bu çalışma, kitapların nasıl bir ortamda, niçin kaleme alındıklarını ve dönemsel olarak askerlere verilmesi gerektiği düşünülen manevi unsurların neler olduğunu anlamak açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Yayıncılık, Askeri Maneviyat Kitapları, Askeri Din Kitapları, Yayıncılık Tarihi

ABSTRACT

THE BOOKS OF MILITARY MORALITY FROM OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC
Ali Aslan
July, 2019

This thesis scrutinizes the books of military morality which was found to be published during the reign of Abdulhamid II, Second Constitutional Monarchy Period and Republic Period, by featuring the analysis of the contents and the discourses of the books. This work will reveal the effects of the periodical events on the books of military morality. For example the discourse of loyalty in the books which was published during the reign of Abdulhamid II, differs from the ones which were published during the Second Constitutional Monarchy Period or from the ones which were published during the Republic Period. During the reign of Abdulhamid II, soldiers were expected to be loyal and obedient to Allah, to his Messenger and to the Sultan. With the beginning of the Second Constitutional Monarchy Period those were replaced by "motherland" and "nation". Furthermore, the contents of the books which was published during the years of war also differs from the other books. For example the loss of Rumelia is a topic of discussion in the books which was published after the Balkan Wars. In these books the state of the Ottoman Army were criticized. Some writers even pointed out that there was a moral collapse within the army. They also emphasized the need to reinforce the morality and the need to establish an ideal of a nation or a motherland in the minds of soldiers. Thereby this work will reveal that the political events did affect the contents and the discourses of the books of military morality. Also this work will be important to understand the reasons to write the books of military moralitiy in certain periodical conditions and to understand the different moral elements from different periods which were wanted to be imposed upon soldiers.

Key Words: Military Publishing, The Books of Military Morality, The Books of Religion in the Military, Publishing History

ÖN SÖZ

Öncelikle bana bu çalışma konusunu öneren, tavsiye ettiği kaynaklarla çalışmamda yol gösteren, çalışmanın hazırlanması sürecinde de yardımını ve desteğini esirgemeyen, üzerimde çok emeği bulunan danışman hocam Prof. Dr. Fatmagül Demirel'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tavsiyeleri ve ders dönemi boyunca verdiği eğitim ile beni motive eden ve ufkumu genişletmeme vesile olan Dr. Fahriye Dinçer'e de teşekkür ederim. Çalışmanın hazırlanma süreci boyunca tahammül gösteren Melis Han'a; manevi desteklerinden ötürü kardeşim gibi gördüğüm arkadaşlarım Burag Hamparyan, Selma Kayacan, Arca Çakmakoğlu, İlke Çakmakoğlu ve Melih Han'a; ilgi gösterip tezimi okuyan ve fikirlerini beyan eden kuzenim Dilan Kurhan'a, arkadaşlarım Umut Kurnaz ve Bilinç Şüküroğlu'na; bu süreçte destek olan ve çalışmalarımı takip eden babam Mehmet Aslan'a teşekkürlerimi sunarım. Son olarak beni yetiştiren ve olduğum kişi haline gelmemde en büyük emeğe sahip kişi olan annem Aysel Kurhan'a sonsuz şükranlarımı sunar, en büyük manevi destekçilerimden biri olan anneannem merhume Fatma Kurhan'ı rahmetle yâd ederim.

İstanbul; Temmuz, 2019 Ali Aslan

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖN SÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vi**
KISALTMALAR ..... **ix**
1. GİRİŞ **1**
2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YAYINLANAN MANEVİYAT-I ASKERİYYE KİTAPLARI **6**
2.1. II. Abdülhamid Döneminde Maneviyat-ı Askeriyye Kitaplarının İçerikleri 7
2.1.1. Vesîletü'n-Necât 7
2.1.2. Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn 8
2.1.3. Müslüman Nefer 9
2.1.4. Askerin Ahlâk ve Evsâfı 10
2.1.5. Efrâd-ı Şâhâneye Mahsûs İlm-i Hâl Kitâbı 11
2.2. II. Abdülhamid Dönemi Maneviyat-ı Askeriyye Kitaplarında Söylem 12
2.2.1. Asker Tanımı ve Askerde Olması Gereken Özellikler 13
2.2.1.1. Cesaret 14
2.2.1.2. Fedakârlık 15
2.2.1.3. Nöbet 16
2.2.1.4. Silah ve Talim 17
2.2.1.5. Askerlik Sevgisi 18
2.2.2. Sadakat ve İtaat 18
2.2.3. Cihat, Gaza ve Şehadet 21
3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE YAYINLANAN MANEVİYAT-I ASKERİYYE KİTAPLARI **26**
3.1. II. Meşrutiyet Döneminde Maneviyat-ı Askeriyye Kitapları ve İçerikleri 26
3.1.1. Lübbü'l-Elbâb-Bi'l Kavli's-Savâb 28
3.1.2. Orduda Takviye-i Maneviyye ve Rûhiyye 28
3.1.3. Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri 29
3.1.4. Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân 30
3.1.5. Osmanlı Efrâdının Takviye-i Maneviyâtı 32
3.1.6. Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dînî, Vatanî Cihâddan Bahis Mevâ'izdir. 33
3.1.7. Gâzîlere Armağan 34

3.1.8. Asker İlm-i Hâli 35
3.2. II. Meşrutiyet Dönemi Maneviyat-ı Askeriyye Kitaplarında Söylem 36
3.2.1. İstibdâd ve Hürriyet 36
3.2.2. Vatan ve Millet 38
3.2.3. Asker Tanımı ve Askerde Olması Gereken Özellikler 41
3.2.3.1. Vatan Sevgisi 43
3.2.3.2. Cesaret 44
3.2.3.3. Nöbet 45
3.2.3.4. Silah 46
3.2.3.5. Ahlak 47
3.2.4. İtaat, Sadakat ve İhanet 49
3.2.5. Cihat, Gaza ve Şehadet 51
3.2.6. Balkan Savaşı'nın Etkileri 56
3.3. Askerin Rol Modelleri 63
4. CUMHURİYET DÖNEMİNDE YAYINLANAN MANEVİYAT-I ASKERİYYE KİTAPLARI 65
4.1. Cumhuriyet Döneminde Maneviyat-ı Askeriyye Kitapları ve İçerikleri 66
4.1.1. Askere Din Dersleri 67
4.1.2. Asker İlm-i Hâli 68
4.1.3. Askerî Dîn Dersleri 68
4.1.4. Millî ve Askerî Ahlâk 69
4.1.5. Askere Din Kitabı 70
4.1.6. Dinde Askerlik Kültürü 71
4.1.7. Mânevî Silâh Moral 71
4.2. Cumhuriyet Dönemi Maneviyat-ı Askeriyye Kitaplarında Söylem 72
4.2.1. Cumhuriyet ve İnkılaplar 73
4.2.2. Vatan ve Millet 75
4.2.2.1. Türklük ve Türkçe 76
4.2.2.2. Köy ve Köylü 78
4.2.2.3. Cehalete Karşı Savaş ve Milletin Kalkınması 79
4.2.3. Asker Tanımı ve Askerde Olması Gereken Özellikler 82
4.2.3.1. Cesaret 84
4.2.3.2. Disiplin 85
4.2.3.3. Hitabet 86
4.2.3.4. Ahlak 86
4.2.4. İtaat ve Sadakat 88

4.2.5. Savaş ve Şehadet 89
4.2.6. II. Dünya Savaşı ve Yeni Müttefikler 92
4.3. Kahramanlık Öyküleri 95
5. SONUÇ 97
KAYNAKÇA 100
EKLER 105
Ek 1. Kitap Kapakları-1 105
Ek 2. Kitap Kapakları-2 106
Ek 3. Kitap Kapakları-3 107
Ek 4. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Mektubu 108
ÖZ GEÇMİŞ 109

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
agt	: Adı geçen tez
bkz.	: bakınız
bs.	: basım
c.	: cilt
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
diğ.	: diğerleri
ed.	: editör
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
İTC	: İttihad ve Terakkî Cemiyeti
MÜ	: Marmara Üniversitesi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
s.	: sayı
sad.	: sadeleştiren
sy.	: sayfa numarası yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ty.	: tarih yok
yay. yön.	: yayın yönetmeni
yy.	: yayım yeri/yayımcı yok

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, 19. Yüzyıl boyunca birçok alanda değişimlere sahne olmuştur. Bu değişimlere bağlı olarak, okuryazar bir kitlenin oluşması ve basın faaliyetlerinin artması neticesinde, yayıncılık da gelişmeye başlamıştır[1]. Fakat yayıncılığın gösterdiği esas gelişme, 1870'li yıllardan sonra özel yayınevlerinin kurulması ile gerçekleşmiştir[2]. Bu tarihlerden itibaren Ahmed Midhat, Şemseddin Sami, Mihran Nakkaşiyan, Ebuzziya Tevfik, Ahmed İhsan [Tokgöz] ve İbrahim Hilmi [Çığıraçan] gibi şahıslar yayıncılığa başlamışlar ve birçok farklı alanda eserler basmışlardır. Yayıncılığın gelişmesi ile birlikte basılan kitap sayısında da ciddi bir artış meydana gelmiştir[3].

Yayıncılığın gelişmeye başlaması, askeri yayıncılık alanını da etkilemiştir. Adı geçen bu yayıncılardan bazıları askeri yayıncılık sahasına da ilgi göstemiş ve askerlik ile ilgili kitaplar basmaya başlamışlardır. Özellikle Tesalya Savaşı ile birlikte askeri yayıncılığa duyulan ilgi artmıştır. Örneğin Artin Asaduryan Matbaası'nda askerlik ile ilgili kitapların en çok yayınlandığı dönem 1897-1900 yılları arası olmuştur[4]. İbrahim Hilmi de 1897 yılında askeri yayıncılık sahasına girmiş ve yayıncılık hayatına bu sahada devam etmeye karar vermiştir[5]. Bu tarihlerden itibaren, askeri konularda ordu mensupları tarafından yazılmış pek çok eser basılmıştır[6]. Askerler için yazılan bu eserler arasında, onların maneviyatlarını takviye etmek üzere yazılmış kitaplar dikkat çekmektedir. Nitekim tespit edilen maneviyât-ı askeriyye kitapları içinde en erken tarihli olanlar, Ahmed İhsân ve Şürekâsı, Kitabhâne-i İslâm ve Askerî ve Artin Asaduryan Matbaası gibi özel matbaalarda basılmıştır.

---

[1] Nuri Akbayar, "Osmanlı Yayıncılığı", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** c.6, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 1681.
[2] Başak Ocak, **Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıraçan,** (İstanbul: Müteferrika Yayınları, 2003), 9.
[3] Akbayar, "Osmanlı Yayıncılığı", 1684-1686.
[4] Osman Özen, "Artin Asaduryan'ın Hayatı ve Basın Faaliyetleri (1853-?)" (Yüksek Lisans Tezi, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017), 57.
[5] İbrahim Hilmi, bu kararının bir göstergesi olarak *Kitabhâne-i İslâm* olan matbaasının adını *Kitabhâne-i İslâm ve Askerî* olarak değiştirmiştir. Bkz. Ocak, **age,** 64.
[6] **age,** 66-67.

19. Yüzyıl'ın başından itibaren, askerî okul öğrencilerinin ve ordu mensuplarının ahlaklı, maneviyatı kuvvetli bireyler olarak yetişmeleri için bazı ilmihallerin okutulması uygun görülmüştür[7]. Bu ilmihallerde itikat, amel ve ibadete ilişkin konular ele alınmış ve bazılarında cihat ve şehitlik konularına da kısaca yer verilmiştir[8]. Daha sonra ise askerlik ile ilgili konulara çok daha fazla yer veren ve doğrudan askere hitap eden maneviyât kitapları ön plana çıkmıştır.

İsmail Kara bu gibi eserlerin ortaya çıkışını iki sebebe bağlamaktadır. Bunların ilki, askeri okulların çoğalması ve ordu mensuplarına okutulacak "yeni usullerle" kaleme alınmış din kitaplarına ihtiyaç duyulmasıdır[9]. Bulunan maneviyât-ı askeriyye kitapları içinde en erken tarihli olanların, II. Abdülhamid döneminin son 10 yılı içerisinde basılmış olması bunu doğrular niteliktedir. Zira II. Abdülhamid döneminde okul sayısında hızlı bir artış yaşandığı bilinmektedir[10]. Öyle ki bu dönem bir "eğitim seferberliği" dönemi olarak nitelenmektedir[11]. Ayrıca bu dönem, mekteplerin ders programlarında din derslerinin artırıldığı bir dönem olmuştur[12]. Dolayısıyla maneviyât-ı askeriyye kitapları aynı zamanda din derslerinin artmasına paralel olarak ortaya çıkar.

Bir diğer sebep ise savaşlar yüzünden sarsılmış olan ordunun ve neferlerin maneviyatlarını güçlendirmeye duyulan ihtiyaçtır[13]. Nitekim böyle bir ihtiyacın varlığından maneviyât-ı askeriyye kitaplarında da söz edilmektedir. Maneviyât-ı askeriyye kitaplarının yazarları, kitaplarının mukaddimelerinde maneviyatın ordu için öneminden bahsetmektedir. Örneğin Ömer Fevzi'nin [Mardin] yazdığı *Osmanlı*

---

[7] Bu ilmihallerin ilki İmam Birgivî'nin *Risâle-i Birgivî* isimli eseridir. *Vasiyetnâme* olarak da bilinen bu eser aynı zamanda ilk matbu risale olma özelliğini taşımaktadır. İsmail Kara bu eserin Nizâm-ı Cedîd askerlerinin okuması için uygun bulunduğundan bahsetmektedir. Bkz. İsmail Kara, "Cumhuriyet Devrinde 'Askere Din Dersleri' İyi Asker İyi Müslüman, İyi Müslüman İyi Asker Olur", **Toplumsal Tarih,** s. 166 (2007): 53; İmamzâde Esad Efendi'nin ilmihali *Dürr-i Yektâ* da birçok kez basılmış bir eserdir ve askerî idâdîlerde okutulmuştur. Bkz. Recep Cici, "İmamzâde Esad Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.22, (Ankara: TDV, 2000): 211-212; Deniz Kurt, "Türkiye'de Askerî Eğitimin Modernleşme Sürecinde Işıklar Askeri Lisesi" (Yüksek Lisans Tezi, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007), 110.

[8] İmâmzâde Mehmed Emin Esad Efendi, **Dürr-i Yektâ,** (İstanbul: Dârü't-Tıbaatü'l-Âmire, 1275).

[9] Kara, agm, 49.

[10] Ders programlarında din derslerinin arttırılmasının sebebleri hakkında bkz. Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si,** der. Kemal H. Karpat, çev. Sönmez Taner, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004): 113.

[11] Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,** (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 97.

[12] II. Abdülhamid döneminde 1880'li yılların ortalarından itibaren ders programlarında din derslerinin arttırıldığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alkan, agm, 118-121.

[13] Kara, agm, 49.

Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri isimli kitabın mukaddimesinde maneviyat, askerliğin ruhu olarak tanımlanmakta ve maneviyatı bozuk asker bir mezara benzetilmektedir. Ali Rahmi'nin yazdığı *Orduda Terbiyye-i Maneviyye ve Rûhiyye* isimli kitapta ise maneviyatı çürük olan askerin orduya zarar vereceği belirtilmektedir. Yine bu mukaddimelerde askerlikten bir eğitim ocağı olarak bahsedilmekte ve neferlerin, askerliklerini yaparken talimin yanı sıra ahlak terbiyesi de görmeleri gerektiği belirtilmektedir. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği yıllarda basılan kitap sayısındaki artış da dikkat çekicidir. Bu yıllarda basılan kitapların içeriği de maneviyatın güçlendirilmesine ihtiyaç duyulduğunu doğrular niteliktedir. Zira bu kitaplarda manevi kuvvetin zayıf olduğu ve ahlaki bir çöküş yaşandığı belirtilmektedir. Ayrıca askerlerden içki, kumar, hırsızlık, yağma, cinayet ve intihar gibi kötü davranışlardan sakınmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Maneviyât-ı askeriyye kitapları genelde neferlere yönelik olarak yazılmıştır. Fakat büyük çoğunluğu köylü gençlerden oluşan Osmanlı ordusunda okuma yazma oranı oldukça düşüktür. Dolayısıyla bu kitaplarda yer alan bilgilerin askerlere nasıl aktarılacağı sorusu gündeme gelmektedir. Maneviyât-ı askeriyye kitaplarında bulunan bilgilerin, tabur imamları tarafından okuma yazma bilmeyen askerlere aktarılabileceği düşünülmüştür[14]. Ayrıca kitapların içerikleri incelendiğinde, zabitlerin ve okuma yazma bilen neferlerin de bu bilgileri aktarabileceğine dair bir düşünce olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bazı kitaplarda yazarların, kitabı okutacak şahıslara hitaben yazdığı, kitabın tedrisine yönelik tavsiyelere rastlanmaktadır.

Farklı çalışmalarda bu kitaplara değinilmişse de müstakil olarak bu tür kitapları ele alan bilinen en önemli çalışma İsmail Kara'ya aittir. Bu çalışma *Toplumsal Tarih* isimli derginin 166. sayısında yayınlanmış olan, "Cumhuriyet Devrinde 'Askere Din Dersleri' İyi Asker İyi Müslüman, İyi Müslüman İyi Asker Olur" başlıklı makaledir. İsmail Kara, çalışmasında bu tür kitaplara duyulan ilginin sebepleri üzerinde durmuş ve Cumhuriyet döneminde Erkân-ı Harbiye'nin isteğiyle yazılan *Askere Dîn Dersleri* ve *Askerî Dîn Dersleri* isimli kitapları ele almıştır. İsmail Kara, bu çalışmasında ayrıca II. Abdülhamid döneminden itibaren yayınlanmış bazı kitapların künyelerini de paylaşmıştır.

[14] Mehmet Beşikçi, "Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din: Düzenli Kitle Orduları Çağında Osmanlı Ordusu'nda Tabur İmamları", **Akademik İncelemeler Dergisi,** c.11, s.1, (2016): 19.

“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Maneviyât-ı Askeriyye Kitapları” başlıklı bu çalışmada ise tespit edilen maneviyat-ı askeriyye kitapları, yayınlandıkları döneme göre değişen içerikleri ve söylemleri ön plana çıkartılarak incelenmektedir. Çalışmada incelenen kitapların içerik olarak birbirine yakın olmasından ötürü kitaplar, II. Meşrutiyet döneminde yayınlanmış olan *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri* isimli kitaptan hareketle, “maneviyât-ı askeriyye kitapları” olarak adlandırılmıştır. Çalışmanın amacı, bu tür kitaplarda yer verilen içeriğin ve kullanılan söylemin dönemsel olarak değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktır. Yapılan araştırmada tespit edilen kitaplar II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde basılmışlardır. Bu çalışmada ele alınan kitaplar 1960 yılına kadar basılmış olan kitaplardır. Zira bu tarihten sonra yeni yazılmış bir kitap tespit edilememiş, var olan kitapların yeni baskıları olduğu anlaşılmıştır. Bu yeni baskılar, içeriklerinde bir değişikliğe rastlanmadığı için çalışmaya dahil edilmemişlerdir. Çalışmada maneviyât-ı askeriyye kitapları birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Araştırma sonucunda bulunan kitaplara Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu, İSAM ve İBB Atatürk Kitaplığı vasıtasıyla erişilmiştir.

Birinci bölümde II. Abdülhamid döneminde basılmış olan maneviyât-ı askeriyye kitaplarının içerik ve söylemi irdelenmektedir. Söz konusu kitaplar *Vesîletü’n-Necât, Fezâ’ilü’l-Mücâhidîn, Müslüman Nefer, Askerin Ahlâk ve Evsâfı* ve *Efrâd-ı Şâhâneye Mahsûs İlm-i Hâl Kitâbı* isimli eserlerdir. Bu kitapların kimler tarafından yazıldığına ve nerede, ne zaman basıldıklarına ilişkin bilgiler verilmiştir. Ayrıca kitaplarda yer verilen konular ele alınmıştır. Yine bu bölümde kitaplarda asker ve askerliğin nasıl tanımlandığı, bir askerde bulunması gereken vasıfların neler olduğu ve bu vasıfların nasıl işlendiği ortaya konulmaktadır. Son olarak kitaplarda cihat, gaza ve şehitlik gibi kavramların nasıl anlatıldığı incelenmektedir.

İkinci bölümde II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplar ele alınmaktadır. Bu kitaplar *Lübbü’l-Elbâb – Bi’l-Kavli’s-Savâb, Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri, Orduda Takviye-i Maneviyye ve Rûhiyye, Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân, Osmanlı Efrâdının Takviye-i Maneviyâtı, Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dînî, Vatanî Cihâddan Bahis Mevâizdir, Gâzîlere Armağan* ve *Asker İlm-i Hâli* isimli kitaplardır. Bu kitapların künyeleri hakkında bilgiler verilmiş ve kitaplarda ele alınan konular üzerinde durulmuştur. Daha sonra II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte söylemde gerçekleşen değişiklikler ele alınmıştır. II. Abdülhamid döneminde basılmış

maneviyât-ı askeriyye kitaplarında rastlamadığımız vatan ve millet gibi kavramlara nasıl yer verildiği tartışılmıştır. Ayrıca bu bölümde asker ve askerlik tanımının, itaat ve sadakat söyleminin vatan kavramı etrafında oluşturulması üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde cihat, gaza ve şehitlik konularının ele alınış biçimi ve Balkan Savaşı ile başlayan dönemin kitaplara nasıl etki ettiği incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölüm ise Cumhuriyet'in ilanından sonra basılan kitaplara ayrılmıştır. *Askere Dîn Dersleri, Asker İlm-i Hâli, Askerî Dîn Dersleri, Millî ve Askerî Ahlâk, Askere Din Kitabı, Dinde Askerlik Kültürü, Mânevî Silâh Moral, Vazîfe ve Ahlâk* bu bölümde incelenen kitaplardır. Bu kitaplar hakkında verilen bilgilerden sonra kitaplarda işlenen konular ele alınmıştır. Cumhuriyet'in ve inkılapların kitaplar üzerindeki etkisi ortaya konulduktan sonra vatan ve millet kavramlarında kullanılan söylem incelenmektedir. Bağımsızlık mücadelesi vermiş bir ülkenin yeniden ayağa kalkması için gösterilen çabanın ve cehaletle mücadele etme isteğinin kitaplardaki etkisi ortaya konulmaktadır. Asker, askerlik, itaat ve sadakat konularında değişen söylem irdelenmiştir. Yine bu bölümde II. Dünya Savaşı ve sonrasında şekillenen dünyanın kitaplar üzerindeki etkisi de incelenmektedir.

2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YAYINLANAN MANEVİYAT-I ASKERİYYE KİTAPLARI

II. Abdülhamid döneminin kitaplar üzerindeki en büyük etkisi, söylemde padişah vurgusunun ön plana çıkmış olmasıdır. II. Abdülhamid ile ilgili övgü dolu ifadeler kullanan yazarlar, yapılan hizmetlerden bahsederek padişahın tebaasını ziyadesiyle düşündüğünü belirtmekteydiler. Ayrıca bu dönemde yaşanan gelişmeler de kitaplara sirayet etmiştir. II. Abdülhamid döneminde eğitime önem verilmiş olması, okul sayısında büyük bir artış gerçekleşmesine sebep olmuştu[15]. Neticede bu durum kitaplara da yansımış ve kitaplarda padişahtan "maârif-güster" yahut "maârif-perver" gibi sıfatlarla bahsedilmesine, eğitim alanında yapılanların sitayişle anlatılmasına sebep olmuştur[16]. Araplar arasında ulusçuluğu yaymaya çalışan dış güçleri etkisiz kılmak ve müslümanları birleştirmek maksadıyla "panislamizm" siyasetini izleyen II. Abdülhamid, bu sebeple halife unvanını diğer padişahlara nazaran daha çok kullanmıştır[17]. Bu durumun kitaplardaki yansıması da padişahtan bahsedilirken en sık kullanılan hitap biçimlerinin "halîfe-i zî-şân" veya "hilâfet-penâhî" olmasıdır[18]. Ayrıca itaat ve sadakat ile ilgili başlıklarda, padişahın halife olduğu her fırsatta vurgulanmaktadır.

II. Abdülhamid döneminde basın ve yayının sansüre tabi tutulması maneviyât-ı askeriyye kitaplarını da etkilemiştir. Bu dönemde herhangi bir kitabın basılabilmesi için ruhsat alınması gerekliydi.[19] Maneviyât-ı askeriyye kitapları da bu prosedüre tabiydi. Nitekim bu dönemde basılan kitapların kapaklarında ruhsatlarının verildiği

---

[15] Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.1, (Ankara: TDV, 1988): 221.
[16] Ahmed Ziyâeddin, **Vesîletü'n-Necât,** (Dersaâdet: Âlem Matbaası - Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1314), 3-4.
[17] Küçük, agm, 220.
[18] Mehmed Fâik, **Askerin Ahlâk ve Evsâfı,** (İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî, 1324), 9.
[19] II. Abdülhamid döneminde sansür uygulamaları hakkında bkz. Fatmagül Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür,** (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007); Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,** c.3, s.5, (2004):89-104

tarih ve ruhsat numaraları yazılıdır. Sansür uygulamalarına rağmen II. Abdülhamid dönemi yayıncılığın gelişme gösterdiği bir dönem olmuştur[20].

2.1. II. Abdülhamid Döneminde Maneviyat-ı Askeriyye Kitaplarının İçerikleri

Bu dönemde basılmış 5 kitap bulunmuştur. Bu kitaplar şunlardır: Ahmed Ziyâeddin, *Vesîletü'n-Necât* (1898); Osman Senâî [Erdemgil], *Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn* (1904); Mehmed Şâkir Paşa, *Müslüman Nefer* (1907); Mehmed Fâik, *Askerin Ahlâk ve Evsâfı* (1908); Hamdi Mustafa [Mirgünlü], *Efrâd-ı Şâhâneye Mahsûs İlm-i Hâl Kitabı,* (1908). *Efrâd-ı Şâhâneye Mahsûs İlm-i Hâl Kitabı* isimli kitabın nerede basıldığına ilişkin bilgi bulunamamıştır. Diğer dört kitap ise özel matbaalarda basılmıştır. Yazarların dördü ordu mensubudur. Biri ise askeri okullarda da öğretmenlik yapmış olan bir din adamıdır.

Bu dönemde basılan kitaplar daha detaylı incelendiğinde ele alınan ortak konu başlıkları dikkat çekmektedir. Kitaplarda sadakat, itaat, cesaret, nöbet, nişancılık, askerliğe duyulan sevgi, vazife-şinaslık, cihat, gaza ve şehitlik gibi konuların ortak olarak ele alındığı görülmektedir. Din vurgusunun ön planda olduğu kitaplarda, temel dini konuların da ortak olarak işlendiği görülür. Bazı kitaplardaki bilgiler diğerlerine göre daha ayrıntılıdır. Örneğin *Vesîletü'n-Necât*'ta temel dini bilgiler detaylı olarak işlenmektedir. *Askerin Ahlâk ve Evsâfı*'nda ise bu bilgiler basitçe anlatılır. Kitapların fihristleri, işlenen konu başlıklarını değerlendirmemize yardımcı olmaktadır.

2.1.1. Vesîletü'n-Necât

Küreli Ahmed Ziyâeddin'in kaleme aldığı *Vesîletü'n-Necât* isimli kitap, 1898 yılında Âlem Matbaası'nda basılmıştır[21]. Ahmed Ziyâeddin askeri rüştiyelerde de Lisân-ı Osmânî ve ilmihal dersleri vermiş bir hafız ve din adamıdır[22]. Bu kitapta askerlikle

---

[20] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** çev. Boğaç Babür Turna, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2017), 254-256.

[21] Ahmed Ziyâeddin, **Vesîletü'n-Necât,** (Dersaâdet: Âlem Matbaası - Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1314).

[22] 1870 Kastamonu doğumlu olan Küreli Ahmed Ziyâeddin, Evliyâefendizâde Ahmed Ziyâeddin olarak da bilinir. Din eğitimini Nakşıbendî şeyhi olan babasından alan Ahmed Ziyâeddin, ilk eğitimini Nasrullah Mektebi'nde tamamlamıştır. Kastamonu Dârü'l-muallimîn'inden birincilikle mezun olduktan sonra İstanbul'a giderek Bayezid Camîi'nde 12 sene kıraat-i seb'a, aşere ve takrib dersleri almıştır. Aldığı eğitimden ve hafiz olmasından dolayı Kur'an, tecvit ve kıraat dersleri vermeye başlamıştır. 26 yaşında Kastamonu Askerî Rüşdiyesi'nde Lisân-ı Osmânî hocası olarak görev yapmaya başlamıştır. Ayrıca İdâdî-i Mülkî, Mekteb-i Sultânî ve Kastamonu Sultânisi'nde eğitim vermiştir. 1909 yılında *Köroğlu* gazetesinde yazıları yayınlanan Ahmed Ziyâeddin, babasının açtığı Ziyâiyye Medresesi'nde İslamî ilimleri okutmuş ve babasının vefatından sonra bu medresenin yöneticiliğini üstlenmiştir. Küreli Ahmed Ziyâeddin Kastamonu'da Donanma Cemiyeti'nin kurulmasında aktif olarak rol almış ve

ilgili konular da ayetler ve hadislerle açıklanmaktadır. Kitabın mukaddimesinde Ahmed Ziyâeddin'in bu kitabı, padişahın "uğurlu rızâlarını" kazanarak var olan ilmihal kitaplarına bir ek yapmak, din kardeşlerine ve müminlerin çocuklarına hizmet etmek için yazdığı ifade edilmektedir. Ayrıca kitapta amel, itikat ve "en kutsal bir insânî vazîfe olan cihâda ilişkin" konuların ele aldındığı da belirtilmektedir[23]. Bu kitabın ayırıcı özelliği içeriğinde cihatla ve askerlikle ilgili konuların detaylı bir biçimde işleniyor olmasıdır. Kitabın daha sonra yapılan baskıları askerî rüşdiyelerde yıllarca okutulmuştur. Bundan dolayı kitabın sürekli yeni baskıları yapılmıştır[24].

*Vesîletü'n-Necât'*ta her işlenen konu ayet ve hadislerle desteklenerek açıklanmaktadır. Kitabın ilk bölümünde Allah inancı, Allah'ın sıfatları, imanın şartları, İslâm'ın şartları, abdest, abdest ve namazın farzları, namaz, zekât, nisab, oruç, fidye, kefaret, kurban ve hacc konuları ele alınmaktadır. Son bölümde ise cihat, ulu'l-emre itaat, silah ve nişan talimi, muharebe için at beslemek, nöbet, şehitlik, harbe yardım etmek, gazilere yardım etmek, şehit ve gazilerin ailelerine yardım etmek konuları işlenmektedir.

2.1.2. Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn

Osman Senâî [Erdemgil] tarafından yazılan *Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn* 1904 yılında hem Şirket-i Mürettibiye Matbaası'nda hem de Kitabhâne-i İslâm ve Askerî'de basılmıştır[25]. Kitabı yazdığı dönemde binbaşı rütbesiyle görev yapan Osman Senâî, askeri yayıncılık alanında verdiği eserlerle bilinen bir askerdir.[26] Bu kitapta askerliğin

---

cemiyetin başkanlığını yapmıştır. 12 Mart 1915'te Kastamonu'da vefat etmiştir. Bkz. Recep Özdirek, "Evliyaefendizâde Ahmed Ziyaeddin Efendi ve Hülâsatül-Efkâr İsimli Usûl-i Fıkıh Eseri", **III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu "Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri", 06-08 Mayıs 2016** (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2016): 654-674.

[23] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 4-5.

[24] Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, **Osmanlı Müellifleri,** haz. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, c.1, (İstanbul: Meral Yayınevi, ty.), 474'ten aktaran Filiz Dığıroğlu, "II. Abdülhamid Döneminde Dinî Yayıncılık: İslâmî Metinleri Kim Üretir? -II", **Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** c.54, s.54, (2018): 23.

[25] Osman Senâî, **Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn,** (İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1320). Osman Özen, agt, 162.

[26] Osman Senâî Erdemgil 1872 yılında Makedonya'da dünyaya gelmiştir. Harb Okulu'ndan 1892'de, Harb Akademisi'nden 1895'te mezun olmuştur. Topçu ve İstihkâm Harb Okulu'nda iki yıl kozmografya öğretmenliği yaptıktan sonra, 1897'de ordu vazifesine başlamıştır. 1909 yılında Atina Ataşemiliterliği de yapan Osman Senâî Erdemgil, Balkan Savaşı'nda ve I. Dünya Savaşı'nda da görev yapmıştır. Bkz. Necdet Aysal, **Osmanlı-Yunan Seferi Dömeke Meydan Muharebesi,** (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016), v-vi. Askeri yayınlarıyla ünlü olan Osman Senâî Bey'in yazdığı kitaplardan bazıları şunlardır: *Edebiyât-ı Askeriye, Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn, Kitâbet-i Askeriye* (Mustafa Fazıl ile birlikte), *Musavver 1904-1905 Rus Japon Seferi* (Ali Fuad Erden ile birlikte), *Plevne Kahramanı Gâzî Osmân Paşa, Osmanlı Yunan Seferi Dömeke Meydan Muhârebesi, Tarih-i Harb.* Ayrıca birçok kitabın Türkçe'ye çevirisini yapmış ve II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan *Asker Mecmuası*'nın da idaresini üstlenmiştir. Bkz. Mehmet Ali Karaman, **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Askeri Matbûatı ve Siyasi Hayattaki Rolü,** (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017), 415.

faziletleri ve iyi bir askerde olması gereken özellikler dini referanslar verilmeden ele alınmaktadır. Bu kitabın bir tanıtımı *İkdâm* gazetesinin 21 Ekim 1904 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Tanıtım metni şöyledir:

> "Fezâ'ilü'l Mücâhidîn
> Asâr-ı nefîse-i askeriyyeleriyle muvaffâk olan esâtize-i muharrirîn-i askeriyyeden ve Erkân-ı Harbiyye binbaşılarından izzetlü Osmân Senâî beyefendinin bu nâm ile gayet istifâdeli bir eserleri Kitabhâne-i Askerî tarafından mevkı'-yı intişâra vaz' olunmuştur.
> Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn her bir askerin seve seve okuyacağı, münderecâtını esas-ı yegâne-i muzafferiyet addedeceği bir eserdir. Eserin içerdiği fasıllarda: Sevdâ-yı San'at – Sadâkat – Fedâkârlık – Hulûs-ı Niyet – Cesâret – İtâat – İstihkâr-ı Nefs – Tevâzu' – Ta'zîm – gibi bir askerin rûh-ı ulvî-i fazîletini teşkîl eden evsâf-ı güzîde-yi hamâsetkârane ayrı ayrı şerh ve tahlîl edildiği cihetle vazîfe-yi askeriyyenin rûh-ı esâsiyyesine vâkıf olmak içün herkesin bu eser-i nefîseden birer tane edinmelerini tavsiye ederiz. Fiyatı (3) buçuk taşraya (4) taahhüdlü olarak (5) guruşdur.
> Mahall-i fürûhtu Bâb-ı Âlî Caddesi'nde (56) nümerolu Kitâbhâne-i Askerî, (42) nümerolu kağıtçı mağazasıdır"[27].

Tanıtım metninden anlaşıldığı üzere; kitap askerlere ve askerliği anlamak isteyen herkese hitaben yazılmıştır. Nitekim bu kitapta, bir askerde olması istenen vasıflar konu edilmekte ve yüceltilmektedir. Kitapta askerlik sevgisi, sadakat, cesaret, fedakârlık, tevazu ve tâzim konularına yer verilmektedir. *Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn* oldukça sade bir dille ve heyecanlı bir üslupla yazılmıştır.

2.1.3. Müslüman Nefer

Mehmed Şâkir Paşa tarafından yazılan *Müslüman Nefer,* 1907 yılında Asır Matbaası'nda basılmıştır. Mehmed Şâkir Paşa da ferik rütbesiyle orduda görev yapmış bir subaydır[28]. Kitapta temel dini bilgiler ile birlikte askerlikle ilgili bilgilere yer verilmektedir. Fakat kitaptaki dini bilgiler detaylı değildir. Kitabın mukaddimesinde orduda dinin farzlarını, hatta Hz. peygamberin adını dahi bilmeyen askerler bulunduğu ve kitabın dine hizmette bulunmak için yazıldığı belirtilmektedir[29]. Kitabın layıkıyla talim ettirilmesiyle askerlerin, dinin gereklerini öğrenecekleri belirtilmektedir. Kitapta padişah sayesinde dini farzlara ilişkin bilgilerin soru ve cevap olarak bir araya getirildiği ve mümkün olduğunca sade bir dil kullanıldığı ifade edilmektedir[30].

Müslüman Nefer'in içeriği "birinci ders, ikinci ders…" şeklinde başlıklara ayrılmıştır. Kitapta önce temel dini bilgiler aktarılmaktadır. Bu bilgiler arasında imanın şartları,

---

[27] "Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn", **İkdâm,** 8 Teşrîn-i Evvel 1320, 4.
[28] Mehmed Şâkir Paşa, **Müslüman Nefer, (**Asır Matbaası, Dersaâdet: 1322). Ferik büyük bir askeri rütbedir. Bir fırkaya kumanda eden ferikler paşa unvanı taşırlardı. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, "Ferik", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I,** (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993): 606-607.
[29] Mehmed Şâkir Paşa, **age,** 2.
[30] **age,** 5-6.

İslam'ın şartları, emir ve yasaklar yer almaktadır. Sonra gusül, abdest, namaz ve teyemmümün farzları, iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek, ilim öğrenmenin farz olması, hayız ve nifasdaki farzlar anlatılmaktadır. Askerler için yazılmış bir kitapta hayız ve nifas gibi konulara yer verilmesinin sebebi de açıklanmaktadır. Askerlerin memleketlerine döndüklerinde bu bilgiler ile diğer temel bilgileri kadınlara aktarabilecekleri ifade edilmektedir[31]. Sonra namazların nasıl kılınacağı ve abdestin nasıl alınacağı tarif edilmektedir. Kitabın son bölümünde ise askerlikle ilgili meselelere yer verilmektedir. Öncelikle padişaha itaat, padişahın halife olması ve padişaha asi olmanın zararları ele alınmaktadır. Bu kitapta asker ve askerliğin din ve memleket için önemi üzerinde durulmakta ve askerlik etmenin kaideleri de anlatılmaktadır. Kitabın sonunda ise namaz sureleri ve dualarına yer verilmektedir. Kitapta yer verilen sureler ve dualar şunlardır: Fatiha, Asr, Kevser, Nasr, İhlas, Felak, Nas Sûreleri ve Ayete'l-Kürsî; Sübhaneke, Ettehiyyatü, Salli, Barik, Kunut duaları ve Salâten Tüncinâ.

2.1.4. Askerin Ahlâk ve Evsâfı

Mehmed Faik tarafından yazılmış olan *Askerin Ahlâk ve Evsâfı* isimli kitap, 1908 yılında Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî isimli matbaada basılmıştır. Mehmed Faik kolağası rütbesi ile orduda görev yapan bir askerdir[32]. Askerler tarafından yazılan diğer kitaplarda olduğu gibi bu kitapta da temel dini bilgiler basitçe anlatılmakta ve askerlikle ilgili konulara ağırlık verilmektedir. Kitabın mukaddimesinde, yazarın kitabı "pâdişâh evlâdları" olan neferler için yazdığı belirtilmektedir[33]. Yine kitabın mukaddimesinde, okuma yazma öğrenmiş askerlerin istedikleri zaman okuyup faydalanacağı bir "askerce ahlâk" kitabına duyulan ihtiyaç şu sözlerle ifade edilmektedir:

> "Bu sebebten sâye-i hazret-i pâdişahîde okuyup yazma bilen neferlerin, istedikleri zamân ellerine alacağı, okuyarak fâ'ideleneceği bir de askerce ahlâk kitâbına çokdan lüzûm vardı. Bizi bizden ziyâde düşünen, bizim iyiliğimizi bizden ziyâde özleyen halîfe-i zî-şânımız büyük kûmândân pâdişâhımız efendimiz hazretleri, ordu-yı hümâyûnlarındaki askerlerinin, o sevgili evlâdlarının şu diyânet ve insâniyyet noktasından olan ihtiyâclarını da herkesden evvel bildiler; ânların dünyâ ve âhıret saâdetlerine nâ'il olmalarını bir öz babadan dahâ şefkatli yürekle arzû ettiler de asâkir-i şâhânelerine kışlalarda ahlâk dersi verilmesini birkaç def'a irâde ve fermân buyurdular.

[31] Mehmed Şâkir Paşa, **age,** 5.
[32] Mehmed Fâik, **Askerin Ahlâk ve Evsâfı,** (İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1324). Kolağası, yüzbaşı ile binbaşı rütbeleri arasında yer alan bir askeri rütbedir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, "Kolağası", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II,** (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993): 288.
[33] Mehmed Fâik, **age,** 5.

> Ahlâk ordu-yı hümâyûnların cânı, askerlerin en büyük şeref ve şânı ve insânların dünyâ ve âhırette sebeb-i aman ve imânı olduğuna bundan büyük, bundan pârlâk şâhid olamaz.
> Her bir irâde-i hümâyûnlarında bir büyük hikmet, isâbet ve kerâmet olan bâş kûmândânımız büyük pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin mübârek ve mukaddes arzûlarına bu yolda da uymak emeliyle 'Askerin Ahlâk ve Evsâfı' nâmı altında bu kitâbı yazmağa ve Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî eserleri arasında ortaya koymağa cesâret ettik"[34].

Yazar kitabın mukaddimesinde başkumandan olan padişaha vurgu yapmakta ve onun neferlere ahlak dersi verilmesini arzu ettiğini anlatmaktadır. Nitekim ahlak ordunun canı, askerin şerefi ve şanı, insanların da kurtuluşu olarak tanımlanmaktadır. Kitabın başında, yayıncısı İbrahim Hilmi'nin de bir notu bulunmaktadır. İbrahim Hilmi bu tür kitapların niçin yazıldığını en güzel ifade eden kişidir. İbrahim Hilmi'ye göre; neferler gündüz yaptıkları talimlerden sonra padişaha muhabbetin, dini kaidelerin ve askerlikle ilgili bilgilerin bulunduğu bir eseri irdelerler ise bu bilgiler sayesinde vazife-perver, bilgili ve özgüvenli birer asker olurlar[35].

Askerin Ahlâk ve Evsâfı'nın konuları incelendiğinde, üç kısımdan oluştuğu görülmektedir. Birinci kısım, "Ahkâm-ı Diniyye"dir. Bu kısımda temel dini bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler yalnızca imanın şartları ve İslam'ın amelî hükümleridir. Bu bilgiler *Vesîletü'n-Necât* ve *Müslüman Nefer*'de olduğu kadar detaylı verilmemektedir. İkinci kısım olan "Vezâ'if-i Ahlâkıyye"de; ahlâkın tanımı yapılmakta, ahlâkın değişebilirliği tartışılmakta ve iyi ahlâklı olmaları için neferlere tavsiyelerde bulunulmaktadır. Üçüncü kısım olan "Fezâ'il-i Askeriyye"de ise askerlikle ilgili konulara ve askerde olması istenen özelliklere yer verilmiştir. Bu konuların ele alındığı başlıklar şunlardır: Şecaat, itaat, sadâkat, nimete şükür duymak, hamiyet, sebât ve metânet, askerlik sevgisi, nezaket, asker kardeşliği, gazâ, nişâncılık, nöbet, asker teçhizatına iane, gâzî ve şehîdlerin ailelerine yardım. Yazarın bazı konuları tıpkı *Vesîletü'n-Necât*'ta olduğu gibi ele aldığı görülmüştür. Bu benzerliği gösteren başlıklarda aktarılan ayet ve hadisler de *Vesîletü'n-Necât*'ta alıntılananlarla aynıdır.

2.1.5. Efrâd-ı Şâhâneye Mahsûs İlm-i Hâl Kitâbı

Efrâd-ı Şâhâneye Mahsûs İlm-i Hâl Kitâbı isimli kitap Hamdi Mustafa [Mirgünlü] tarafından yazılmış ve 1908 yılında basılmıştır[36]. Kitapta basım yerine ilişkin bir bilgi

---

[34] **age,** 7.
[35] **age,** 2.
[36] Hamdi Mustafa, **Efrâd-ı Şâhâneye Mahsûs İlm-i Hâl Kitâbı,** (yy: 1324). Bu kitabın bulabildiğimiz tek kopyası, Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde Seyfettin Özege bölümünde bulunmaktaydı. Eser fiziksel şartlarından ötürü e-yayın olarak kullanıma sunulmamış, fotokopi alınmasına da izin verilmemiştir. Bizim de aynı sebepten ötürü kitabın tamamını detaylıca okuma

yer almamaktadır[37]. Hamdi Mustafa, Selânik Jandarma Efrâd-ı Cedîde Mektebi'nin kumandanıdır ve Nizâmiye Beşinci Fırka-yı Hümâyûn'da talim muallimidir[38]. Kitabın kapağında, tüm haklarının orduya devredildiğini ifade eden bir cümle yer almaktadır. Yine dış kapakta, Müşir Hacı Hayri Paşa'nın da kitaba katkısı olduğu belirtilmektedir. Kitabın mukaddimesinde, yazarın bu kitabı, mevcut ilmihaller ve fıkıh kitaplarından alıntılar yaparak oluşturduğu ve Jandarma Efrâd-ı Cedîde Mektebi'nde tahsil gören askerler için yazdığı belirtilmektedir[39].

Efrâd-ı Şâhâneye Mahsûs İlm-i Hâl Kitâbı'nda konuların, tıpkı *Müslüman Nefer*'de olduğu gibi soru cevap şeklinde işlendiği görülmektedir. Kitapta ele alınan konulara Allah'ı ve onun sıfatlarını tanıtmaya yönelik soru ve cevaplar ile başlanmaktadır. Sonra basitten başlayarak temel dini bilgiler soru-cevap yolu ile okuyucuya aktarılır. Kitabın sonunda namaz sureleri ve duaları verilmektedir. Bu sure ve dualar şunlardır: Fatiha, Kadir, Asr, Kevser, İhlas, Felak, Nas Sureleri ve Ayete'l-Kürsî; Sübhaneke, Ettehiyyatü, Salli, Barik ve Kunut duaları ve Salâten Tüncinâ.

2.2. II. Abdülhamid Dönemi Maneviyat-ı Askeriyye Kitaplarında Söylem

II. Abdülhamid döneminde basılan maneviyât-ı askeriyye kitaplarının söyleminde padişah vurgusu dikkat çekmektedir. Kitaplarda padişahın halife ve başkumandan olduğunun altı çizilmektedir. Mukaddimelerde kitapların yazılma amacı açıklanırken de padişah ön plana çıkartılmaktadır. Kitaplar sayesinde neferlerin padişahlarına muhabbetlerinin artacağı ve böylece vazifelerine bağlı olacakları belirtilmektedir[40]. Ayrıca yiğit bir askerin, varlığını Allah, peygamber ve padişaha duyduğu sevgi ile süslemesi gerektiği ifade edilmektedir[41].

Kitaplarda padişahtan övgü ile bahsedilmektedir. Padişahın, adaletin ve eğitimin yayılması için uğraş veren; tebaasına yararlı olacak, kurtuluş ve mutluluk verecek işler yapmış biri olduğu ifade edilmektedir. Padişahın önem verdiği konuların başında ise eğitim gelmektedir. Kitaplarda eğitimin ilerlemesi için gereken herşeyi karşılıksız

---

fırsatımız olmadı. Kitabın iç ve dış kapakları, mukaddimesi incelenmiş, içeriği ise kısıtlı bir şekilde incelenebilmiştir.

[37] İsmail Kara bu kitabın basım yerini Selanik olarak vermektedir. Bkz. İsmail Kara, "Cumhuriyet Devrinde 'Askere Din Dersleri' İyi Asker İyi Müslüman, İyi Müslüman İyi Asker Olur", **Toplumsal Tarih,** s. 166 (2007): 53.

[38] Hamdi Mustafa, **age.**

[39] **age,** 3.

[40] Mehmed Fâik, **age,** 3.

[41] **age,** 51.

olarak yapan padişahın, kullarının eğitim güneşiyle aydınlanmasını sağladığı, herkesi ilim ve irfanın ışığına gark ettirdiği belirtilmektedir[42]. Ayrıca kitaplarda II. Abdülhamid'in tebaasını herkesten fazla düşündüğü, tebaasının iyiliğini herkesten daha fazla istediği belirtilmektedir[43].

Dönemin kitaplarında padişahın icraatları da övülmektedir. Örneğin *Askerin Ahlâk ve Evsâfı* isimli kitapta "Hacc" başlığı altında Hicaz Demiryolu inşaatından bahsedilmektedir. Bu başlıkta inşaatın ne durumda olduğu, tamamlandığında nasıl olacağı ve projenin ne kadar önemli olduğu anlatılmaktadır. Yine bu başlık altında padişahın bu inşaat sayesinde Allah katında çok büyük makamlara ve övgülere mazhar olacağı belirtilmektedir[44].

2.2.1. Asker Tanımı ve Askerde Olması Gereken Özellikler

Dönemin kitaplarında "asker kimdir?" ve "iyi asker nasıl olmalıdır?" sorularına verilen cevaplar, askere nasıl bakıldığını özetlemektedir. Kitaplarda askerin savaş için var olduğu belirtilmektedir[45]. Ayrıca asker tanımlarında da padişah vurgusu ön plandadır. Asker, padişahın emri ile bir araya gelmiş ve padişahın verdiği silahları kuşanarak emirleri yerine getirmeye hazır bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. Askerliğe ise padişah düşmanlarına karşı memleketi savunmak için gidilmesi gerektiği belirtilmektedir[46]. Dönemin kitaplarında padişahın vurgulanarak askerlerin nesneleştirildiği tanımlara da rastlanmaktadır. Örneğin; *Askerin Ahlâk ve Evsâfı* isimli kitapta her bir asker ve padişah arasındaki ilişki şöyle anlatılmaktadır:

> "... pâdişâhın ordusunu, devlet ve memleketin kuvvetini meydâna getiren onlardır; yurdumuzu, mâlımızı, cânımızı ve ırzımızı düşmana kârşı muhâfaza yolunda pâdişâhımızın bilediği canlı silâhlar bunlardır"[47].

Kitapta askerler birer silah, padişah ise bu silahları savaşa hazırlayan bir silahşör olarak betimlenmektedir. Padişahın silahları bilemesi, askerliğini yapan gençleri hazırlayıp yetiştirmesine yapılan bir atıftır. Nitekim *Askerin Ahlâk ve Evsâfı*'nda askerlerin savaşa hazır olması gerektiği de bu asker tanımına uygun bir biçimde anlatılmaktadır. Kitapta padişahın, askerleri savaş günü için beslediği ifade

---

[42] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 3-4.
[43] Mehmed Fâik, **age,** 7.
[44] **age,** 21-22
[45] Osman Senâî, **age,** 2.
[46] Mehmed Şâkir Paşa, **age,** 90.
[47] Mehmed Fâik, **age,** 5.

edilmektedir[48]. Askerlik padişahın neferler üzerindeki emeklerine karşılık gelen bir borçtur. Dinin ve memleketin selametini düşünen her ferdin askerlik borcunu padişaha ödemesi gerektiği belirtilmektedir[49]. *Müslüman Nefer* isimli kitapta ise askerlik yapmanın fayda ve sevapları şöyle sıralanmaktadır: Padişahın emrine itaat etmiş olmak, memleketine borcunu ödemiş olmak, mücahitlik saffetini kazanmak, ölürse şehit olmak, kalırsa gazi olmak, birçok sevaba kavuşmak, Müslümanların duasını almak, peygamberin manevi hoşnutluğunu ve padişahın rızasını kazanmak. Kitapta askerliğini yapan bir kişinin bu sayede vicdanının rahat edeceği, askeri vazifelerde kusur gösteren kimselerin ise bu faydalardan mahrum kalacağı belirtilmektedir[50].

Kitaplarda iyi bir asker olmak için silah altına çağırıldığında teslim olmanın yeterli olmadığı da ifade edilmektedir. Maneviyât-ı askeriyye kitaplarında bir ferdi iyi asker yapan birçok vasıftan bahsedilmektedir. İslam bu vasıfların anlatımında önemli bir referans noktasıdır. Askerlerin sadakat, yiğitlik ve itaat gibi özelliklerinin askerlik ruhundan, askerlik kalbinden, özellikle din ve ahlaktan doğduğu belirtilmektedir[51]. Dolayısıyla kitaplarda askerin önce iyi bir Müslüman olması gerektiği vurgulanmaktadır. İyi bir asker Allah'tan korkmalıdır[52].

2.2.1.1. Cesaret

Maneviyât-ı askeriyye kitaplarında cesaret, bir askerin en temel vasıflarından biri olarak anlatılmaktadır. Cesaret, dini referanslar verilerek ele alınmaktadır. Asker cesaretli olduğunda Allah tarafından kabul görecektir. Zira kitaplarda Allah'ın cesareti ve cesaretli şahısları sevdiği belirtilmektedir[53]. Dini referanslar askerlerin korkularını yenmesi için de kullanılmaktadır. Kitaplarda düşman askerlerinin kalabalığı karşısında korkmamak gerektiği, tevekkül ederek Allah Teâlâ'dan yardım dilemek gerektiği ifade edilmektedir[54]. Asker savaş, şiddet, tehlike ve ölüm karşısında asla korku göstermemelidir[55]. Zira iyi bir Müslüman ancak eceli geldiğinde öleceğini bilir[56]. Ayrıca kitaplarda askerin korku hissettiği zaman cesaretini toplaması için okuması

---

[48] **age,** 24.
[49] Mehmed Şâkir Paşa, **age,** 89-90.
[50] **age,** 92-94.
[51] Mehmed Fâik, **age,** 25.
[52] **age,** 51.
[53] **age,** 50
[54] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 108.
[55] Mehmed Fâik, **age,** 54.
[56] **age,** 54.

tavsiye edilen birtakım dualara ve zikirlere yer verilmektedir. Tekbîr, kelime-i tevhid, "lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh", "hasbinallâh ve ni'me'l-vekîl", Esmâü'l-Hüsnâ; Yâ-sîn, Feth, Nasr sureleri ve Amene'r-Rasûlü okunması tavsiye edilen zikir, sûre ve ayetler arasında yer almaktadır[57].

Fezâi'lü'l-Mücâhidîn isimli kitapta ise cesaret konusu daha farklı bir biçimde ele alınmaktadır. Bu kitapta Osmanlı askerinin zaten doğuştan cesur olduğu belirtilmektedir. Osmanlı askerinin cesareti bütün dünyanın bildiği bir gerçektir. Kitapta Osmanlı askerinde zaten var olan bu vasfı oluşturmaya çalışmanın yersiz olduğu şöyle açıklanmaktadır: "Delikanlılarımız ilk muhârebelerinde dahî, başka memleketlerin en eski askerlerinde görülmeyân şecâ'atler izhâr eylemiştir! Düşman kelleleri hiçbir zamân Osmânlı safları arasında korkutacak yüreklere tesâdüf etmemiştir!"[58]. *Askerin Ahlâk ve Evsâfı* isimli kitapta da benzer bir söylem kullanıldığı görülmektedir. Fakat Osmanlı yerine "Türk" kelimesi tercih edilmiştir. Bu kitapta Yiğitliğin Türklerin yaratılışı olduğu, savaşçılık ve askerliğin ise Türklerin birinci mesleği olduğu ifade edilmektedir[59].

2.2.1.2. Fedakârlık

Maneviyât-ı askeriyye kitaplarında iyi asker, fedakâr ve hamiyetli bir ferddir. Kitaplarda fedakârlık sadakatten de üstün tutulmaktadır. Çünkü sadakat zorunludur, fedakârlık ise zorunlu değildir[60]. *Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn* isimli kitapta fedakârlığın ancak özgür irade ile tercih edilip icra edilirse fedakârlık olabileceği ifade edilmektedir[61]. Bu Kitapta fedakârlık konusu örnek olaylarla açıklanmaktadır. Önce itaat ile fedakârlık arasındaki farkı açıklamak için şu örnek verilmektedir:

> "Meselâ, bir kumândân bir tabur binbaşısına: 'Taburunuzla berâber orada ölünüz!' der. Binbaşı: 'Pekî efendim!' cevâbını verir. Ve fi'l-vâki' taburuyla berâber ölür. Lâkin ric'at hâlinde bulunân bir kıt'a-yı askeriyyeyi kurtarır. Şimdi bir hasım kuvvetini durduran şu taburun hareket-i kahramânânesi bir fedâkârlık değildir. Maahâzâ tabur efrâdının kâffesi bu vâkıa-yı cesîmede öleceklerini pek iyi biliyorlardı. Fakat her hâlde ölmeğe mecbûr idiler. Zîrâ, mensûb oldukları kıt'a-yı askeriyyeyi kurtarmak içün o dürlü bir hareketin yapılmasına dâ'ir mâfevkden emir almışlar idi. Şu emri veren mâfevk, şübhesiz, onları memleket yolunda fedâ ediyor. Lâkin âna hâsıl eden his, itâ'atten başka bir şey değildir"[62].

---

[57] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 108-110.
[58] Osman Senâî, **age,** 8.
[59] Mehmed Fâik, **age,** 6.
[60] Osman Senâî, **age,** 17.
[61] **age,** 18.
[62] **age,** 18-19.

Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn'de, verilen bu örnek vasıtasıyla, aldığı emri yerine getirirken ölen askerlerin ölmek üzere emir aldıkları, emre itaat etmekle yükümlü oldukları için ölmeye mecbur oldukları ve bu şekilde ölmenin kahramanca olsa da fedakârlık olamayacağı anlatılmaktadır. Sonra iki gerçek hadiseden örnek verilerek fedakârlık ve vazife ayrımı somutlaştırılmaktadır. Birinci örnekte Şipka Geçidi Muharebeleri esnasında, bir grup gönüllünün emir almadıkları halde St. Nikola Tepesi'ni ele geçirmeye gitmesi bir fedakârlık olarak anlatılmaktadır. İkinci örnekte ise Abdülezel Paşa'nın Tesalya Savaşı'nda şehit olması anlatılmakta ve bunun bir fedakârlık olamayacağı ifade edilmektedir. Zira Abdülezel Paşa, vazifesinin gereğini yaparken şehit düşmüştür[63].

Kitaplarda, fedakârlık yapma isteğini oluşturan yüce hislerden birinin hamiyet olduğu belirtilmektedir. Hamiyet, Kâmûs-ı Türkî'de "memleketini, ailesi ve yakınlarını tecâvüz ve hakaretten himâye etmek gayreti" olarak tanımlanmıştır[64]. Dönemin kitaplarında hamiyet konusunda da padişah vurgusu dikkat çekmektedir. Örneğin, *Askerin Ahlâk ve Evsâfı* isimli kitapta hamiyet şöyle tanımlanmaktadır: "Dîn ve devlet, pâdişâh ve memleket gibi mukaddes ve mu'azzez şeylerin menâfi'ni, şân ve hukûkunu muhâfaza yolunda her İslâm ve Osmanlı'nın kalbinde yer etmiş olan gayret ve fedakârlık hissidir"[65].

2.2.1.3. Nöbet

Dönemin kitaplarında nöbet beklemek üzerinde önemle durulan bir konudur. Askerler, nöbet tutarken dikkatli olmaları için dini referanslarla teşvik edilmişlerdir. Kitaplarda nöbet tutmakla ilgili hadislere yer verilmekte ve bu hadisler vasıtasıyla nöbet tutmanın önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca askerlere, nöbet tuttukları için ahirette kazanacakları mükafatlar da anlatılmaktadır. Kitaplarda nöbet tutmanın, kadir gecesini sabaha kadar ibadetle geçirmekten bile hayırlı olduğu anlatılmaktadır[66]. Örneğin, *Vesîletü'n-Necât* isimli kitapta konu ile ilgili bir hadis alıntılanmaktadır[67]. Bu hadisin meâli şöyle verilmektedir:

> "Allah korkusundan ağlayan göz ile mü'minlerin ırz ve mâlını muhâfaza içün nöbet bekleyen göze cehennem ateşi mes etmez ve fî sebîlillâh mü'minîn ve mü'minâtın ırz ve mâllarını bir gece

---

[63] **age,** 21-22.
[64] Şemseddin Sâmî, "Hamiyyet", **Kâmûs-ı Türkî,** (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013): 559.
[65] Mehmed Fâik, **age,** 67.
[66] **age,** 114-115; Mehmed Şâkir Paşa, **age,** 93.
[67] Bu hadisin meâli, Askerin Ahlâk ve Evsâfı isimli eserde de "Nöbette Dikkat" başlığı altında, kısaltılmış olarak aktarılmaktadır. Bkz. Mehmed Fâik, **age,** 77-78**.**

hıfz etmek gecesinde kâ'im gündüzünde sâ'im olarak bin gece ibâdet etmekten hayırlıdır ve rızâ-yı ilâhî kasdıyla dîn ve devletini muhâfaza içün nöbet beklerken vefât eden kimseler elbette rütbe-i şehâdete nâ'il olurlar demektir"[68].

Hadisin mealinde Allah yolunda bir gece nöbet tutan askerin gözlerine cehennem ateşi değmeyeceği, bir gece nöbet tutmanın bin gün oruç tutup bin gece ibadet etmekten daha hayırlı olduğu ve nöbetteyken ölen askerin şehit olacağı anlatılmaktadır. Ordu mensuplarının yazdığı kitaplarda ise nöbet, din vurgusu yapılmadan anlatılmaktadır. Örneğin, *Askerin Ahlâk ve Evsâfı'*nda nöbetin, askerin hamiyetine emanet edilmiş bir vazife olduğu belirtilmektedir.[69] Böylece hamiyetli olan bir neferin, nöbet tutarken kusur göstermeyeceği vurgulanmıştır.

2.2.1.4. Silah ve Talim

Askerlerin silahlarına düzgün bakmaları ve silah kullanmayı iyi öğrenmeleri için teşvik edildikleri görülmektedir. İyi bir askerde olması gereken diğer özelliklerde olduğu gibi, silah ve talim konularında da padişah vurgusu dikkat çekmektedir. Kitaplarda silah ve talim ile ilgili konular ayet ve hadislere referans verilerek anlatılmaktadır. Örneğin savaş için silah hazırlamak konusunda bir ayete atıf yapılmakta[70] ve meâli şöyle verilmektedir: "Düşmana gâlib gelmek içün muktedir olduğunuz her bir kuvveti hazırlayıp tedârik ediniz"[71]. Bu ayetten hareketle din düşmanlarına karşı muharebe için silah hazırlamanın ve kullanmayı öğrenmenin vacip olduğu belirtilmektedir. Padişahın, deniz ve kara savaşında kullanılacak silahlar ve nakliye araçları gibi teçhizatın zamanın koşullarına uygun olması için gereken her şeyi fazlasıyla yaptığı anlatılmaktadır[72]. Askerlerin de kendi üstlerine düşeni yapmaları, padişahın sunduğu olanakları değerlendirerek silah kullanmayı öğrenmeleri ve padişaha layık neferler olmaları gerektiği belirtilmektedir. Kitaplarda nişancılıkla ilgili hadislere de yer verilmektedir. Bu hadisler okçulukla alakalı hadislerdir ve askerleri nişancılıklarını geliştirmeleri için teşvik etmektedir. Zira nişancılığı iyi olmayan bir asker, cephanesini boşa harcayacak ve kendisinden beklenenleri vermeyecektir[73]. Kitaplarda okçulukla alakalı olan hadislerin meâline modern silahlar eklenmiştir.

---

[68] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 114.
[69] Mehmed Fâik, **age,** 77.
[70] Özellikle din adamları tarafından yazılan maneviyât-ı askeriyye kitaplarında ele alınan konular ayetlerden alıntılarla açıklanmaktadır. Fakat bu alıntılar çoğunlukla sure adı ve ayet numarası verilmeden yapılmaktadır.
[71] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 111.
[72] **age,** 110-111.
[73] Mehmed Fâik, **age,** 76.

Örneğin bir hadisin meâli *Vesîletü'n-Necât*'ta şu şekilde verilir: "Ey ümmet ve ashâbım siz ok ve top ve tüfenk atmağı öğreniniz. Zîrâ hedefeyn yani sizinle ok ve top ve tüfenk attığınız düşman arasında cennetin bağçeleri vardır"[74]. Mesleğini seven bir askerin bu konuya özen göstereceğinin altı çizilmektedir.

2.2.1.5. Askerlik Sevgisi

Askerlik sevgisi, bir askerde muhakkak olması istenen bir duygudur. Zira askerliği sevmeyen bir askerin mesleğinde başarılı olması beklenemez. Dolayısıyla kitaplarda askerlerin mesleklerine duydukları sevgi yüceltilmektedir. Yiğit bir asker olabilmek için bu mesleğe âşık olmak gerektiği belirtilmektedir[75]. Askerlik sevgisi, insanın sevdiklerinden ve yurdundan uzakta kalmasına tahammül göstermesinin, türlü zorluklara katlanmasının asıl sebebi olarak anlatılmaktadır[76]. Askerlik sevgisinin ele alındığı başlıklarda, iyi bir askerin askerlikle olan ilişkisi de irdelenmektedir. Mesleğini ciddiye alan bir askerin tüm hayatını askerliğe adayacağı vurgulanmakta ve askerlik dışındaki işlere ilgi göstermemesi gerektiği belirtilmektedir[77]. İyi bir asker mesleğine saygı duymalıdır, askerliğin namına ve üniformasına leke getirmemelidir[78]. Ayrıca kitaplarda şan kazanmak için askerliği sevmek; İslâm'a, padişaha ve memlekete sadakatle bağlı kalmak gerektiği belirtilmektedir[79].

2.2.2. Sadakat ve İtaat

Kitaplarda dönemin ruhunun en çok hissedildiği başlıklar sadakat ve itaat ile ilgili olanlardır. Sadakat, ancak büyük bir kalbi ve vicdanı olan kimselerin hissedebileceği, soylu bir his olarak tanımlanmaktadır[80]. Askerin sadık olmasının gerekliliği, tüm kitaplarda üzerinde önemle durulan bir konudur. Zira itaat ve sadakat askerliğin doğasında vardır. II. Abdülhamid döneminde basılan maneviyât-ı askeriyye kitaplarında, sadakat söyleminde padişaha yer verilmekte, padişahın halife ve başkumandan olmasına vurgu yapılmaktadır.

Konuları dini referanslar vererek işleyen kitapların sadakat ve itaat söyleminde, padişah ile birlikte Allah ve peygamber de vurgulanmaktadır. Allah ve peygamberin

---

[74] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 112.
[75] **age,** 52.
[76] Osman Senâî, **age,** 11.
[77] **age,** 14.
[78] Mehmed Fâik, **age,** 52.
[79] **age,** 24-25.
[80] **age,** 65.

sadakati sevdiğinin altı çizilmektedir. Fakat Allah'a ve peygambere sadık kullar olabilmek için, halife olan padişaha sadakat göstermek gerektiği de belirtilmektedir. Padişaha sadakat ise ona sadece sevgi ve hürmetle olmaz. Onun tüm emirlerine koşulsuz itaat etmek ve rızasını kazanmak için hizmette bulunmakla olur[81]. Padişah, Allah'ın yer yüzündeki gölgesi, şeriatın hâmîsi ve tüm Müslümanların halifesidir. Devletin sınırları içinde yaşayan, din ayırt etmeksizin, ne kadar insan varsa hepsinin hükümdarı odur[82]. İyi bir asker Allah'ı, peygamberi ve padişahı her şeyden çok sevmelidir. Ayrıca kitaplarda Allah, peygamber ve padişaha duyulan sevgi, hürmet ve sadakatin iyi bir askerin tüm varlığını süsleyeceği belirtilmektedir[83].

Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn ise işlenen konuların çoğunlukla dini referanslar verilmeden ele alındığı bir kitap olması sebebiyle dönemin diğer kitaplarından ayrılmaktadır. Dolayısıyla kitapta sadakat konusunda da daha dünyevi bir açıklama yapılmaktadır. Bu kitapta askerin öncelikle "kumandan-ı azîm-i umûmî" olan padişaha, ikincil olarak ise sancağa ve memlekete sadık olmaya mecbur olduğu belirtilmektedir[84]. Kitapta padişahın ordunun yegâne mukaddes mercisi yani başkumandanı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca askerlere padişahın en küçük emri için kanlarını döküp canlarını feda edeceklerine ve her zaman doğruluk göstererek padişaha kulluk edeceklerine dair ettikleri yemin hatırlatılmaktadır[85].

İtaat maneviyât-ı askeriyye kitaplarının en önemli konusudur. Emir komuta zincirinin askerlik açısından önemi düşünüldüğünde, itaat konusuna kitaplarda niçin bu kadar geniş yer verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim kitaplarda da askerlik bir beden, itaat ise o bedene can veren ruh olarak tanımlanmaktadır[86]. İtaatin önemine vurgu yapmak için, insanın itaat için yaratıldığı, Allah'ı tanımanın ve ona kulluk etmenin de itaat ile başladığı ifade edilmektedir[87]. İtaat ile ilgili bölümlerde dini referanslar vasıtasıyla padişaha da itaat edilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Kitaplarda padişaha itaat etmenin gerekliliği ayetlere dayandırılmaktadır. *Vesîletü'n-Necât* isimli kitapta konu ile ilgili olarak bir ayetin meâline şöyle yer verilmektedir: "Ey mü'minler Allah Teâlâ hazretlerine ve resûlüne ve içinizden emir ve kumânda sâhibi olanlara itaat ediniz"[88].

---

[81] **age,** 66.
[82] Mehmed Şâkir Paşa, **age,** 75.
[83] Mehmed Fâik, **age,** 51.
[84] Osman Senâî, **age,** 14.
[85] **age,** 16
[86] **age,** 63.
[87] Mehmed Fâik, **age,** 59.
[88] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 105.

Bu ayetten hareketle müminlerin emiri, Müslümanların halifesi, şeriatın hâmisi olan II. Abdülhamid'e ve onun görevli memurlarına itaatin vacip olduğu belirtilmektedir[89]. Kitaplarda padişaha itaat ile ilgili diğer bir dini referans ise bir hadistir ve meâli şöyle verilmektedir: "Bana itâ'at eden Allah Te'âlâ'ya itâ'at etmiş olur ve bana isyân ve muhâlefet eden Allah'a isyân etmiş olur. Benim tarafımdan emîr ve vekîl olan halîfeye itâ'at bana itâ'attir ve ol halîfeye isyân bana isyândır." Buradan hareketle padişaha itaat etmenin Allah'a itaat etmek manasına geldiği belirtilmektedir. Bu yüzden padişahın emirlerini yerine getirmek, yasaklarından ise tamamen sakınmak gerektiği ifade edilmektedir[90].

İtaat askerlik açısından değerlendirildiğinde askerlerin üstlerine itaat etmesine verilen önem de ön plana çıkmaktadır. Askeri düzen ve disiplinin bir zorunluluğu olarak askerler komutanlarının emirlerine koşulsuz itaat etmelidirler. Komutana itaat bir ordunun başarısı için çok önemli bir faktördür. Nitekim kitaplarda da itaatin askeri düzen ve disiplinin temelini oluşturduğu ve askeri düzen ve disiplinin ise askeri teşkilatlanmanın temelini oluşturduğu belirtilmektedir[91]. Asker aldığı emrin sebebini düşünebilir, ne anlama geldiğini anlamaya çalışabilir ama asla emri yerine getirmekte en ufak bir tereddüt ve gecikme göstermemelidir[92]. Kısacası askerin itaati, mutlak bir itaat olmalıdır. Her rütbeden asker üst rütbeli amirine itaat etmelidir. Komutana itaat edilmesinin, emir komuta zinciri sebebiyle başkumandan olan padişaha itaat etmek anlamına geldiği belirtilmektedir. Padişah halifedir ve peygambere itaat etmektedir. Peygamber ise Allah'a itaat etmektedir. Dolayısıyla bir neferin onbaşısına itaat etmesinin dahi Allah'a itaat etmek anlamına geldiği vurgulanmaktadır. Askerin, emri altında bulunanların kendisine itaat etmesini istiyorsa, kendisinin de üstlerine itaat ederek altındakilere örnek olması gerektiği ifade edilmektedir[93]. Kitaplarda askerlerin, mülkî âmirlere de itaat etmesi gerektiği belirtilmekte ve bu gereklilik şöyle açıklanmaktadır: Padişah milyonlarca insana teker teker emir veremeyeceğine göre bunu görevli memurlar aracılığı ile yapmaktadır[94]. Bu yüzden mülki memurlara itaat etmekle padişaha da itaat edilmektedir.

---

[89] **age,** 105.
[90] Mehmed Şâkir Paşa, **age,** 85-86.
[91] Osman Senâî, **age,** 37.
[92] **age,** 39-40.
[93] Mehmed Fâik, **age,** 64-65.
[94] Mehmed Şâkir Paşa, **age,** 86-87.

Kitaplarda itaatkarlığın, askeri başarının anahtarı olduğu vurgulanmaktadır. Eski ve yeni ne kadar zafer ve başarı elde edilmişse, ne kadar şan ve şeref kazanılmışsa bunların hepsinin emir ve komuta zincirine riayet edilmesi sayesinde gerçekleştiği belirtilmektedir[95]. Bir görevin ancak ulu'l-emr olan padişaha ve onun kanunlarına itaat etmekle başarıya ulaşacağı ifade edilmektedir[96]. İtaatin askeri başarıdaki rolü ile ilgili somut örneklere de yer verilmektedir. Örneğin *Vesîletü'n-Necât* isimli kitapta 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan bahsedilmektedir. 1897 yılında Yunanistan'ın Girit'i ele geçirmesi üzerine çıkan bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu Yunanistan'ı ağır bir yenilgiye uğratmıştır[97]. *Vesîletü'n-Necât*'ta da bu zaferin padişaha sadakatle ve itaatle hareket edilmesinden kaynaklandığı belirtilmektedir[98]. Bu sayede zafer, padişaha sadakat ve itaatle ilişkilendirilmiştir.

2.2.3. Cihat, Gaza ve Şehadet

Maneviyât-ı askeriyye kitaplarında askerliği sevdirmek, askerin savaşta göstereceği cesareti ve savaşma isteğini arttırmak maksadıyla cihat, gaza ve şehadet gibi konular ele alınmaktadır. Böylece neferlere, İslam'da Allah yolunda savaşanlara vaadedilen ödül ve mertebeler öğretilerek moral ve motivasyonlarının yüksek tutulması amaçlanmıştır.

"Cihad" kelimesi, İslam literatüründe genel anlamıyla kullanıldığında nefse ve düşmanlara karşı mücadele etmek, iyiliği emredip kötülükten nehyetmeye çabalamak, dini emirleri öğrenip yaşamak ve başkalarına öğretmeye çalışmak manasındadır. Cihad kelimesi fıkıhta ise genellikle Müslüman olmayanlara karşı savaşmak anlamında kullanılmaktadır[99]. "Gazâ" kelimesi ise dar anlamıyla düşmanla savaşmak manasına gelse de zaman içinde İslâm'ı yaymak ve Müslümanların hükmettiği toprakların sınırlarını genişletmek için savaşmak manasını kazanmıştır[100]. Cihat kavramının kitaplarda da detaylı bir biçimde açıklandığı görülmektedir. Cihat, İslam düşmanları ve ahaliyi padişaha itaatten koparmaya çalışan asilere karşı savaşmak ya da Allah yolunda muharebe etmek olarak tanımlanmaktadır[101]. Kitaplarda cihadın hangi durumlarda farz olacağı da detaylı bir biçimde açıklanmaktadır. Düşmana karşı

---

[95] **age,** 63.
[96] Osman Senâî, **age,** 41-42.
[97] Mehmet Hacısalihoğlu, "Yunanistan", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.43, (Ankara: TDV, 2013): 588.
[98] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 106.
[99] Ahmet Özel, "Cihad", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.7, (Ankara: TDV, 1993): 527.
[100] Cemal Kafadar, "Gazâ", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.13, (Ankara: TDV, 1996): 427.
[101] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 104; Mehmed Fâik, **age,** 22.

savaşmanın her zaman Müslümanlar üzerine farz-ı kifâye olduğu belirtilmektedir[102]. Yeterli sayıda askerin cihada katılması halinde bu farzın diğer müslümanlardan kalkacağı anlatılmaktadır. Bu sebeple cihadın, önce padişahın beslediği muvazzaf askerlere farz olacağı ifade edilmektedir. Daha fazla askere ihtiyaç duyuldukça sırasıyla önce ihtiyat sınıfına, sonra rediflere ve son olarak müstahfızlara vacip olacağı belrtilmektedir. Buna ek olarak taarruza uğrayan bölgedeki askerlerin ve bölge ahalisinin düşmanı kovmakta başarısız olması durumunda ise cihadın, tüm eli silah tutan müslümanlara farz-ı ayn[103] olacağı anlatılmaktadır[104]. Kitaplarda cihadın hangi şartlarda ilan edileceği de açıklanmaktadır. Savaş ilanı, din ve devletçe görülen lüzum üzerine emîrü'l-mü'minîn olan halifenin izni ile İslâm'a doğrudan hakaret eden ya da İslâm toprağını işgal etmeye kalkan düşmana karşı yapılacaktır. Savaş ilan edildikten sonra emre karşı gelip savaştan kaçmak, izin almadan savaşa gitmek veya dur emrine rağmen çarpışmaya devam etmek padişaha isyan olarak nitelenmektedir[105]. Cihat kavramı açıklanırken dahi askerin emirlere mutlak bir biçimde itaat etmesinin önemi vurgulanmaktadır.

Kitaplarda cihadın ve mücahitlerin faziletleri, konu ile ilgili hadislere dayandırılarak detaylı bir biçimde anlatılmaktadır. Örneğin *Vesîletü'n-Necât* isimli kitapta cihat ve mücahitler ile ilgili bir hadisin meâli şu şekilde verilmektedir:

> "Fî sebîlillâh gazâ etmek Allah Teâlâ hazretleri indinde Beytullah'ı kırk kerre hacc etmekten muhabbetlidir. Ve mü'minlerin enbiyâ derecesine ziyâde yakîn olanları mücâhidlerdir. Ve nefs ve mâlıyla Allah Teâlâ hazretlerinin rızâ-i şerifi içün muhârebe eden mü'minler nâsın efdalidir…"[106].

Aktarılan bu hadiste, cihadın kırk kere hac yapmaktan daha hayırlı bir eylem olduğu, mücahitlerin ise insanların en hayırlıları oldukları belirtilmektedir. Ayrıca insanlar arasında peygamber mertebesine en yakın olanların da mücahitler olduğu ifade edilmektedir. Kitaplarda cihat ederken çekilecek her zahmetin ödüllendirileceği yine hadislere dayandırılarak anlatılmaktadır. Bu hadislerde Allah yolunda bir saat yürümekten ayağı tozlanmış kişinin, ayaklarının cehenneme girmeyeceği; denizde savaşmanın, karada savaşmaktan on kat daha faziletli olduğu belirtilmektedir[107].

---

[102] Farz-ı kifâye, yalnızca gerekli şartları taşıyanların yapması lazım gelen farzlara denir. Bkz. Şemseddin Sâmî, "Farz", **age,** 989.
[103] Farz-ı ayn, istisnasız her müslümanın yapması gereken farzlara denir. Bkz. Şemseddin Sâmî, "Farz", **age,** 989.
[104] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 104; Mehmed Fâik, **age,** 22-23.
[105] Mehmed Fâik, **age,** 22-23.
[106] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 107.
[107] **age,** 108.

Askerin Ahlâk ve Evsâfı isimli kitapta ise cihadın, İslâm'ın amelî hükümleri arasında yer aldığı şöyle anlatılmaktadır:

> "Dînce üzerimize farz olub, icrâsıyla emr olunduğumuz amelî hükümler beş şeyden ibârettir: Salât yâni namâz, savm yâni oruç, hacc, zekât ve cihâddır. İslâmın binâsı yanî temeli işte bunlardır"[108].

Kitapta İslam'ın bu beş amelî hükmü hakkında bilgi verilmekte ve bu hükümler açıklanmaktadır. Ayrıca cihadın açıklandığı bölümde, cihadın faziletleri ise şu şekilde alıntılanmaktadır:

> "Cenâb-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîm'inde buyurur:
> 'Ben Azîmü'ş-Şân, muharebeye gidenleri, oturanlara pek büyük ecirlerle tafdîl kıldım'
> 'Hakk yolunda gazâ etmek Allah Teâlâ indinde, kırk kerre hacc etmekten dahâ sevgilidir.'
> Müslümânların gazâ yolunda çektikleri her türlü zahmet ve yorgunluklar içün de ayrıca ecir ve sevâb yazılır. Bunun hakkında cenâb-ı peygamber-i âlî-şân efendimiz hazretleri buyurur:
> 'Bir mü'minin ayakları, Allah yolunda bir saâtcik olsun tozlansa, o ayaklar içün ateşe girmek harâmdır'" [109].

Bu alıntıda geçen "Hakk yolunda gazâ etmek Allah Teâlâ indinde, kırk kerre hacc etmekten dahâ sevgilidir" cümlesi *Vesîletü'n-Necât'*ta hadis olduğu belirtilerek alıntılanmaktadır[110].

Kitaplarda cihadın Allah indinde makbul olması için niyetin önemli olduğu belirtilmektedir. İslam dininde mücahitlere vaadedilen mükafatları kazanabilmek için niyetin halis olması ve cihadın Allah rızası için yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. İyi bir asker, mücahit olacaksa bunu terfi almak için, gazi unvanı almak için veya ganimet almak için yapmamalıdır[111]. Askerlerin kendi kişisel çıkarları yerine inançları uğruna savaşmaları onların motivasyonlarını da arttıracak bir faktördür. Ayrıca askerin gaza esnasında mümkün olduğunca abdestli olması, su bulamıyorsa teyemmüm alması gerektiği belirtilmektedir. Yine mümkünse vakit namazlarını kazaya bırakmamak, eğer kazaya kalırsa olabildiğince çabuk bir biçimde kaza etmek tavsiye edilmektedir. Askerlerin alacakları tedbirlerde kusur etmeyerek Allah'a tevekkül etmeleri gerektiği belirtilmektedir. Asker, düşman karşısında korkmamalı ve daima Allah'tan yardım istemelidir.[112] Ayrıca kitaplarda "Resûl-ü Ekrem Sallallâhu Aleyhi Vesellem Efendimiz Hazretleri'nin rûh-ı pür-fütûh-ı Muhammediyyelerinden yardım taleb edüb asâkir-i muvahhidînin nusretine indallah şefâ'at buyurmaları içün" Salavât-ı Şerîfe'ye

---

[108] Mehmed Fâik, **age,** 12
[109] **age,** 74.
[110] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 107.
[111] **age,** 106-107.
[112] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 108.

devam edilmesi gerektiği de ifade edilmektedir[113]. Dehşetli anlarda sakin kalmak için okunacak sureler ile birlikte birçok zikir paylaşılmaktadır. Paylaşılan zikirler Allah, tekbîr, kelime-i tevhid, "lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh", "hasbinallâh ve ni'me'l-vekîl", Esmâü'l-Hüsnâ; sureler ve ayetler ise Yâ-sîn, Feth, Nasr sureleri, Amene'r-Rasûlü'dür. Ayrıca Salavât-ı Şerîfe de okunması tavsiye edilenler arasındadır. Askerlerin her vakitte mümkünse bunların hepsine, eğer mümkün değilse bildiklerine devam etmeleri tavsiye edilmektedir[114]. Askerin savaştayken ibadetle meşgul olması, manevi kuvvetin muhafazası için faydalı görülmüş ve teşvik edilmiştir.

Kitaplarda cihat ile ilgili olarak ele alınan bir başka konu da cihat için yapılacak olan yardımlardır. Cihada yardım konusu işlenirken padişahın, askerleri donatmak için verdiği emeğe vurgu yapılmaktadır. Ayrıca kitaplarda, askerlere yapılacak yardımların, cihada katılamayanlar için din gayretinin, "İslam ve Osmanlılık" hamiyetinin bir göstergesi olduğu ifade edilmektedir[115]. Kitaplarda cihada katılmayanların mücahitlere yardım etmesinin gerekliliği ayet ve hadislerle açıklanmakta ve Hz. Muhammed'in hayatından örneklerle teşvik edilmektedir. Örneğin *Vesîletü'n-Necât* isimli kitapta konu ile ilgili olarak ayetten yapılan bir alıntının meâli şöyle verilmektedir: "Ey mü'minler siz hayırlı olan şeylerde ya'nî rızâ-yı ilâhîyi tahsîl yolunda ve ahkâm-ı şerî'atı muhâfaza uğrunda birbirinize yardım ediniz"[116]. Yine bu kitapta askeri donatarak padişaha yardım etmenin kurtuluşa vesile olacağı bir hadise dayandırılmaktadır. Bu hadisin meâli ise şöyle verilmektedir: "Bir kimse dünyâda Allah Teâlâ hazretlerinin halifesi olan pâdişâha yardım eylese kıyâmet gününde Allah Teâlâ ol kuluna rahmet ve mağfiretiyle yardım eder"[117]. *Vesîletü'n-*Necât'ta cihada yardım etmenin sünnet ve sevap olması bir örnekle de açıklanmaktadır. Bu örnekte Tebük Gazvesi'nden önce Hz. Muhammed'in sahabelere mühimmat için yardımın, gazânın ve şühedânın faziletleri hakkında bir konuşma yaptığı, bu konuşma üzerine sahabelerin cömertçe yardımlarda bulunduğunu anlatılmaktadır. Hz. Muhammed'in kendisine vaat edilmiş olan kuvvet ve mucizeler sebebiyle bu yardımlara ihtiyaç duymadığı, fakat hem cihada yardımın sünnet olmasını

[113] **age,** 108.
[114] **age,** 108-110.
[115] Mehmed Fâik, **age,** 78-79.
[116] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 119.
[117] **age,** 119.

hem de ümmetinin cihattan ve cihada yapılacak yardımdan sevap kazanmasını istediği için bu yola başvurduğu vurgulanmaktadır[118].

Bir Müslümanı cihada teşvik eden, ona korkmadan ölüme atılma cesaretini veren en büyük his şehit olma arzusudur. Şehitlik, kitaplarda önem verilen ve detaylı biçimde işlenen konulardan bir diğeridir. Şahitlik, tanıklık etmek anlamına gelen "şehadet" mastarından türeyen "Şehid" kelimesi, Allah yolunda ölen Müslüman manasında kullanılmaktadır[119]. Şehitlik, askerin ismini gelecek nesillerin tarihine altın harflerle kaydettirecek olan rütbedir [120]. Kitaplarda din ve devleti savunmak üzere silah altına alınmış olduğu halde savaşta, barışta, yolda veya bir kaza sonucu ölen askerlerin şehit olacağı belirtilmektedir.[121] Askerin öldüğünde şehit olabilmesi için cihada hâlis bir niyetle çıkmış olması gerektiği de ifade edilmektedir[122].

Kitaplarda şehitlere verilecek mertebe ve mükafatlar detaylı bir biçimde anlatılmaktadır. Anlatılanlara göre şehitlik mertebesine erişenler, öldükleri esnada cennetteki makamlarını görecekler, kabir azabından ve kıyamet gününün dehşetinden emin olacaklardır. Her bir şehide yetmiş iki hûrî verilecektir. Ayrıca şehitler, akrabalarından yetmiş kişiye şefaat edebileceklerdir. Bunun yanı sıra kitaplarda şehitlik ile alakalı ayetlere de yer verilmektedir. Örneğin, *Vesîletü'n-Necât* isimli kitapta konu ile ilgili olarak şu ayet meâline yer verilmektedir:

> "Sıdk niyetle fî sebîlillâh katlolunanları siz emvât zannetmeyin. Bil ki ânlar rableri indinde dirilerdir. Ve Allah Teâlâ hazretleri fazl u kereminde ânlara verdiği şeref ve i'lâ-i derece ve ni'metten ferah ve meserrette olarak cennet meyveleriyle rızıklanırlar. Ve katlolunmayub kendilerinden sonra kalan ehil ve ayan ve ihvânlarına kendilerinin nâ'il oldukları devlet ve ni'metlerinde kat'an havf ve hüzün olmadığını tebşir ve ta'rîf etmek isterler. Ve cânib-i ilâhîden kendilerine ihsân ve enâm olunan cennet ve ni'met ve fazl u kerem ile şâdmân olduklarını istibşâr ve Allah Teâlâ hazretleri mü'minlerin ecirlerini zâyi' etmediğini teyakkun ederler"[123].

Bu ayetlerde şehitlerin sıradan ölüler gibi olmadıkları, Allah'ın kendilerine verdiği nimetlerle rızıklanmakta oldukları ve bulundukları durumdan dolayı sevinç duydukları anlatılmaktadır.

---

[118] **age,** 120.
[119] Fahrettin Atar, "Şehid", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.38, (Ankara: TDV, 2010): 428.
[120] Osman Senâî, **age,** 2.
[121] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 116-117.
[122] Mehmed Fâik, **age,** 75.
[123] Ahmed Ziyâeddin, **age,** 115-116.

3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE YAYINLANAN MANEVİYAT-I ASKERİYYE KİTAPLARI

II. Meşrutiyet'in getirdiği değişim, maneviyât-ı askeriyye kitaplarını da etkilemiştir. Kitaplardaki övgü dolu padişah söylemi sona ermiş, yerine vatan ve millet vurgusu yapılan bir söylem ortaya çıkmıştır. Kitaplarda II. Abdülhamid dönemi "istibdâd" olarak adlandırılmış ve yerilmiştir. Ayrıca Meşrutiyet'i ve hürriyeti yücelten ifadelere yer verilmiştir[124].

II. Meşrutiyet döneminde basılan maneviyat-ı askeriyye kitaplarının sayısında da artış olmuştur. Bu dönemde basılan kitapların çoğunun Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı yıllarında basılmış olması, art arda girilen savaşların bu tür kitaplara duyulan ihtiyaç üzerindeki etkisini gösterir niteliktedir. Nitekim savaş yıllarında basılan kitaplarda toplumun ve ordunun bir manevi çöküş içerisinde olduğu tespiti yapılmış ve manevi kuvvetin yenilenmesi gerektiği vurgulanmıştır[125].

II. Abdülhamid döneminde basıldığı tespit edilen ve basım yeri bilinen kitaplar özel matbaalarda basılmıştı. II. Meşrutiyet döneminde ise tespit edilen kitapların bir bölümü resmi matbaalarda basılmıştır. Özellikle, aralarında alay müftüleri de bulunan, din adamları tarafından yazılan kitapların biri hariç hepsi resmi matbaalarda basılmıştır. Özel bir matbaada basılan *Asker İlm-i Hâli* isimli kitapsa Harbiye Nezareti tarafından neşrettirilmiştir. Bu kitapların savaş yıllarında basılmış olması da bu tür kitaplara ihtiyaç duyulduğunu doğrular niteliktedir. Ordu mensupları tarafından yazılan kitapların ise biri hariç hepsi özel matbaalarda basılmıştır.

3.1. II. Meşrutiyet Döneminde Maneviyat-ı Askeriyye Kitapları ve İçerikleri

Bu dönemde basıldığı tespit edilen 9 kitap bulunmuştur. Bu kitaplar şunlardır: Yusuf Ziyâeddin, *Lübbü'l-Elbâb – Bi'l-Kavli's-Savâb,* (1909); Ali Rahmi, *Orduda Takviye-*

---

[124] Yusuf Ziyâeddin, **Lübbü'l-Elbâb Bi'l-Kavli's-Savâb,** (İstanbul: Matbaa-yı Bahriyye, 1325), 7.

[125] Bekir Fikri millette ve orduda manevi kuvvetin eksikliğini kitabında detaylı bir biçimde tartışmaktadır. Bkz. Grebeneli Bekir Fikri, **Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân,** (İstanbul: Tanin Matbaası, 1329).

i Maneviyye ve Rûhiyye, (1910); Ömer Fevzi [Mardin], *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri,* (1910); Ahmed Ziyâeddin, *Vesîletü'n-Necât,* (1911); Bekir Fikri, *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân,* (1913); Hüseyin Hakkı, *Osmanlı Efrâdının Takviye-i Maneviyâtı,* (1914); Hâfız İzzet, *Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dînî, Vatanî Cihâddan Bahis Mevâizdir,* (1915); İsmail Hakkı [İzmirli], *Gâzîlere Armağan,* (1916); Üryânîzâde Ali Vahid, *Asker İlm-i Hâli,* (1917). Bu kitaplardan dördü ordu mensupları tarafından yazılmıştır. Diğer kitaplar ise aralarında alay müftüleri de bulunan din adamları tarafından kaleme alınmıştır. Bunlardan biri II. Abdülhamid döneminde yazılmış olan *Vesîletü'n-Necât*'tır. Bu kitap 1911 yılında içeriğinde herhangi bir değişiklik yapılmadan yeniden basılmıştır. Yukarıda bahsedilen kitapların dördü Matbaa-yı Askeriyye gibi resmi matbaalarda, diğerleri ise özel matbaalarda basılmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde yazılan maneviyât-ı askeriyye kitaplarındaki bazı konular, II. Abdülhamid döneminde yayınlanan kitaplarda da ele alınmış olan ortak konulardır. İtaat, sadakat, cesaret, şecaat, nöbet, silah talimi ve askerlik sevgisi gibi konular II. Meşrutiyet'te de işlenmiştir. Fakat bu iki dönemde yayınlanan kitaplar arasında dikkat çekici farklılıklar da vardır. II. Meşrutiyet'te yazılan kitapların içeriğindeki en önemli farklılık "Vatan" sözcüğünün kitaplara girmiş olmasıdır. II. Abdülhamid döneminde basılan kitaplarda rastlanmayan vatan sözcüğü, II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplarda söylemin merkezinde yer almaktadır. "Millet" de tıpkı vatan gibi kitaplara bu dönemde girmiştir. Bu dönemde basılan bazı kitaplarda "Osmanlılık" vurgusu dikkat çekmektedir. Din adamlarının yazdığı kitapların büyük bölümünde millet kavramı Müslümanlara karşılık gelecek biçimde kullanılmaktadır. Kitaplarda daha önce çok az karşımıza çıkan sancak, birleştirici bir vatan sembolü olarak işlenmektedir. Irz ve namus müdafaası, vatan savunması ile özdeşleştirilmiştir. II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet havasının kitaplara yansıdığı da görülmektedir. Kitaplarda Meşrutiyet ile ilgili övgü dolu ifadelere yer verilmiştir. Bu noktada Meşrutiyet ve hürriyetin ne demek olduğu anlatılmakta, kitaplarda istibdâd olarak isimlendirilen II. Abdülhamid döneminin kötülüklerinden bahsedilmektedir. Balkan Savaşı'nın başlamasından sonra yazılan kitaplarda, savaşın etkileri dikkat çekmektedir. Bu yıllarda yazılan kitaplarda Rumeli'nin kaybı ve bu kaybın sebepleri ciddi bir tartışma konusu olmuştur. II. Meşrutiyet dönemi kitaplarında yalan, sarhoşluk, kumar, yağmacılık, hırsızlık, cinayet, intihar gibi alışkanlık ve davranışlara

detaylı olarak yer verilmiş, bu davranışların zararları üzerinde durulmuş ve askerlerin bunlardan uzak durması gerektiği vurgulanmıştır. II. Abdülhamid döneminde basılmış olan kitaplarda ise bu gibi davranışlara ayrıntılı bir biçimde yer verilmez.

3.1.1. Lübbü'l-Elbâb-Bi'l Kavli's-Savâb

Yusuf Ziyâeddin tarafından yazılan *Lübbü'l-Elbâb-Bi'l-Kavli's-Savâb* [Akılların Özü – Doğruluğun Sözü İle] isimli kitap 1909 yılında Matbaa-yı Bahriyye'de basılmıştır[126]. Kitabın kapağında "Asker ve kâffe-i efrâd-ı Osmâniyyenin bilmesi elzemdir" ifadesi yer alır. Yine kapakta yer alan bilgilere göre Yusuf Ziyâeddin, Bahr-i Siyâh Boğazı Topçu Birinci Alay müftüsü olarak görev yapmış bir din adamıdır. Yusuf Ziyâeddin, dini bilgileri detaylı bir biçimde anlatmakta ve askerlikle ilgili konuları da dini referanslar vererek işlemektedir.

Lübbü'l-Elbâb-Bi'l-Kavli's-Savâb isimli kitabın içeriği başlıklara ayrılmamıştır. Kitabın ilk bölümlerinde iki konu ön plana çıkar. Birincisi her askerde bulunması gereken bir özellik olarak itaattir. İkincisi ise hürriyettir. Nöbet, gazâ, gazâya niyet, cesaret, savaşta abdestli veya teyemmümlü olmak ve savaş zamanında farz ibadetlerin yerine getirilmesi kitapta ele alınan diğer konulardır.

3.1.2. Orduda Takviye-i Maneviyye ve Rûhiyye

Orduda Takviye-i Maneviyye ve Rûhiyye isimli kitap Ali Rahmi tarafından yazılmış ve 1909 senesinde Ahmed İhsan ve Şürekâsı isimli matbaada basılmıştır[127]. Ali Rahmi, kitabın kapağında yer alan bilgilere göre Üçüncü Ordu Üçüncü Mitralyöz Bölüğü'nün kumandanıdır. Ali Rahmi, kitabında ordunun maneviyatını ele alırken dinin öneminden bahsetse de konuları dini referanslar vermeden ele almaktadır. Ayrıca yazar, kitabın mukaddimesinde, kitabı ordunun manevi ilerlemesi ve olgunlaşmasına hizmet etmek amacıyla yazdığını anlatmaktadır[128]. Yazar kitabı ordu mensuplarına yönelik yazdığını ifade etse de 21 Nisan 1910 tarihinde *İkdam* gazetesinde yayınlanan tanıtımda, kitabın umuma yönelik bir kitap olduğu belirtilmektedir[129].

Kitapta bir fihriste yer verilmese de içerik başlıklara ayrılmıştır. Bu kitabın dili diğer kitaplara göre daha ağırdır. Orduda manevi ve ruhi olgunlaşmanın tartışıldığı bu kitap,

---

[126] Yusuf Ziyâeddin, **Lübbü'l-Elbâb Bi'l-Kavli's-Savâb,** (İstanbul: Matbaa-yı Bahriyye, 1325).
[127] Ali Rahmi, **Orduda Takviye-i Maneviyye ve Rûhiyye,** (İstanbul: Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1325).
[128] **age,** 3.
[129] "Orduda Takviye-i Maneviyye ve Rûhiyye", **Yeni İkdam,** 21 Nisan 1910, 6.

daha ziyade zabitlere hitaben kaleme alınmıştır. İlk başlık "orduda terbiyye-i maneviyye ve rûhiyye"dir. Bu başlık altında önce "istibdâd" rejiminden ve kötülüklerinden bahsedilmektedir. Milletin tükenmekte olduğunun ve bu tükenişin sebeplerinin de ahlakta aranması gerektiğinin altı çizilir. Bu tespitten sonra Osmanlı tarihindeki zaferlerden ve ihtişamdan bahsedilmektedir. Kanuni zamanından sonra orduda manevi ve ruhi terbiyenin düşmeye başladığı belirtilir. Maneviyatın önemi üzerinde durulur. Orduda manevi ve ruhi olgunluğu sağlamanın lüzumu açıklanır. Bu konu ile birlikte askeri vasıflar da tartışılmıştır. İtaat ve itimat bu vasıfların başında gelmektedir. Askerlerin mahrumiyet ile başa çıkması gerektiği ve maneviyatın bundaki rolü de işlenmektedir. "Terbiyye-i Maneviyye ve Rûhiyyede Avâmil-i Müessire" başlığı altında ise manevi ve ruhi terbiyenin önce aile, sonra mektep ve en sonunda da cemiyetler aracılığı ile sağlanacağı anlatılır. Zabitlerin, neferleri eğitirken basit ve sade bir dil kullanmaları gerektiği belirtilir. "Terbiyye-i maneviyye ve rûhiyyenin hedefi" başlığında ise manevi ve ruhi terbiye ile ordunun da ilerlemesi ve olgunlaşmasının hedeflendiği anlatılır. "Ulviyyet-i Rûh" başlığında ruh yüceliğinin fazileti, "Hiss-i Fedâkârî" başlığında ise fedakârlık ele alınır.

3.1.3. Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri

Ömer Fevzi [Mardin] tarafından yazılan *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri* Mekteb-i Harbiyye Matbaası'nda basılmıştır[130]. İki cilt olan bu kitabın birinci cildi 1909'da, ikinci cildi ise 1910'da basılmıştır. Kitabın yazarı olan Ömer Fevzi, önemli istihbarat faaliyetlerinde bulunmuş bir subaydır. Selânik Jandarma Zabit Mektebi'nde muallimlik de yapan Ömer Fevzi, bu yıllarda askeri yayıncılık alanında eserler vermiştir. Ömer Fevzi Mardin, askerlik kariyerini tamamladıktan sonra tasavvufa yönelmiş, tasavvuf ve İslâm üzerine kitaplar yazmıştır[131]. Ömer Fevzi Mardin, *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri* isimli kitabında, askerliği

---

[130] Ömer Fevzi, **Osmanlı Efrâdına Maneviyyât-ı Askeriyye Dersleri,** c.1, **(**İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1325).

[131] 1878 yılında dünyaya gelen Ömer Fevzi Mardin, Mekteb-i Harbiyye'yi 1898 yılında bitirmiştir. Ömer Fevzi, eğitim için 1900 yılında Avusturya'ya, 1902 yılında ise Almanya'ya yollanmıştır. Selânik Jandarma Zabit Mektebi'nde muallimlik de yapan Ömer Fevzi, Rumeli'de çetelere ve eşkıyalara karşı mücadele etmiştir. Ömer Fevzi, Balkan Savaşı'nda denizde gerçekleşen ilk gayr-i nizâmi harp operasyonunu gerçekleştirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başında Arap yarımadasında görev yapmış olan Ömer Fevzi, savaşın devamında askeri ataşe olarak gittiği Tahran'da casusluk yapmıştır. Askerlik kariyerinin bitmesinden sonra tasavvufa yönelen Ömer Fevzi Mardin, bir şeyhe bağlanarak Arûsi tarikatına mensup olmuştur. Sonra tarikatın "Ömeriyye" adı verilen kolunu kurmuş ve bu kolun şeyhi olmuştur. Bkz. Ömer Fevzi Mardin, **Osmanlı Jandarması ve İç Güvenlik Harekatı,** haz. Hatice Sevinç Tinç, Mehmet Mert Çam, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018), 17-25.

ve iyi bir askerde olması istenen vasıfları vatan, millet ve namus vurgusu yaparak ele almakta, dini konulara veya referanslara yer vermemektedir. Yazar *Dinde Askerlik Kültürü* isimli başka bir kitabında, *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye* Dersleri'nin ordu ve askeri rüştiyeler için kıraat kitabı olarak okutulmak üzere kabul edildiğini belirtmektedir[132].

Sade bir dille ve heyecanlı bir üslupla yazılmış olan bu kitapta yazar, konuları soru cevap olarak ele almaktadır. Yazar, kitapta bulunan konu başlıklarının muallimlere yol gösterebileceğini belirtmektedir. Ömer Fevzi, muallimlerin bu kitapları rehber olarak kullanabileceklerini anlatır. Ayrıca yazar kitapta bulunan sorulara cevap veren askerlerin, her cevap sonunda askerî terbiye icabı "efendim" demeleri gerektiğini de ifade etmektedir[133]. Kitap incelendiği zaman konuların daha çok asker, vatan ve millet kavramları etrafında şekillenmiş motive edici soru ve cevaplardan oluştuğu gözlenmektedir. Birinci ciltte askerde bulunması gereken özellikler, vatan kavramı, nöbet tutmanın ve silaha sahip çıkmanın önemi, nişancılık, itaat ve sadakat, sancak ve Osmanlı milleti gibi konulara yer verilmektedir. Birinci cildin sonunda bazı Osmanlı padişahları ve Osmanlı tarihinde özellikle askeri başarıları ile ünlü olmuş şahıslardan bahsedilmektedir. İkinci ciltte ise Osmanlı milletine dair ve askerin motivasyonunu yükseltecek bir içeriğe yer verilmektedir. Osmanlı anası, bir babanın ağzından savaş ile ilgili nasihatler, savaşa giden askerin annesinin ve nişanlısının düşünceleri gibi konular işlenmektedir. "Babamın nasihatleri" ile başlayan başlıklar altında bir babanın dilinden askerlikle ilgili tavsiyeler verilmektedir. "Harbe giderken anam ne söyler – nişanlım ne düşünür" başlığı altında ise askerin savaşma isteği körüklenmektedir. İkinci cildin sonunda yine kahramanların öyküleri ve Sultan Mehmed Reşad'ın cülusundan sonra askeri merkezlerde okunan beyannameler aktarılmaktadır.

3.1.4. Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân

Grebeneli Bekir Fikri'nin kaleme aldığı *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân* isimli kitap, 1913 yılında Tanin Matbaası'nda basılmıştır[134]. Kitabın yazarı Bekir Fikri, Balkan Savaşı'nda görev yapmış ve bu savaşla ilgili yazdığı kitaplarla tanınan bir askerdir [135].

---

[132] Ömer Fevzi Mardin, **Dinde Askerlik Kültürü,** (İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1945), 117.
[133] Ömer Fevzi, **Osmanlı Efrâdına Maneviyyât-ı Askeriyye Dersleri,** c.2, **(**İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1326), 58.
[134] Grebeneli Bekir Fikri, **Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân,** (İstanbul: Tanin Matbaası, 1329).
[135] Grebeneli Bekir Fikri'nin Balkan Savaş'ından sonra yazdığı ve savaşı konu edinen iki kitap daha vardır. Bekir Fikri *Grebene ve Grebene Ordusunda Kuvve-i Seyyâre* isimli kitabında, yazışmalara ve krokilere yer vererek, Grebene'nin savaştan önceki durumunu ve savaşta bizzat yaşadıklarını

Bekir Fikri, Balkan Savaşı'ndan hemen sonra yazdığı bu kitabında, yenilginin sebeplerini tartışmakta, milletin ve ordunun içinde bulunduğunu öne sürdüğü manevi çöküşe çare aramaktadır. Kitapta işlenen konularda askerlik ve vatan ülküsü ele alınmakta, dini referanslara çoğunlukla başvurulmamaktadır. Kitabın Mukaddime kısmında memlekette ortak bir vicdan oluşmadığı takdirde yapılacak inkılapların bir ihtilâl şeklinde vatanı yaralayacağı anlatılmaktadır. Kitabın yazılma amacı ise bir vatanperverlik fikri oluşturmak suretiyle; düşmanların hakaretiyle ezilen vatanı milletin düşüncesinde sağlamlaştırmak; vatanı kurtarmak için sağlam bir düşünceyi Osmanlılara kabul ettirerek, ortak bir vatan ülküsü oluşturmanın önemini anlatmak; Osmanlı vatanı fikri üzerine inşa edilmiş bir millet oluşturarak Osmanlı ordusunun fikir ve terbiye birliğinden emin olmak ve son olarak askerliği askerliğe özgü bir ahlak ile tanımlama imkanını açıklamaktır[136].

Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân Balkan Savaşı'nın etkilerinin en yoğun hissedildiği kitaplardandır. Kitap, Balkan hezimetinin de etkisiyle Osmanlı toplumu ve ordusunda var olan sorunları tespit edip bunların çözülmesine çareler aramaktadır. "Millete bir nazar" başlığı altında orduda yaşanan sorunların, milletin sorunlu olmasından kaynaklandığı belirtilir. Sorun ise bir vatan ülküsünün oluşmamış olmasıdır. Kitabın bu bölümünde gerek milletin gerekse ordunun yaşadığı bozulma Balkan Savaşı'ndan örnekler verilerek açıklanmaktadır. Kitabın "Millette Nâmûs Mefkûresi" başlığı altında, mefkurenin ne demek olduğu ve Osmanlı mefkuresinin ne olması gerektiği tartışılmaktadır. Ayrıca Osmanlı kimliği altında birleşilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. "Osmanlı Vatanı" ve "Vatan-ı Osmânî mefkûresi" başlıkları altında vatan kavramı ve bu kavramın içinin nasıl doldurulacağı tartışılmaktadır. Kitabın bu bölümünde vatan kavramının doğru anlaşılmadığı, insanların doğup büyüdükleri yerle sınırlı bir anlam ifade ettiği tespit edilmektedir. Sonra Osmanlı vatanının tüm Osmanlı mülkü olması gerektiği açıklanmaktadır. "Orduya bir nazar" başlığı altında ise ordunun vaziyeti tartışılmaktadır. "Fenn-i Harb Kavâ'idi Îmânı" başlığında askerlerin, yalnızca cesaret ve şecaat gibi duygularla kuru kuruya hareket etmemeleri gerektiği

---

anlatmaktadır. Bekir Fikri, kitabında ayrıca eline geçen ve bir Yunan askerine ait olan muharebe hatıratının tercümesine de yer vermektedir. Bkz. Grebeneli Bekir Fikri, **Grebene ve Grebene Ordusunda Kuvve-i Seyyare,** (Dersaâdet: Arşak Garoyan Matbaası, 1332); Bekir Fikri *Balkanlar'da Tedhiş ve Gerilla "Grebene"* isimli kitabında da Balkan Savaşı'nda yaşadıklarını anlatmaktadır. Bkz. Grebeneli Bekir Fikri, **Balkanlar'da Tedhiş ve Gerilla "Grebene",** (İstanbul: TTT Vakfı Yayınları, 2007).

[136] Grebeneli Bekir Fikri, **Mefkûre-i Vatan,** sy.

belirtilir. Ayrıca talimnameler, seferiyeler ve tâbiyeleri[137] kıtalara öğretip uygulatmanın şart olduğu anlatılır ve her koşulda askerlik kaidelerine uyulması gerektiği belirtilir. İkinci başlık "Arâziye Îmân-ı Askerî" başlığıdır. Bu başlıkta da askerlikçe arazinin önemi vurgulanmaktadır. Üçüncü başlık ise "Kendi Kuvvetine İ'timâd Îmânı" başlığıdır. Bu başlıkta kumandan ve askerin kendi kuvvetlerine güvenmeleri ve cesur olmaları gerektiği anlatılmaktadır. Kitabın son başlığı olan "Netîce-i Felâh"ta Osmanlı Devleti'nin varlığını koruması için Osmanlılık bilincinin gelişmesi, ordunun askerliği ciddiye alan askerlerden oluşması, orduda teknoloji ve bilime önem verilirken maneviyata da gereken önemin verilmesi gerektiği belirtilmektedir[138].

3.1.5. Osmanlı Efrâdının Takviye-i Maneviyâtı

Osmanlı Efrâdının Takviye-i Maneviyâtı isimli kitap Hüseyin Hakkı tarafından yazılmış ve 1914 yılında Reşâdiye Matbaası'nda basılmıştır[139]. Bu kitabın daha eski tarihli bir baskısı tespit edilmemiştir ve 1914 baskısının dış kapağında "tab-ı evvel" ifadesi yer almaktadır. Fakat kitabın 10 Haziran 1912 tarihinde *İktihâm* gazetesinde yayınlanmış bir tanıtımı olması, ilk olarak 1912 yılında basıldığını düşündürmektedir. Bu tanıtımda eserin gayet fayda verici olduğu ve tüm Osmanlıların okuması gerektiği belirtilmektedir"[140]. Kitabın iç kapağında "-bir ordunun hakîkî silâhı ma'neviyâtıdır-" ifadesi yer alır. Kitabın kapağında yer alan bilgilere göre Hüseyin Hakkı, İhtiyât Zâbitânı Mektebi'nin talim heyetinde mülâzım-ı evvel rütbesiyle görev yapmış olan bir subaydır[141]. Hüseyin Hakkı bu kitabında maneviyatın önemini ve askerlerde olması istenen özellikleri dini referanslar vermeden, yalnızca askerlik açısından ele almaktadır. Yazar, kitabını piyâde talimnamesinin ikinci maddesinde yazılı olan "kuvâ-yı mâddiyye ve maneviyye" tabiri üzerine ileri sürdüğü fikirlerin bir bütünü olarak tanımlamaktadır ve kitabı orduya sunmaktan dolayı övünç kazandığını belirtmektedir[142].

---

[137] Tabiye askeri birlikleri düşmana karşı yerine koyma, yerleştirme anlamını taşımaktadır. Bkz. Şemseddin Sâmi, "Tabiye", **age,** 414.
[138] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 187.
[139] Hüseyin Hakkı, **Osmanlı Efrâdının Takviye-i Maneviyâtı,** c.1, (Dersaâdet: Reşâdiye Matbaası, 1330).
[140] "Osmanlı Efrâdının Takviye-i Maneviyâtı", **İktihâm,** 10 Haziran 1912, 5.
[141] Mülâzım rütbesi en küçük zabit rütbesidir. Çavuşun üstü yüzbaşının ise altıdır. Bu rütbe Mülâzım-ı Evvel ve Mülâzım-ı Sânî olarak ikiye ayrılır. Bir kimse askeri okuldan mülâzım-ı sânî rütbesi ile mezun olur. Daha sonra ise mülâzım-ı evvel rütbesine yükselir. Bkz. Şemseddin Sâmî, "Mülâzım", **age,** 1399
[142] Hüseyin Hakkı, **age,** 2-3.

Kitapta ilk ele alınan konu, bir ferdin iyi bir asker olarak yetişmesi için bedenin yanı sıra maneviyat ve efkârın da takviye edilmesinin lüzumudur. Sonra manevi eğitimin getireceği faydalar, acemi neferlerin içinde bulunduğu psikoloji ve onlara nasıl yaklaşılması gerektiği ele alınmaktadır. Sonraki bölümde manevi eğitimin istenen sonucu vermesi için zabitlerin, davranışlarıyla neferlere örnek olmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Kitabın son bölümünde ise askerlikte birçok farklı kökenden insanın bir araya toplandığı hatırlatılmakta ve Türkçe bilmeyen askerlerin, bu lisanı öğrenmesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir. Daha etkili bir eğitim için basit bir lisan kullanılması ve derslerin soru cevap yolu ile işlenmesi tavsiye edilmektedir. Yazarın böyle bir tavsiyede bulunması kendisinin de dersleri soru-cevap olarak işlemesinden kaynaklanmaktadır[143].

3.1.6. Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dînî, Vatanî Cihâddan Bahis Mevâ'izdir

Hâfız İzzet tarafından kaleme alınan *Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dînî, Vatanî Cihâddan Bahis Mevâ'izdir* isimli kitap 1915 yılında Matbaa-yı Askeriyye'de basılmıştır[144]. Kitabın kapağında basım haklarının orduya ait olduğunu belirten bir ifade yer almaktadır. Yine kapakta yer alan bilgilere göre Hâfız İzzet, Nizâmiye Dokuzuncu Alay müftüsü olarak görev yapmış bir din adamıdır. Kitapta cihat konusu işlenmekte ve askerliğin faziletleri İslâm perspektifinden ele alınmaktadır. Kitabın mukaddimesinde kirli elini namuslu vatana, dine ve ırza uzatan düşmanların kovulmasının Allah'ın bir emri olduğu, Dinin vatanla var olduğu ve dini muhafaza için bir vatana sahip olunması gerektiği anlatılmaktadır. Sonra eğitimdeki eksikliklerden ötürü cihadın büyüklüğünün ve mücahitliğin sevabının anlaşılmadığı ve bu yüzden savaşın bir angarya gibi algılandığı belirtilmektedir. Son olarak bu fikrin yanlış olduğunu anlatmak ve askerlerin fikirlerini aydınlatmak maksadıyla bu kitabın kaleme alındığı açıklanmaktadır[145].

Kitapta ilk ele alınan konu cihat konusudur. Dinin cihat ile ilgili hükümlerine dayanarak, askerliğin farz olduğu vurgulanmakta ve askerliğin önemi ele alınmaktadır. Askerlerin savaşma motivasyonunu yükseltmek için Allah'ın mücahitlere müjdelediği yardım konu edilmektedir. Sonra cihat ve gazâya halis niyetle çıkılmasının gerekliliği

---

[143] Hüseyin Hakkı, **age,** 25-26.
[144] Hâfız İzzet, **Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dînî Vatanî Cihâddan Bahis Mevâ'izdir,** (Dersaâdet: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1331).
[145] **age,** 3-4.

işlenmektedir. Cihat ve gazânın en hayırlı ibadet olduğu anlatılmakta, ganimete erken davranmanın ise haram olmasının üzerinde durulmaktadır. Askerlerin aynı düşüncelerle ve itaatle hareket etmesi gerektiği dini referanslar verilerek işlenmektedir. Daha sonra zorluklara karşı sabırlı ve metanetli olunması gerektiği ele alınmıştır. Ahlakın bozulması; korkaklık, yalancılık, tembellik, itaatsizlik ve beynamazlık gibi davranışların çoğalması tartışılmaktadır. Balkan Savaşı'nın etkileri bu kitapta da görülmektedir. Ahlakın bozulmasından bahsettikten sonra, savaşta yaşanan ağır acılar uzunca ve ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır. Bu bahislerden sonra Nedim'in "Âh Rûmeli" isimli şiirine yer verilmiştir. Ağır sözlerle bir özeleştiri verildikten sonra düşmanın asıl hedefinin İslâm olduğu konu edilmektedir. Muharebede korkak olmamak, Allah'ın yardımı ve şehitlik de işlenen diğer konulardır. Tüm bu konular ayetler ve hadislerle, asr-ı saadetten kıssalar ile birlikte aktarılmaktadır. Kitabın sonunda ise askerin harbe giderken okuması için harekeli olarak yazılmış Arapça bir duaya yer verilmiştir.

3.1.7. Gâzîlere Armağan

İsmail Hakkı [İzmirli] tarafından yazılmış olan *Gâzîlere Armağan* isimli kitap 1916 yılında Matbaa-yı Askeriyye'de basılmıştır[146]. Kitabın yazarı İzmirli İsmail Hakkı, Dârü'l-Fünûn'da uzun yıllar ders vermiş bir din âlimidir[147]. İsmail Hakkı askerlik vazifeleri, cihat, gaza, şehitlik ve haramları ele aldığı bu kitabında her konuyu ayet ve hadislere dayandırarak açıklamakta ve din vurgusu yapan bir söylem kullanmaktadır. Bir mukaddimesi bulunmayan bu kitapta neferlere hitap edilmektedir.

Gâzîlere Armağan, sade bir dille kaleme alınmıştır. Kitaptaki her konu bir ayet, hadis ya da beyit ile başlayıp aynı şekilde bitmektedir. Kitap, Allah'ın yardımı ve gaza hakkındaki ayet ve hadisler ile başlar. Hülefâ-i Raşidîn'in kumandan ve askerlerine hitap eden emirname ve vasiyetleri aktarılır. Allah korkusu, vazife-şinaslık, itaat, vatan sevgisi gibi güzel vasıflar işlenir. Sonra asker arasında fesat çıkarmak, talim, nöbet, silah altına davete icabet etmek, cesaret, kıtadan ve savaştan kaçmamak, mağrur olmak ve savaşa yardım etmek konuları ele alınır. Bunun yanı sıra askerin sakınması gereken

---

[146] İsmail Hakkı, **Gâzîlere Armağan,** (İstanbul: Matbaa-yı Askeriyye, 1332).

[147] İsmail Hakkı İzmirli 1869 yılında dünyaya gelmiştir. Hem medrese hem de rüştiye eğitimi alan İsmail Hakkı, eğitimine Dârü'l-Mu'allimîn'in Edebiyat bölümünde devam etmiştir. 1892'de mezun olan İsmail Hakkı, dört yıl sonra Maarif Nezâreti'nde görev yapmaya başlamıştır. Dârü'l-Fünûn'un İlâhiyat bölümünde uzun yıllar ders vermiş olan İsmail Hakkı'nın Kur'an , hadis, kelam, fıkıh, felsefe ve mantık alanında birçok eseri bulunmaktadır. Ali Birinci, "İzmirli, İsmail Hakkı", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.23, (Ankara: TDV, 2001): 530-533.

hırsızlık, yağmacılık, kumar, sarhoşluk, ırza tecavüz, esirlere eziyet, yalancılık, intihar, cinayet gibi davranışlar ele alınır. Son ele alınan konu ise şehitliktir ve kitap savaş zamanı için verilen şu dua ile sonlanmaktadır:

> "Yâ Rab! Sen olmayaydın biz hidâyete mazhar olamazdık, tasdik edemezdik, namâz kılamazdık. Sen bize mekânet ihsân et. Düşman ile karşılaştığımız zamân bizi sâbit-kadem kıl. Çünki düşman bize zulm etti, üzerimize geldi. Düşman fitne îras edince biz ândan çekindik.
> Yâ Rab! Ey Kur'ân'ı inzâl eden Allah. Ey hesâbı serî' olan Allah.
> Yâ Rab! Bu toplanan düşman cemâ'atini kır!
> Yâ Rab! Düşmanları kır. Düşmanları yerlerinden oynat. Bizim kârşımızda durmasınlar.
> Yâ Rab! Biz senin kullarınız, ânlar da senin kullarındır, biz de senin elindeyiz. Ânlar da senin elindedir.
> Yâ Rab! Düşmanları makhûr, bizi mansûr eyle
> Âmîn"[148].

3.1.8. Asker İlm-i Hâli

Üryânîzâde Ali Vahid tarafından yazılan *Asker İlm-i Hâli* isimli kitap, Harbiye Nezâreti'nin isteği üzerine yazılmış ve 1917 yılında Ahmed İhsân ve Şürekâsı isimli matbaada basılmıştır[149]. *Asker İlm-i Hâli* neferlere hitap eden bir kitaptır. Kitabın yazarı Üryânizâde Ali Vahid, kadılık, Kassâm-ı Umûmî Müşavirliği, Diyanet İşleri Riyâseti Heyet-i Müşavere Azalığı gibi görevler yapmış bir din adamıdır[150]. Üryânîzâde Ali Vahid, askerler için yazdığı bu kitapta temel dini bilgilere yer vermiş ve askerlikle ilgili konuları din vurgusu yaparak ele almıştır.

Kitap sade bir dille yazılmıştır. Konular, askerlik hayatından somut örneklerle ele alınmaktadır. Örneğin Allah'ın her an her şeyi görüyor ve biliyor olması, komutanın bir anahtar deliğinden askeri gözetlemesine benzetilmekte, asker farkında olmasa dahi komutanın orada olduğu ve askerin eylemlerinden haberdar olduğu ifade edilmektedir. Kitabın ilk bölümlerinde Allah'ın varlığının ispatı ve boş işlerle meşgul olunmaması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Sonra sırasıyla ilk ve son peygamber ve Kur'an'da adı geçen diğer peygamberler sıralanmaktadır. Silaha düzgün bakmak, talimlerde

---

[148] İsmail Hakkı, **age,** 198.

[149] Kitabın kapağında "Harbiyye Nezâreti tarafından neşrettirilmiştir" ifadesi yer almaktadır. Bkz. Üryânizâde Ali Vahîd, **Asker İlm-i Hâli,** (Dersaâdet: Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1333).

[150] Üryânîzâde Ali Vahid 1879 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Bayezid Camii'nde Ulûm-ı Aliye dersleri gördükten sonra Nüvvab Mekbebi'ne girmiş ve bu okuldan mezun olmuştur. Memuriyete 1895'te başlayan Ali Vahid, Osmanlı döneminde birçok kazada niyabetlik görevinde bulunmuş, Eyüp ve Aksaray Livası kadılığı yapmış, Kassâm-ı Umûmî ve Evkaf Kadılığı müşavirliği görevini yürütmüştür. Cumhuriyet döneminde Diyanet İşleri Riyâseti'nde Heyet-i Müşâvere azası olarak görevlendirilen Üryanizade Ali Vahid Efendi, 1932'de emekli olduktan sonra iki kere daha bu göreve getirilmiştir. Üryanizade Ali Vahid Efendi 1940 yılında vefat etmiştir. Ali Vahid Efendi, çıkardığı *Köy Hocası Mecmuâsı,* yazdığı ilmihaller, din dersi kitapları ve hatıratlarla tanınmaktadır. Bkz. Önder Yazıcı, "Milli Mücadele Dönemi Yerel Basınına Bir Örnek: Köy Hocası Mecmuası", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** c.12, s.31, (2015): 300-301.

dikkat göstermek, şehitlik ve gazilik, savaştan sakınmamak, temizlik, sıhhat, tevekkül konuları ele alınmıştır. Kitapta ele alınan diğer konular ise şunlardır: Teyemmüm, abdest, gusül abdesti, cemaatle namaz, sırasıyla beş vakit namaz, Cuma namazı, teravih namazı, bayram namazı, cenaze namazı, oruç, hacc, zekât, fitre ve öşür.

3.2. II. Meşrutiyet Dönemi Maneviyat-ı Askeriyye Kitaplarında Söylem

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, maneviyât-ı askeriyye kitaplarının içerik ve söyleminde gözle görülür değişiklikler olmuştur. Öncelikle II. Abdülhamid döneminde basılan kitaplardaki övgü dolu padişah anlatımı artık yoktur. Padişaha yapılan övgülerin yerini bir devr-i sabık söylemi almıştır. Özellikle Meşrutiyet'in ilk yıllarında basılan kitaplara hürriyet havası hakimdir. II. Abdülhamid döneminin kitaplarında yer alan padişah vurgusu, II. Meşrutiyet ile birlikte yerini vatan ve millet vurgusuna bırakmıştır. Kitaplarda askerin motivasyonunu yükseltecek bir üslup benimsenmiştir. Balkan Savaşı ile birlikte ise Rumeli'nin kaybedilmesinin ve askeri başarısızlığın konu edildiği, bu başarısızlığa çözüm arandığı görülmektedir. Savaş yıllarında basılan kitaplarda istibdâd ve hürriyet söylemine rastlanmamaktadır. Hatta Balkan Savaşı'nın etkisiyle yazılan *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân* isimli kitapta Meşrutiyet, bir ideal olarak savunulsa da ikame ediliş biçimine ve mevcut haline eleştiri getirilmektedir. Bu eleştirilerden biri şöyle ifade edilmektedir:

> "Fransa'nın 'Vatan-perver Meşrûtiyyeti' ile Türkiyâ'nın 'Diyânet-perver, Hilâfet-perver Meşrûtiyyeti' uymadı. Fransa, meşrûtiyyetini; milletle, fikir ile, kâbiliyyet ile aldı. Biz ise, ordumuz ile, zor ile, cehl ile aldık. Fakat orduyu sersem ettik. Şimdiye kadar ne yazıldı ise fırka, menfa'at ile yazıldı. Asker sözüyle, asker vicdanıyla hiç, hiçbir şey söylenmedi. İhtilâl alkışlandı. İtâ'at, zilletlendi"[151].

II. Meşrutiyet yılları İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kendi içinde yaşanan anlaşmazlıklar, İTC ve muhalifleri arasındaki siyasi mücadeleler ve dışarıdan gerçekleştirilen taarruzlar yüzünden kargaşa dolu bir dönem olmuştur[152]. *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân*'da yer verilen eleştirilerde de bu siyasi mücadelelerin ve Balkan yenilgisinin etkisi büyüktür.

3.2.1. İstibdâd ve Hürriyet

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan devr-i sabık söylemi, özellikle bu dönemin ilk yıllarında basılan kitaplarda etkili olmuştur. Kitaplarda II. Abdülhamid

---

[151] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 139-140.
[152] Lewis, **age,** 298-305.

döneminden bir "zulüm" ve "istibdâd" devri olarak bahsedilmesi dikkat çekmektedir.[153] Örneğin Meşrutiyet döneminin kitaplarında II. Abdülhamid dönemi için yaygın olarak kullanılan bir ifade olan "istibdâd", insanların Allah'ın huzurunda vermiş oldukları ahde ve adil kanuna riayet etmeyerek kendi çıkarlarını gözetmesinden vücuda gelmiş bir ejderha olarak tasvir edilmektedir. Meşrutiyet ise bu ejderhayı adalet satırı ile parçalayarak katleden kahraman olarak betimlenmektedir. Bu dönemde basılan kitapların anlatımında dünyadaki en büyük düşman istibdâd, onu öldüren şey ise ittihâddır[154].

"İstibdâd", kitaplarda ordunun içinde bulunduğu kötü vaziyetin de sorumlusu olarak anlatılmaktadır. Bu anlatıma göre ordu, istibdâd yüzünden bir yara haline gelmiş, senelerce istibdâdın zulmü altında ezildiği için uyuşmuştur[155]. Askerlerin, bir uyuşukluk içinde olduğu ve bu uyuşukluğun yine "istibdâd" yüzünden ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Askerlerin bu uyuşukluktan kurtulmaları gerektiği ise şöyle belirtilmektedir:

> "Pençe-i zulüm ve istibdâd ile ezilmiş uyuşmuş ve uyumuş olan vücûdunuzu uyandırınız. Yüzünüzü gözünüzü âb-ı zülâl-i feyz-i hürriyet ile yıkayınız, tathîr ediniz. Bakınız da kâ'inâtı tenvîr ve livâ-i adâletin tekmîl mevcûdiyyet-i Osmâniyyeyi ihâta eylediğini görünüz"[156].

Burada hürriyetin, istibdadın sebep olduğu olumsuzlukları ortadan kaldıracağı vurgulanmıştır. Ayrıca kitaplarda hürriyetin şeriata ve adil kanunlara aykırı hareket etmek olmadığının altı çizilir. İlerlemenin mümkün olması için insanların birbirleri ile uğraşmayı artık bırakması gerektiği belirtilir. Hatta insanlar birbirlerinin servetlerini arttırmak, memleketlerinin yücelmesi ve mutluluğu için çalışmalıdırlar. İçlerindeki fakir ve muhtaçlara yardım etmeleri, cins ve mezhep ayırmaksızın tüm Osmanlı fertleri ile beraberlik için hep birlikte çalışmaları gerekmektedir[157].

Yine bu dönemde basılan kitaplarda ordunun, çektiği büyük çilelere rağmen ayağa kalkmış ve hamiyet görevini yerine getirmiş olduğu, ileri yürümekten çekinmediği belirtilmektedir[158]. Böylece sonunda Meşrutiyet ilan edilmiş ve kitaplarda istibdâd olarak adlandırılan dönem sona ermiştir. Ali Rahmi II. Meşrutiyet'in ilanını şu sözlerle

---

[153] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 6.
[154] **age,** 7.
[155] Ali Rahmi, **age,** 8.
[156] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 6.
[157] **age,** 18.
[158] Ali Rahmi, **age,** 8-9.

anlatmaktadır: "Nihâyet bir gün Rûmeli'nin her tarafından atılan hürriyet topları insâniyyete yirminci asrın bu muhterem Temmuz güneşini takdîm etti"[159].

3.2.2. Vatan ve Millet

"Vatan" kelimesi, doğulan, yetişilen, barınılan, yaşanılan yer olarak tanımlanmaktadır[160]. Osmanlı İmparatorluğu'nda da vatan sözcüğü, en başta bu tanıma uygun olarak doğum yerini karşılayan bir anlam taşıyordu[161]. Bu kelimenin kullanımının yaygınlaşmasına vesile olan kişi, vatan kavramına duygusal bir anlam yükleyen Namık Kemal'dir[162]. Namık Kemal'in yaklaşımında vatan, insanın geçmişinin, anılarının, tecrübelerinin kısacası köklerinin barındığı bir yer olarak tahayyül edilmiştir. Bu tahayyülün en önemli özelliği ait olma duygusu uyandırıyor olmasıdır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte siyasal modernizasyon süreci, padişahın tebaası olan bireyin "Osmanlı vatandaşı"na dönüşmesini gerekli kıldı[163]. Vatan kavramı, bu dönüşüm sürecinde ortak bir aitlik hissinin oluşturulması ihtiyacını karşılamakta etkili olmuştur[164]. II. Meşrutiyet'te basılan maneviyât-ı askeriyye kitaplarında, vatan vurgusunun ortaya çıkmasında tebaa-vatandaş dönüşümünün etkisi büyüktür. Vatan, II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplarda söylemin en önemli parçasıdır. Bu dönemde basılan kitaplarda vatan, Osmanlı devletinin sınırları içinde kalan tüm toprakları kapsayacak biçimde kullanılmaktadır[165]. Millet bir ordu, vatan ise ordugahtır[166]. Kitaplarda vatanın her şeyden, hayattan bile aziz olduğu belirtilmektedir[167]. Ayrıca vatan, milletin anası ve mayası olarak tanımlanmaktadır[168]. Vatanın, milletin anası olarak tanımlanması ile namus söylemi arasında dolaylı bir ilişki vardır. Bu dönemde basılmış birçok kitapta askerlik yapmanın, düşmana karşı savaşmanın, vatanı savunmanın ırz ve namus müdafaası yapmak olduğu belirtilmektedir. Örneğin *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân*'da Osmanlı, bir aileye

---

[159] **age,** 9.
[160] Mustafa Çağırıcı, "Vatan", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.42, (Ankara: TDV, 2012): 563.
[161] Füsun Üstel, **"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi,** (İstanbul: İletişim, 2008), **age,** 97.
[162] **age,** 97.
[163] **age,** 27.
[164] **age,** 100.
[165] Ömer Fevzi, **Osmanlı Efrâdına Maneviyyât-ı Askeriyye Dersleri,** c.1, **(**İstanbûl: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1325), 10.
[166] Ömer Fevzi, 1326, 11.
[167] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 13.
[168] Ömer Fevzi, 1325, 5.

benzetilmektedir. Vatan ise bu ailenin fertlerinin namusudur[169]. Vatanın anne olarak tanımlanması vatan-namus ilişkisini pekiştiren bir söylemdir. Nitekim kitaplarda Osmanlı toprağına yapılmış düşman taarruzunun aynı zamanda askerin ailesinin namusuna karşı yapılmış bir saldırı olduğu anlatılmaktadır:

> "Suâl – Vatanına düşman dokunursa ne olur?
> Cevâb – Irzıma dokunmuş olur, yüreğimin bâşı sızlar!
> Suâl – Asker buna tahammül eder mi?
> Cevâb – Asker nâmusu içün yaşar ve bu uğurda ölür!
> Suâl – Düşmana arkasını çeviren ne etmiş olur?
> Cevâb – Anasını düşmana çiğnetmiş olur!"[170].

Vatan elden gittiği zaman canını ve malını kurtaran bir kimse yine de rahat yüzü görmeyecektir. Bu anlatımda vatanın, dinde serbest olabilmek için de lazım olduğu vurgulanmaktadır. Vatan olmadan zulümden kurtulmak mümkün olmaz. Vatan giderse kıymetli olan her şey değersizleşecek, değersiz olanlarsa kıymetli olacaktır[171].

II. Meşrutiyet döneminin kitaplarında millet kavramı vatan ile birlikte ön plana çıkmıştır. Fakat bu kavramın kullanılış biçiminde bir karışıklık söz konusudur. Zira yazarların millet sözcüğüne yükledikleri anlamlar farklılık göstermektedir. Bunun temel sebebi bu dönemde devletin çöküşten kurtulması için benimsenen İslamcı, Osmanlıcı ve Türkçü akımlardır[172]. Din adamları tarafından yazılan kitaplarda Müslümanlar ve müslümanlık ön plana çıkmaktadır. Ordu mensuplarının yazdığı kitaplarda ise din vurgusu yapılmaz. Örnek vermek gerekirse alay müftüsü Yusuf Ziyâeddin'in kitabı *Lübbü'l-Elbâb – Bi'l-Kavli's-Savâb*'da her Osmanlı'nın din, devlet, mülk ve milletin selameti ve saadeti için cihat ve gaza ile yükümlü olduğu belirtilmektedir[173]. Yüzbaşı Ömer Fevzi'nin kitabı *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri*'nde ise Osmanlı sancağı altında bir araya gelen herkes din ve mezhep ayırmadan vatandaş olarak kabul edilmektedir[174]. Millet, ordu mensuplarının yazdığı kitaplarda bir ailenin, kanun önünde eşitliğe, adalete ve hürriyete sahip bireyleri olarak tanımlanmaktadır[175].

Dönemin kitaplarında vatan ve millet kavramlarının kullanılış biçimlerinin halkta nasıl karşılık bulduğuna ilişkin bazı ipuçları yer almaktadır. Vatan kelimesi kitaplarda

---

[169] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 94.
[170] Ömer Fevzi, 1325, 5
[171] İzmirli İsmail Hakkı, **age,** 42-43.
[172] Üstel, **age,** 95.
[173] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 9.
[174] Ömer Fevzi, 1325, 11.
[175] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 94.

Osmanlı sınırları içindeki tüm topraklara karşılık gelecek biçimde yani "Osmanlı vatanı" olarak kullanılmaktadır. Askerden beklenen de kendisini "Osmanlı vatanı"na göre konumlamasıdır. Fakat *Mefkûre-i Vatan Orduda Îman* isimli kitapta vatan kavramının, Osmanlı topraklarının tümünü kapsayan biçimde kullanılmasının halk tarafından içselleştirilmediği ifade edilmektedir. Osmanlı ahalisinin dimağında vatan, insanların doğdukları yerleşim yerinden ibarettir. Ahali "Osmanlı vatanı"nı içselleştirememiş, kendisini buna göre konumlayamamıştır. Yaşanan bu kavram kargaşasının Balkan Harbi'nde birçok olumsuzluğa sebebiyet verdiği belirtilmektedir. Örneğin askerlerin yalnızca kendi köylerini savunup, diğer köyleri kaderine terk etmesi, kitapta şu sözlerle anlatılmaktadır:

> "Vatan dâ'iresi, milletimizin nazarında o kadar dârlaşmıştı ki düşman komitasından kırk nefer bir köyde katli'âm yaparken, yarım sâat mesâfede bulunan diğer bir köyün elinde iki yüz nefer-i silâhlısı, yanan köyü kurtârmak değil; kendi köyleri etrâfında istihkâm yapıyorlardı. Kat'iyyen sâbittir ki, vatan hakkında bundan bin, iki bin sene evvel ancak böyle bir mefkûre vardı. Ve her köy, her kasaba yalnız kendini tahkîm ediyordu"[176].

Millet kavramı söz konusu olduğunda da benzer bir durum söz konusudur. Yine *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân*'da Osmanlı milleti inşa edilmeye çalışıldığı, fakat Osmanlı olma fikrinin gayrimüslim ahali tarafından kabul görmediği şöyle anlatılmaktadır:

> "Osmanlılık, bizi şimdiki gibi bir hükûmet-i mu'azzama hâline getiren asîl, pâk bir devlettir. Hâl bu ki dâ'imâ Türk kabâhatlerini, kusurlarını sayan, bâ-husûs, Makedonya, İstanbul, İzmir Hıristiyan vatandaşlarımız, Osmanlı nâmıyla müteşekkil hükûmetten Müslümânlık değil; Osmanlı hey'et-i siyâsiyye ve ictimâ'iyyesi maksûd iken mekteb-i ibtidâ'îye giden çocuklarına sorsanız: 'Sen, hangi hükûmetin milletindensin?'
> 'Helen, Bulgar' diyor. Eğer başınızda şapka var iken:
> 'Pâdişâhınız kimdir?' sorarsanız, alacağınız cevâb:
> 'Konstantin, Ferdinand' sûretindedir.
> Bu tahsîl bu terbiyye-i ictimâiyye ve siyâsiyye dâhilinde bağışladığımız hakk-ı fethin cezâsını harbde yalnız kalmakla çektik. Gariptir ki Makedonya'yı gâ'ib etmekle giryân olan Osmanlı Devleti'nin Rûm eczâsı, Yunan muzafferiyyâtını, Bulgarlar ise, Bulgar muzafferiyyâtını okur iftihâr eyler. Sonra bu muhârebâtta Yunanlılara karşı kahramanlık gösterenleri Rûmlar; Bulgarlığa cesâret gösterenleri de Bulgarlar tahkîr eder"[177].

Rumlar ve Bulgarlar üzerinden verilen bu örnekte, gayrimüslim ahalinin, Osmanlı değil "Helen" ya da "Bulgar" kimliğini benimsedikleri ve Balkan Savaşı'nda da ait olduklarını hissettikleri devletleri destekledikleri anlatılmaktadır. Bu durum savaş sırasında da olumsuz neticeler doğurmuştur. Ordudaki Hıristiyan askerler Yunan, Bulgar ve Sırplara kaçmıştır[178]. Vatanın sükûnet içinde olması, vatan evlatlarının aynı

---

[176] **age,** 46.
[177] **age,** 34-35.
[178] **age,** 31.

his ve ülkü altında yaşaması için hukukta eşitliğin gerekli olduğu söylenmektedir[179]. Osmanlı Devleti içinde bir "Osmanlı Milleti"nin oluşmasıyla, siyasi ve sosyal bir yükseliş gerçekleşeceği belirtilmektedir. Ayrıca Osmanlılığın içinde Türk, Arap, Ermeni, Rum gibi farklı etnik unsurların bulunduğu vurgulanmaktadır[180]. Gayrimüslimlerin Osmanlı olmayı kabul etmemeleri bu idealin gerçekleşmesinin önünde bulunan en büyük engel olarak görülmektedir. Nitekim kitapta Türklerin vatanda eşitlik uğruna fetih haklarından vazgeçtikleri, buna karşılık beklenenin Osmanlılıkta birleşmek olduğu vurgulanmaktadır[181].

3.2.3. Asker Tanımı ve Askerde Olması Gereken Özellikler

II. Abdülhamid döneminde basılan kitaplarda verilen asker tanımlarında padişah vurgusu ön plandaydı. Askerler, padişahın düşmanlarına karşı, padişahın emriyle bir araya gelmiş bir topluluk olarak ve padişahın silahları olarak tanımlanmaktaydılar. II. Meşrutiyet döneminde ise asker tanımında padişah söylemi terkedilmiş, yerine vatan ve millet vurgusu ön plana çıkartılmıştır. Ordu mensuplarının yazdığı kitaplarda yer verilen asker tanımlarında, genellike din ayrımı yapılmadığı görülmektedir. Örneğin *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri*'nde askerler, din ve mezhep ayırmaksızın Osmanlı sancağı altında birlik olacak ve vatana muhafızlık edip askerlik borcunu ödeyecek vatandaşlar olarak tanımlanmaktadır[182]. Din adamlarının yazdığı kitaplarda bulunan asker tanımlarında ise hem din hem vatan vurgusu yapılmaktadır. Örneğin *Lübbü'l-Elbâb – Bi'l-Kavli's Savâb*'da asker, dinin, mülkün ve milletin koruyucusu, kahramanı olarak tanımlanmaktadır[183]. Asker, Allah'ın kulu ve İslâm milletinin göz bebeğidir[184]. *Gâzîlere Armağan*'da ise asker, Hakk'ı tanımak için kanını akıtan kişidir[185]. Vatan uğruna düşmana karşı duran bir yiğittir[186]. Gayrimüslimlerin de askere alındığı bu dönemde ordu mensuplarının yaptığı asker tanımlamalarında din ayrımı yapılmaması şaşırtıcı değildir. Din adamlarının yazdığı kitaplar ise Müslümanlık öne çıkartılarak yazıldığı için bu kitaplarda yer verilen asker tanımlarında da Müslümanlık vurgusu ön plandadır. Her iki yaklaşımda da askerler

---

[179] **age,** 31.
[180] **age,** 37.
[181] **age,** 36.
[182] Ömer Fevzi, 1325, 11.
[183] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 5.
[184] Hâfız İzzet, **age,** 8.
[185] İzmirli İsmail Hakkı, **age,** 24.
[186] **age,** 39.

artık padişahın kullanacağı silahlar değil, vatanı ve milleti Osmanlı sancağı altında toplanarak savunacak vatandaşlardır. Dönemin kitaplarında yer alan asker tanımlarında askerler, artık nesneleştirilmezler.

Askerliği padişaha ödenmesi gereken bir borç olarak gören bakış açısı da II. Meşrutiyet'te değişmiştir. Dönemin kitaplarında askerlik millet ile devleti birleştiren bir görev olarak görülmekte, bir ferdin asker olması devlet ile milletin düğünü olarak nitelenmektedir[187]. Ordu, kitaplarda bütün milletin namusperverlik, vatanperverlik dershanesi; yiğitlik, mertlik talimhanesi; şan ocağı, şeref yatağı, görgü, bilgi ve medeniyet mektebi olarak tanımlanmaktadır[188]. Dönemin kitaplarında askerlikten bir borç olarak bahsedildiğinde de padişaha değil, vatana ödenmesi gereken bir borç olarak bahsedilmektedir. Askerlik artık bir vatan ve namus borcudur. Kendisini orduya adayan bir insan, vatanına olan borcunu ödemiş olacaktır[189].

Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân'da din ve askerlik arasındaki ilişki vurgulanmaktadır. İslam'ın hükümlerinin askerlik fikrini aşıladığı belirtilmektedir[190]. Bunu açıklamak için beş vakit namazı, imamın önderliğinde cemaatle kılmak ile asker olup kumandan önderliğinde savaşmak arasında bir paralellik kurulmaktadır. İslam'ın temizlikle ilgili hükümleri ve namazın bir milleti asker yapmak için yeterli olduğu ifade edilmektedir[191]. Nitekim bu görüş, namaz kılan erlerin, askerlik eğitiminde daha başarılı olduğu belirtilerek desteklenmektedir[192].

Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân'da mektepli zabitlere yöneltilen eleştiriler dikkat çekicidir. Alaylı zabitlerin askerliğe daha bağlı oldukları belirtilmekte ve buradan hareketle manevi açıdan kuvvetli olmak için ilim ve fenin gerekli olmadığı, "Tahallaku bi ahlâkillah [Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız]" emrinin yeterli olduğu ifade edilmektedir[193]. Mektepliliğin orduya ciddiyet ve fazilet değil eşitlik ve "sosyalistlik" getirdiği belirtilmektedir[194]. Ayrıca kitapta Mekteb-i Harbiyye'de öğrencilere gösterilen doğa bilimlerinin din ile ilişkilendirilmeden okutulmasına, gençler arasında maddiyatın her konuda makbul olmasına sebep olduğu için karşı çıkılmaktadır. Kitapta

---

[187] Ömer Fevzi, 1325, 12.
[188] Ömer Fevzi, 1326, 32.
[189] Ali Rahmi, **age,** 61.
[190] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 148.
[191] **age,** 148-149.
[192] **age,** 149.
[193] **age,** 164-165.
[194] **age,** 165.

maddiyatçı gençlerin, okuldan zabit olarak mezun olduklarında askeri düzen ve disiplinden bağımsız, vazifesiz, rahat bir yaşam süreceklerine inandıkları iddia edilmektedir[195]. Ayrıca İttihâd ve Terakkî, İttihâd-ı Muhammedî ve Halâskârân gibi cemiyetlere üye olmak için edilen yeminlerle bir zabit ile paşanın hukuken eşit hale geldiği, bu durumun da gençler arasında askeri hiyerarşiyi değersizleştirdiği ifade edilmektedir[196].

II. Meşrutiyet döneminde basılan diğer maneviyât-ı askeriyye kitapları ise iyi bir askerde olması gereken vasıfları, tıpkı II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi ele almaktadır. Allah korkusu, askerlik sevgisi, cesaret, şecaat, fedakârlık, nöbette dikkatli olmak, talimde özenli olmak, silaha sahip çıkmak iyi bir askerin sahip olması gereken özellikler arasındadır. Fakat bu özelliklerin odağında artık vatan vardır. Cesaret vatan için gösterilecektir. Fedakârlık vatan için yapılacaktır.

3.2.3.1. Vatan Sevgisi

II. Abdülhamid dönemindeki kitaplarda yer alan padişah vurgusunun, yerini vatan vurgusuna bırakmasıyla birlikte, padişah sevgisi de yerini vatan sevgisine bırakmıştır. II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplarda vatan sevgisinin, iyi bir askerin en önemli özelliği olduğu ifade edilmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki vatanın bir anne olarak tanımlanması vatan sevgisini de teşvik eden bir söylem tercihidir. Osmanlı askerinin yüreği, anası olan vatana muhabbet ile dolu olmadır. Birçok güzel vasıf zaten bu muhabbetten doğacaktır[197]. Asker vatanını sevmelidir çünkü insanca var olması, namusu, nam ü nişânı vatana bağlıdır. Yeri yurdu, malı mülkü, ecdadı ve torunları vatanın kucağındadır. Ekmeği, suyu veren vatandır. Kısacası askere her şeyiyle varlığını veren şey vatandır[198]. *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân* isimli eserde askerlikte mutaassıp olunması gerektiği ve bunun ancak vatana bağlanmakla gerçekleşebileceği belirtilmektedir[199]. Din adamlarının yazdığı kitaplarda vatan sevgisinin dindeki önemine vurgu yapılmakta ve vatan sevgisi yüceltilmektedir. Vatan sevgisinin dindeki yerini açıklamak için Hz. Muhammed'in vatanı son derece takdis ettiğinden bahsedilmekte ve "vatana muhabbet îmândandır" hadis-i şerifi alıntılanmaktadır. Bir askerin vatanını sevdiğini söylemesi bu sevgiye sahip olduğunu göstermez. Asker

---

[195] **age,** 167-168.
[196] **age,** 165.
[197] Ömer Fevzi, 1325, 4.
[198] **age,** 10-11.
[199] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 152.

bunu kalbinde hissetmeli, vatanı her türlü saldırıdan korumalı ve onu savunmak için gerekli tüm hazırlığı yapmalıdır[200]. Bir başka örnekte ise Hz. Muhammed'in vatanına olan sevgisinden ötürü gözlerinin yaşla dolduğu anlatılmaktadır[201]. Devletin temelini sağlam kılan şeyin vatan sevgisi olduğu belirtilmekte; vatan giderse din, can, ırz, evlat ya da torun kalmayacağı ifade edilmektedir. Böylece vatana ihanet dine ihanetle eş tutulmakta, Vatan hainlerinin ırz ve namusa tecavüze, masum evlat ve torunların helakına ve bütün bir milletin mahvolmasına sebep olacağı anlatılmaktadır[202].

3.2.3.2. Cesaret

II. Meşrutiyet döneminde basılmış kitaplarda, cesaret söyleminde kadınların kullanılması dikkat çekicidir. Namus, cesaretin kaynağı olarak tanımlanmaktadır[203]. Örneğin *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri* isimli kitapta bir askere uğurlama sahnesine yer verilmektedir. Askere gidecek olan gencin annesi ve nişanlısı ona şöyle seslenirler:

> "Anam der: 'Evlâdım seni bugün içün doğurdum. Sana uykularımı fedâ ederek bekledim. Hâydi göreyim seni, ya cennete gidersin, ya yüz aklığıyla dönersin biz de senin yüzün hürmetine iki cihânda azîz oluruz, sana sütümü ancak bu şart ile helâl ederim kötü yüzle dönersen taşlarım kovarım. Düşmandan kaçarken ölürsen Osmânlıların yüz karası diye mezarına yazdırırım. Senin ayıbını evimizden sıyırmak kendimi millet nazarında temizlemek, hırsımı yenmek ve düşmandan öç almak içün saff-ı harbde boş kalan yerini kendim doldururum hâydi arslan oğlum. Babanın öz evlâdı olduğunu göster, mayanı cevherini göster, ananı kahretme sevindir, babana ve nişânlına karşı utandırma iftihâr ettir, seni doğuracağıma taş doğursaydım dedirtme!' der. Nişânlım ise bir şey söylemez beni tecrübeye bırakır. İçünden 'bekle lâyık mı bakayım der, hükmünü sonraya bırakır. Bir Osmanlı kahramânı olarak dönersem bana varır, şehîd olursam nâmımla, şöhretimle övünür. İlâ-nihâye iftihârla yaşar. Nâmımla kifâyetlenir"[204].

Askerin cesaretli olması ve düşmandan kaçmaması gerektiğinin vurgulandığı bu sahnede asker, adeta annesi ve nişanlısı tarafından imtihan edilmektedir. Bu imtihanın gözetmenleri olarak kadınların seçilmesi ilginçtir.

Din adamlarının yazdığı kitaplarda asker, peygamberin ve sahabenin savaşlarda gösterdiği şecaat anlatılarak motive edilmiştir. Örneğin *Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dînî, Vatanî Cihâddan Bahis Mevâizdir* isimli kitapta Bedir Savaşı, cesaretin vurgulanması için kullanılan örneklerden biridir. Günümüzde mevcut bulunan bilgilere göre Bedir Savaşı'nda İslâm ordusunda 305, Kureyş ordusunda ise 1000 kişi

---

[200] Hâfız İzzet, **age,** 29-30.
[201] İzmirli İsmail Hakkı, **age,** 40.
[202] **age,** 42.
[203] Ömer Fevzi, 1325, 4.
[204] Ömer Fevzi, 1326, 25-26.

mevcuttu[205]. Bu kitapta ise İslâm ordusunun mevcudu 305, Kureyş ordusunun mevcudu ise 3000 kişi olarak verilmektedir[206]. *Gâzîlere Armağan* isimli kitapta ise cesaretin önemini vurgulamak için Hz. Muhammed'in Uhud'da eline aldığı bir kılıcın üzerinde yazan şu beyite yer verilmektedir: "Korkaklıkta ar ve ileri gitmekte şeref vardır. İnsân korku ile kaderden kurtulamaz"[207]. Daha sonra bu kılıcın hikayesi anlatılmaktadır. Hz. peygamber bu kılıcı hakkıyla kimin kullanabileceğini sormuş ve kılıcı gönüllü olan Ebû Dücâne'ye vermiştir. Ebû Dücâne de iftihar ile ileri yürüyüp kılıcın hakkını vermiştir. Kitapta hikayenin sonunda askerden Ebû Dücâne gibi olması, kılıcının hakkını vermesi istenmektedir[208]. Korkunun ve korkaklığın orduya zarar vereceği de vurgulanmaktadır. Askerin annesi bu kitapta da cesaret söylemine dahil olur. Kitapta korkak bir askerden annesinin bile nefret edeceği belirtilmektedir[209]. Asker aciz kaldığında dahi yılmamalı ve kendini cesur göstermelidir ki düşmanının cesaretini kırıp onu yenebilsin[210].

3.2.3.3. Nöbet

II. Abdülhamid döneminde basılan kitaplarda nöbet konusu dini referanslar verilerek ele alınmaktaydı. Bu döneme ait kitaplarda aktarılan hadislerde nöbet tutanlara vaadedilen mükafatlardan bahsedilmekte ve müminlerin malları ve canlarının muhafaza edilmesinin önemine vurgu yapılmaktaydı. II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplarda ise yine vatan kavramı ön plana çıkmıştır. Nöbet, II. Meşrutiyet'te basılan kitaplarda vatan muhafızlığı olarak tanımlanmaktadır. Bir komşunun evinde rahat bir ömür geçirmesinin teminatı, diğer komşunun sırası geldiğinde askere gidip nöbet beklemesidir. Nöbet sayesinde serbestçe ibadet edilir, açık alın ile gezilir, hür ve namuslu yaşamak mümkün olur[211]. Nöbet beklemek necip Osmanlı milletinin rahatlığının temini, ırzının, canının ve mallarının güvenliği için gereklidir. Nöbet bekleyen bir kişi tüm vatan kardeşlerine hizmet etmiş olacaktır[212].

Özellikle din adamlarının kaleme aldığı kitaplarda nöbet beklemenin fazileti ayet ve hadislerle anlatılmaktadır. Bu hadislerden birinin meâlinde bir saat nöbet tutmanın

---

[205] Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.5, (Ankara: TDV, 1992): 326.
[206] Hâfız İzzet, **age,** 56.
[207] İzmirli İsmail Hakkı, **age,** 86.
[208] **age,** 86-87.
[209] **age,** 88.
[210] **age,** 94.
[211] Ömer Fevzi, 1325, 15-16.
[212] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 11.

Kabe'de Hacerü'l-Esved huzûrunda bin aydan hayırlı olan kadir gecesini ihyâ etmekten daha hayırlı olduğu belirtilmektedir[213]. Bir diğer hadisin meâli ise şöyle verilmektedir: "İki göze ateş dokunmayacaktır. Biri Allah korkusundan ağlayan göz, diğeri Allah yolunda gece vakti karakol bekleyen göz"[214]. Ayrıca kitaplarda nöbet beklemek peygamber sevgisiyle ilişkilendirilmekte, nöbet beklemeyen askerlerin Peygamberi sevmemiş olacağı belirtilmektedir[215].

Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dînî Vatanî Cihâddan Bahis Mevâizdir isimli kitapta ise konu ile ilgili iki ayet alıntılanmaktadır. Bu iki ayetin meâli şöyle verilmektedir:

> "Ey mü'mîn kullarım cihâdın meşakkatlerine sabr ile sebât gösteriniz düşmanlarınızdan dâ'imâ fazla bir sebât ibrâz eyleyiniz ve birbirinizi teşci' ederek muhârebe ediniz ve dâ'imâ muharebeye hâzır bulununuz hudûd boylarında istihkâmlarda gayet mütebassırâne nöbet bekleyin ve her hâl u kârda Allah'dan korkunuz ki felâh bulasınız sâkın gaflet etmeyiniz zîrâ düşman gaflet üzere olmanızı ve bu sâyede ansızın özlerinize hücûm icrâsını gözler ve özler. Ey kullarım beş vakit namazınıza devâm ve hevâ ve hevesinizin arzularına muhâlefette sabr ve ihtimâm ile muharebenin meşakkatlerine göğüs gererek benden nusret ve yardım taleb ediniz tahkîk ben azîmü'ş-şân böyle kullarımla berâber ya'nî nusret ve yardım ederim"[216].

Ayrıca nöbetin önemini vurgulamak için Uhud Savaşı'nda nöbetini terk eden okçuların sebep olduğu mağlubiyet irdelenmekte ve bu örnekten hareketle nöbet yerini terk etmenin kötü sonuçlara sebep olacağı ifade edilmektedir.

3.2.3.4. Silah

II. Meşrutiyet dönemine ait maneviyât-ı askeriyye kitaplarında askerin silahı ile ilgili söylemin de değiştiği görülmektedir. Silah artık padişahın askerlere emanet ettiği bir şey değildir. Silah artık devletin ve milletin askere emanetidir. Milletin pençesi olan silahın bozulması milletin kolunun kırılmasına benzetilir[217]. Silah askerin canından bile kıymetli tutulmaktadır. Çünkü askerin namusudur. Silah, askerin namusuyla yaşamasını sağlamakta; milletin kırılmaması, vatanın yara almaması için askerin savaşmasına olanak vermektedir[218]. Kitaplarda silahın önemini vurgulamak maksadıyla, yaralı ya da izinli olan bir askerin silahına diğer askerlerin sahip çıkması gerektiği belirtilmektedir[219]. Ayrıca din adamları tarafından yazılan kitaplarda silah bakımına özen gösterilmesini sağlamak için askerlerin dini hassasiyetlerine dokunan ifadelere yer verilmektedir. Silah devlet ve milletin askere emanetidir. Asker silahına

---

[213] **age,** 11.
[214] İzmirli İsmail Hakkı, **age,** 73.
[215] **age,** 61.
[216] Hâfız İzzet, **age,** 20
[217] Ömer Fevzi, 1325, 5.
[218] **age,** 22.
[219] **age,** 23.

sahip çıkmazsa bunun hesabını ahirette verecektir[220]. *Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dînî Vatanî Cihâddan Bahis Mevâizdir* isimli kitapta asker silahına bakması için şu sert sözlerle uyarılmaktadır:

> "Bir kerre elindeki silâhın hâline bak! Yüzüne bakılmayacak bir hâle gelmiş! Aldığın vakitte nasıl idi! Ayna gibi parıl parıl parlıyordu değil mi? Bunlar isrâf değil mi ve isrâf da harâm değil mi! Harâm işleyene cehennem, azâb yok mu? Bunlar dağdan ormandan toplanmıyor. Bunlara avuç, etek dolusu paralar veriliyor. Bunları da muhâfaza edemiyen insân mıdır? Bunları Allah bizden, sizden sormayacak mı zannediyorsunuz? Vallâhi soracak ve tallâhi soracak. Ölüm var, âhıret var, mîzân ve sû'âl var, sırât var, cennet ve cehennem var, bunlar haktır"[221].

Bu uyarıda silahın bir emanet olduğu ve silahına düzgün bakmayan askerlere bunun hesabının Allah tarafından sorulacağı anlatılmaktadır. Böylece silaha ve teçhizata düzgün bakmak, adeta dini bir görev haline gelmiştir.

3.2.3.5. Ahlak

II. Abdülhamid döneminde basılan kitaplarda askerin ahlaklı olması gerektiği vurgulanır, fakat sakınılması gereken davranışlardan çok bahsedilmez. II. Meşrutiyet döneminde ise kitaplarda askerin sakınması gereken davranışlara daha fazla yer verildiği görülmektedir. Bir şahsın asker olduğu andan itibaren, askerliğin itibarına zarar verecek her türlü davranıştan kaçınması gerektiği vurgulanmaktadır. İçki içmek, kumar oynamak, dolandırıcılık, hırsızlık, yağma, tecavüz, esirlere eziyet, cinayet ve intihar bu davranışlar arasındadır. Din adamlarının yazdığı kitaplarda bu fiillerin İslam dininde haram olduğu belirtilmektedir. Kitaplarda bu haramları işleyenlerin yalnızca bu dünyada değil ahirette de cezalandırılacakları, ayet ve hadislerle vurgulanmaktadır. Asker özellikle yalancılığa karşı uyarılmaktadır. Askerlikte yalan olamaz. Yalancı askerin silahı, üniforması, kışlası ağlayacaktır. Askerliğin şanı, namusu ve milletin ümidi ağlayacaktır. Yalancı asker, kitaplarda vatana sürülmüş kara bir leke olarak nitelenmektedir. Yalancı asker bir utanç ve nefret kaynağıdır[222].

Askerin sakınması gereken davranışlar arasında yağma ve esirlere nasıl davranılacağı da açıklanmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında yağma ve esirlere eziyet etmek gibi konuların fazla ele alınmadığını görmekteyiz. Fakat Balkan Savaşı ile birlikte durum değişmiş, bu konulara daha fazla yer verilmeye başlanmıştır. Balkan Savaşı'nda bazı askerlerin işledikleri suçların bu konuda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân*'da, "Türk, Arap Müslümân" askerlerin bir Müslüman

---

[220] Üryânizâde Ali Vahîd, **age,** 12.
[221] Hâfız İzzet, **age,** 34.
[222] Ömer Fevzi, 1326, 39-40.

kasabası olan Bihleşte'yi yağmaladıkları ve Bihleşte'den Görice'ye kadar telgraf tellerini kestikleri anlatılmaktadır. Askerler bununla da yetinmemişler hasta zabitleri öldürmüş ve yaralı zabitlerin paralarını almışlardır. Kitapta bu feci durumun Yanya civarında defalarca görüldüğü anlatılmaktadır. Askerler tüfeklerin kundaklarını, çay ve kahve yapmak için ateşe atmışlardır. Bir zabitin, Koniçe civarında üç yerinden yaralandığı halde kendi askerleri tarafından soyulduğu utançla anlatılmaktadır. Binlerce Mavzer (Mauser), devlet malı, hayvan ve cephane beşer kuruş karşılığında Arnavutlara satılmıştır. Kitapta, yaşanan bu olaylardan hareketle Osmanlılığın ve özellikle Müslüman milletlerin vicdanının kökünden sarsıldığı sonucu çıkartılmaktadır[223]. Balkan Savaşı'nın etkileri devam ederken yazılmış olan diğer kitaplarda da "pek kötü bir ahlâkımız var" denilerek ahlak sorunu olduğu belirtilmiştir[224].

II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplarda intihar da sakınılacak bir davranış olarak ön plana çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında intihar sayısının arttığı görülmektedir[225]. İntihar vakalarının sayısında yaşanan bu artış, bu konunun kitaplarda irdelenmesine sebep olmuştur. Askerlerin uzak durması gerektiği vurgulanan en önemli fiil intihardır. 1916'da basılan *Gâzîlere Armağan,* intihar konusunun ele alındığı tespit edilmiş ilk maneviyât-ı askeriyye kitabıdır. Bu sebeple dönemin diğer kitaplarından da ayrılmaktadır. Bir din adamı olan İzmirli İsmail Hakkı tarafından yazılmış olan bu kitapta intihar, dini referanslar verilerek ele alınmaktadır. İntiharın Allah'a isyan anlamına geldiği ve Müslümanlıktan uzak bir fiil olduğu vurgulanmaktadır. Askerler, dini hassasiyetleri üzerinden şekillendirilmiş bir söylemle uyarılmaktadırlar. Kitapta öncelikle intiharın en büyük günah olduğu anlatılmaktadır. Bu anlatıma göre dini bütün bir Müslüman intihar fikrini aklının ucundan bile geçirmez. İntiharın Avrupa'da yaygın olması ve Müslüman memleketlerde az görülmesi İslam ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca Müslüman olup da intihar edenlerin dinlerinde zaaf olduğu ve Allah'a tevekkül etmedikleri için intihar ettikleri vurgulanmaktadır. Dini bütün bir müslüman, üzüntüye ve felâkete boyun eğmemelidir. Zira bir gün fazladan yaşamak daha fazla ibadet, iyilik ve hizmet için bir fırsattır.

---

[223] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 134-135.
[224] Hâfız İzzet, **age,** 24.
[225] Nazan Maksudyan, "Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın İntiharları: Islâh, İnkâr ve Iskât", **Toplumsal Tarih,** s.188, (2009): 62; Tolga Akay, Süleyman Öcal, "XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da İntihar ve Cinayet: Eski Bir Teori Üzerine Değerlendirme", **The Journal of Academic Social Science Studies,** s.72, (2018): 424.

İntihar, ana, baba, akraba, arkadaş ve en önemlisi millet ile devlet hakkına nankörlük olarak anlatılmaktadır. Son olarak Allah'ın intihar edenlere cenneti haram kıldığı ifade edilmektedir[226].

Cenneti haram kılacak kadar büyük bir günah olduğu ifade edilen intihar, diğer kötü davranışları men etmek için de kullanılmaktadır. Örneğin hırsızlık yaparken ölen birinin intihar etmiş sayılacağı belirtilmektedir. Böylece hırsızlık yaparken ölen kişiye de cennetin haram olacağı ima edilmektedir. Buna karşın savaşta kendini bilerek ve isteyerek feda etmek intihardan sayılmaz[227]. İçki ve kumar gibi İslam dininde yasak olan ve bağımlılığa sebep olan alışkanlıklar ile intihar arasında da ilişki kurulmaktadır. Kitaplarda bu alışkanlıkların intihara sebep olduğu belirtilmekte ve askerlerin içki ve kumardan uzak durmaları gerektiği vurgulanmaktadır[228].

3.2.4. İtaat, Sadakat ve İhanet

II. Abdülhamid döneminde basılan kitaplarda olduğu gibi, II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplarda da itaatin emir komuta zinciri açısından önemine vurgu yapılmaktadır. İtaat, bu dönemin kitaplarında da askerin ruhu olarak tanımlanmaktadır[229]. Ayrıca bir askerde bulunan en önemli vasıfların itaat ve itimat olduğu ifade edilmektedir[230]. İtaat, savaş esnasında askerin en mühim vazifesidir[231]. Zira ordunun başarılı olması için emirlere koşulsuz itaat gerekmektedir. Mutlak itaatin emir-komuta zinciri açısından önemi, hemen her fırsatta vurgulanmaktadır. Mutlak itaat göstermeyen bir askerin "ittihâd ve inzibat" sisteminden çıkacağı ve bu yüzden verilen emri yerine getiremeyeceği ve cesaret gösteremeyeceği belirtilmektedir[232].

Ordu mensupları tarafından yazılan kitaplarda mutlak itaati zedeleyecek durumlardan kaçınmak gerektiği somut örneklerle anlatılmaktadır. Örneğin *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân*'da defalarca yaşandığı belirtilen bir olaydan bahsedilmektedir. Bir zâbit emrindeki askerlere bir şahsın öldürülmesini emreder. Askerler de bu emri yerine getirirler. Zâbit kendini hukuktan faydalanarak savunur ve ceza almaz. Mutlak itaat gösteren asker ise cinayetten hüküm giyer. *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân*'da bu

---

[226] İzmirli İsmail Hakkı, **age,** 181.
[227] **age,** 179.
[228] **age,** 180.
[229] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 9; Ali Rahmi, **age,** 18; İzmirli İsmail Hakkı, **age,** 32.
[230] Ali Rahmi, **age,** 18.
[231] Hâfız İzzet, **age,** 18.
[232] Hüseyin Hakkı, **age,** 21.

durumda mahkûm olanın asker değil mutlak itaat olduğu vurgulanmaktadır. Mutlak itaate zarar veren bu durumun önüne geçilmesi gerektiği belirtilmektedir. Emri veren, emrin icrâsının sonuçlarından da mesûl olmalıdır. Kitapta emrindeki askerleri intikam aracı olarak kullananların idam edilmesi gerektiği belirtilmektedir[233].

Din adamları tarafından yazılmış kitaplarda ise emir-komuta zinciri ve itaatin önemi, dini referanslarla anlatılmaktadır. Bir askerin komutanına itaatsizlik etmesinin, Allah ve resulüne isyan anlamına geldiği vurgulanmaktadır[234]. İslam'ın komutanlara itaati emrettiği ayet ve hadisler ile beyan edilmektedir. Örneğin *Gâzîlere Armağan* isimli kitapta itaat ile ilgili şu hadise yer verilmektedir: "Habeşî bir köle sizin âmiriniz olsa bile dinleyin, itâ'at edin"[235]. İtaatin önemi hakkında yazılanlar, kim olursa olsun komutana itaat etmeyi emreden bu hadis ile pekiştirilmektedir. *Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dîni Vatanî Cihâddan Bahis Mevâizdir* isimli kitapta ise Allah'a, peygambere ve amirlere itaat edilmesi gerektiği bir ayete dayandırılarak anlatılmaktadır. Ayrıca kitapta itaatkârların cennet ile müjdelendiği, itaat etmeyenlerin ise dünya ve ahirette cezalandırılacakları ifade edilmektedir[236].

İtaat, II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplarda yalnızca emir komuta zinciri çerçevesinde değerlendirilmemiştir. Din görevlilerinin yazdığı kitaplarda Allah, peygamber, ulu'l-emr ve şeriata itaat gösterilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. İtaat, Osmanlı varlığının ruhu olarak tanımlanmakta, itaatsiz bir milletin Allah tarafından cezalandırılacağı ifade edilmektedir. Geçmişte itaati terk eden kavim ve milletlerin, Allah tarafından helak edildiği anlatılmaktadır[237].

II. Meşrutiyet'in ilanı itaat söyleminde de birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Vatan ve millet vurgusu, itaat söyleminde de etkili olmuştur. Komutana itaat, vatanın muhafazası, milletin saâdet ve selâmeti için elzemdir[238]. Ayrıca kitaplarda kanunlara da itaat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. II. Abdülhamid döneminde basılan kitaplarda "padişahın kanunları" olarak bahsedilen kanunlardan, II. Meşrutiyet'te basılan kitaplarda "kavânîn-i âdile" olarak bahsedilmektedir. Kitaplarda adil kanunlara itaat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır[239]. Ayrıca itaat, ordunun manevi ve ruhi

---

[233] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 161-162.
[234] Hâfız İzzet, **age,** 19.
[235] İzmirli İsmail Hakkı, **age,** 30.
[236] Hâfız İzzet, **age,** 18-19.
[237] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 3.
[238] Ömer Fevzi, 1325, 17-18.
[239] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 5;

terbiyesi ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin *Orduda Terbiye-i Maneviyye ve Rûhiyye* isimli kitapta itaat ve manevi terbiye arasındaki ilişki şu örnekle anlatılmaktadır:

> "31 Mart hâdisesi içün satın alınan vicdânların kıt'ât-ı askeriyye içünde ilgâ ettikleri telkînâtın nokta-i istinâdı araştırılsın bunlar şüphesizdir ki ordularda terbiyye-i ma'neviyye ve rûhiyye ile münâsebetdâr bir itâ'at ve i'timâdın adem-i mevcûdiyyetinden istifâde etmek sûretiyle mümkün olmuştur"[240].

Bu örnekte 31 Mart Vakası'nda, orduda manevi ve ruhi terbiyeye dayalı bir itaat ve güven hissinin mevcut olmayışından istifade edildiği ve böylece askeri kıtalar arasındaki telkinlerin ortadan kaldırıldığı belirtilmektedir.

II. Abdülhamid döneminde basılan kitaplardaki padişah odaklı sadakat söylemi de değişmiş ve yerini vatan odaklı bir sadakat söylemi almıştır. Asker artık öncelikle vatanına sadık olmalıdır. Kitaplarda sadakat ve fedakârlık gibi meziyetlerin kaynağının vatan muhabbeti olduğu ifade edilmektedir[241]. Ayrıca kitaplarda ekmeği helal yollardan kazanmak, vatana sadakat ile ilişkilendirilmektedir[242]. Vatana sadakat göstermeyenlerin alçak ve sütsüz olduğu, evlatlarının da sütü bozuk insanlar olacağı belirtilmektedir. Sadakatsiz olanlar hem kendilerinden hem de evlatlarından çok çekeceklerdir[243].

Vatan kavramının yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte vatana ihanet ve vatan hainliği de kitaplara girmiştir. Sadakatsizlik ve itaatsizliğin önce Allah'a isyan, sonra vatana ihanet anlamına geldiği vurgulanmaktadır[244]. Örneğin *Gâzîlere Armağan* isimli kitapta ihanet konusu ile ilgili olarak bir ayet alıntılanmaktadır. Bu ayete dayanarak "Müslümânları vatanlarından çıkarmağa çalışanları ya'nî vatana ihânet edenleri" dost edinmenin Allah tarafından yasaklandığı ve böyleleri ile dostluk edenlerin nefislerine zulmettikleri belirtilmektedir[245].

3.2.5. Cihat, Gaza ve Şehadet

Cihat ve gaza, tıpkı II. Abdülhamid döneminde basılan kitaplarda olduğu gibi, II. Meşrutiyet'te basılan kitaplarda da detaylı bir biçimde işlenmektedir. Cihat, dîn-i mübîn-i İslâm'ın en sağlam direği ve onu muhafaza eden bir kale olarak tanımlanmaktadır. Cihat, askerlik ile İslam'ın birliğinin bir göstergesidir[246]. "Din ü

---

[240] Ali Rahmi, **age,** 18.
[241] Ömer Fevzi, 1325, 4.
[242] **age,** 24.
[243] **age,** 25.
[244] **age,** 27.
[245] İzmirli İsmail Hakkı, **age,** 41.
[246] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 149.

devletin şan ve şevketi ve şeref ve satveti" yalnızca cihat ile temin edilebilir[247]. II. Meşrutiyet'te kitaplara giren millet vurgusu cihat ve gazâ konularında da ön plana çıkmaktadır. Örneğin, *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân* isimli kitapta millet ile cihadın birbirini tamamladığı ifade edilmektedir. Millet, cihadın sığınağı ve cihadı oluşturan şey olarak tanımlanmaktadır[248]. Cihat diğer kitaplarda da "Millet-i Necîbe-i Osmâniyye"nin bir görevi olarak anlatılmaktadır. Din, devlet, mülk ve millete saldıran düşmanlara karşı her Osmanlının cihat ile yükümlü olduğu ifade edilmektedir[249].

II. Meşrutiyet'te basılan kitaplarda da cihadın önemi ayet ve hadislerle vurgulanmaktadır. Kitaplarda, cihadı emreden çok sayıda ayet olduğu, bu sebeple cihadın farz olduğu, farzların en mukaddesi ve en yücesi olduğu ifade edilmektedir[250]. Ayrıca kitaplarda cihadın farz-ı kifâye olduğu belirtilmekte ve farz-ı kifâyenin anlamı da açıklanmaktadır. Bu açıklamaya göre cihat, ancak İslam ordusunun saldırıda olduğu bir durumda farz-ı kifâye olabilir. Eğer düşman İslam beldelerine saldırıyorsa cihat, dünya üzerindeki tüm Müslümanlara farz-ı ayn olur. Bu farzı yerine getirmeyenler ise "huzûr-ı Rabbü'l-Âlemîn"de mesûl olacak ve kınanacaklardır[251]. Gazanın hacca göre daha makbul bir ibadet olduğu, II. Meşrutiyet'te basılan kitaplarda da belirtilmektedir. Diğer hadislerle de mukayeseli olarak cihat ve gazanın en hayırlı ibadet olduğu ileri sürülmektedir. Cihadın önemini vurgulamak maksadıyla kitaplarda Hz. Muhammed'in hayatından örneklere de yer verilmektedir. Bir örnekte Hz. Muhammed'in namazı peygamberin arkasında kılmak için bölüğünün başına geçmeyi bir saat erteleyen bir kumandanı uyarması anlatılmaktadır[252]. Bu örnekle cihadın peygamberin arkasında namaz kılmaktan bile daha hayırlı olduğu vurgulanmaktadır.

II. Abdülhamid döneminde basılan kitaplarda padişahın gördüğü lüzum üzerine cihat çağrısı yapılacağı ifade edilmekteydi. II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplarda ise cihat çağrısı kararını verecek olan artık padişah değil hükûmettir. Kitaplarda "Hükûmet-i seniyye" tarafından silah altına çağırılan her Osmanlı ferdinin tereddüt etmeden süratle savaşa katılmasının farz olduğu dile getirilmektedir[253]. Ayrıca cihat

---

[247] Hâfız İzzet, **age,** 8.
[248] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 22.
[249] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 9.
[250] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 149.
[251] Hâfız İzzet, **age,** 40.
[252] **age,** 13.
[253] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 12.

çağrısının ancak belli şartlarda yapılabileceği ifade edilmektedir. Örneğin *Gâzîlere Armağan* isimli kitapta bu şartlar şu şekilde sıralanmaktadır:

> "Bir milletin âsâyişi, hürriyyeti, haysiyyeti, ahlâk ve âdâtı, dîn ve mezhebi, hülâsa hukûk-ı âlîsi ihlâl olunursa, âlî olan bu hukûkunu istîfâ etmek içün, kelimetullahı i'lâ, şân-ı İslâmı i'tilâ içün millet silâha sarılır"[254].

Gâzîlere Armağan'da asayişin, özgürlüğün, ahlakın, adetlerin, din ve mezhebin zarar görmesi gibi sebepler sıralanırken yapılan millet vurgusu da dikkat çekmektedir. Bu şartların gerçekleşmesi halinde cihat çağrısı yapılacak, millet silaha sarılacaktır. Bu çağrıya uymak gerektiği şu hadis-i şerifle de vurgulanmaktadır: "Da'vet olunduğunuz zaman icâbet edin"[255]. Bir ferdin Allah kelamını, İslam'ın şanını ve milletin emellerini yüceltmek için gerekli gayreti cihat davetini kabul ederek göstermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu sebeple cihat çağrısına uymamanın hamiyetsizlik ve nankörlük olduğu belirtilmektedir[256]. Cihattan firar edenlerin şer'en ve kanunen terbiye edilecekleri ve diğerlerine ibret olması için en ağır ceza ile cezalandırılacakları ifade edilmektedir[257].

Kitaplarda cihada hazırlık yapmak gerektiği de vurgulanmaktadır. Bütün Osmanlıların gazâda kendilerine lâzım olacak bilgileri öğrenmeleri gerektiği, bunun sünnet olduğu ifade edilmektedir. Öğrenilmesi gereken bilgilerin başında ise okuma ve yazma gelir. Sonrasında ise nişancılık, ata binmek ve koşmak zikredilmektedir[258]. Askerlerin cihadın zorluklarına katlanmaları, savaşın gereklerini yapmaları, her daim hazır olmaları ve beş vakit namaza devam etmeleri gerektiği belirtilmektedir[259].

II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplarda üzerinde durulan bir diğer konu da cihadın Allah katında nasıl makbul olacağına ilişkindir. Örneğin *Gâzîlere Armağan* isimli kitapta gaza niyete göre ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrım kitapta meâli verilen şu hadise dayanarak yapılmaktadır:

> "Gazâ ikidir: 1- Her kim vech-i bârîyi taleb uğrunda gazâya gider, imâma itâ'at eder, kıymetli mâlını sarf eder, arkadaşına hoş mu'âmele eder, girdiği yerde fesâddan kaçınırsa ânın uykusu da uyanıklığı da hep sevâbdır.
> 2- Her kim öğünmek içün, kendini göstermek içün, adı anılmak içün gazâya çıkar, imâma âsî olur, girdiği yerde fesâd çıkarır ise gittiği gibi geri döner, sevaba nâ'il olamaz, belki günâh kazanır"[260].

---

[254] İzmirli İsmail Hakkı, **age,** 78.
[255] **age,** 78.
[256] **age,** 79.
[257] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 27.
[258] **age,** 15.
[259] Hâfız İzzet, **age,** 20.
[260] İzmirli İsmail Hakkı, **age,** 5.

Meâli verilen bu hadiste gazaya halis bir niyetle çıkılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu hadiste gaza sevabı alabilmek için cihat ve gaza yolunda mal harcamak, silah arkadaşları ile iyi geçinmek, fesat çıkarmamak ve itaatkâr olmak gerektiği de vurgulanmaktadır. Sayılan bu özellikler aynı zamanda ideal bir askerde olması istenen özelliklerdir ve din üzerinden teşvik edilmektedirler.

Şehadet, II. Meşrutiyet döneminde basılmış kitaplarda üzerinde önemle durulan konulardan biridir. Kitaplarda yer alan en dikkat çekici şehit tanımına *Gâzîlere Armağan*'da yer verilmektedir. Tevbe Sûresi'nden esinlenilmiş olan bu şehit tanımı şöyledir:

> "Şehîd âdetâ bir tacirdir. Dükkânı siper arkası, mağâzası istihkâm içi, pâzarı harb meydânıdır. Şehîd bu meydânda sürekli olmayan, dayanıklı olmayan hayâtını satar. Buna mukâbil sürekli olan, paha yetişmeyen, kolaylıkla ele geçmeyen cenneti alır. Şehîdin müşterisi Allah Zü'l-Celâl'dir."[261].

II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplarda şehadet söyleminde de vatan vurgusunun ön planda olduğu görülmektedir. Kitaplarda vatan savunması Allah yolunda cihat olarak tanımlandığı için din ve vatan uğrunda ölenlerin şehit oldukları vurgulanmaktadır. Örneğin *Lübbü'l-Elbâb – Bi'l-Kavli's-Savâb*'da vatan uğruna can vermek, askerin ağzından yazılmış şu sözlerle yüceltilmektedir:

> "Ve ben de Allah'ın rızâsı-çün dîn ve vatan yoluna fedâ-yı cân etmeğe gidiyorum. Hakk ve hukûku helâl ediniz ölürsem şehîd kalırsam gâzî. Erkek ve merdler içün indallah ve inde'n-nâs şânlı ve şöhretli ve en kıymetli şu iki rütbeden birini kazanmağa gidiyorum. Ey ciğer-pârelerim babanızın gittiği yolu unutmayınız sizin de sıranız geldikçe arkam sıra gelmekten aslâ çekinmeyiniz"[262].

Şehadet söylemindeki vatan vurgusuna başka bir örnek *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri* isimli kitapta görülmektedir. Kitapta askeri heyecanlandırmak; onu mücadeleye, vatan savunmasına, askerliğe ve şehadete teşvik etmek için annesinin ağzından yazılmış şu ninni aktarılmaktadır:

> "Evlâdım; Allah bu çiçekli dağlarımızın düşman ayağıyla ezildiğini göstermesün, alaca kuzularımızı, buzağılarımızın, oğlaklarımızın oynaşub yaylandığı yeşil yaylalarımızın düşman süvârileriyle çiğnendiğini göstemesün, berrak sularımızın düşman çizmeleriyle bulandığını göstermesün, pâk eşiklerimize düşman ayağı dokunduğunu göstermesün. Bize hayât viren, yorgunluğumuzu alan içimizi tâzeleyen, fikirlerimizi dinlendiren çamlığımızın, söğüdlüğümüzün düşman sefâhatiyle ağladığını göstemesün, düşman vatanın bağrını deşerek seni kanına bulamasun, alîl nenelerimizin gözyaşı seni boğmasun, vatanın âhı seni kavurmasun, Allah sana bu kara günleri göstermesün, milletin nâmûsu nâmına yükselen inilti yüreğini parçalamasun, Evlâdım! Gâzî olursan, inşâallah şehîd olursan, bu vatana kurbân olursan, âciz ananı düşman ayağından bütün ömrünce korursun. Yüzlerce senelerden beri büyük babalarının beklediği evin, vatanın öz ve hayırlı bir evlâdı olursun!"[263].

---

[261] **age,** 187-188.
[262] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 23.
[263] Ömer Fevzi, 1326, 15-16.

Bu ninnide şehit olacak askerin vatan için kurban olduğu, annesini düşman ayağı altında ezilmekten korumuş hayırlı bir evlat olduğu belirtilmekte ve vatan-anne benzetmesi pekiştirilmektedir. Şehit olmuş bir Osmanlı askerinin adı, kanla milletin kalbine ve vatanın bağrına yazılacaktır[264]. "Vücûdlarıyla hendekler doldurup, arkadaşlarına köprü yapan, düşmanın yollarını kemikleriyle kapayan" bu şehitler, Allah'ın sevgili kulları, vatanın mutlu çocuklarıdırlar[265].

Allah'ın sevgili kulları olan şehitlere ahirette verilecek mükafatlar da kitaplarda detaylı bir biçimde ele alınmaktadır. Hiçbir kuvvet Allah'ın kuvvetinden üstün değildir. Dolayısıyla bunu bilip Allah'a teslim olanlar ve canlarını fî sebîlillah fedâ edenler Allah'ın himayesinde olacaklardır[266]. İnsanların öldükten sonra amellerinin kesildiği anlatılmaktadır. Şehitlerin amelleri ise kesilmeyecek, böylece şehitler sevap kazanmaya devam edeceklerdir. Kabir azabı görmeyecekler, "yeşil kuşlar" gibi uçabilecek ve cennetin her tarafını seyredebileceklerdir.[267] Bu konuda askerlerin dini hassasiyetlerine dokunacak, şehit olmayı arzulamalarını sağlayacak bir hadise yer verilmektedir. Bu hadiste cennete giren bir insanın, tekrar dünyaya gelmeyi asla istemeyeceği, halinden memnun olacağı belirtilmektedir. Fakat şehit olarak cennete girenlerin Allah'ın lütuf ve şefkatini gördükçe on kez daha dünyaya gelip tekrar tekrar şehit olmak isteyecekleri anlatılmaktadır[268]. Zira peygamberlerden sonra en büyük mertebe şehitliktir[269].

Peygamberlikten sonra en yüce rütbe olan şehitliğe duyulan arzu da kitaplarda yüceltilmektedir. Düşman ne kadar kalabalık olursa olsun Müslümanlık ülküsüne sahip biri korkmayacak ve hücum edecektir[270]. *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân* isimli eserde Müslümanların şehitlik mertebesine duydukları istek bir örnekle anlatılmaktadır. Bu örnek kitabın yazarı Bekir Fikri'nin savaşta görev yaparken başından geçen şu olaydır:

> "Grebene'yi bir alay Yunan askeri işgâlinden sonra birinci def'a on üç neferle!! İstediğim taarruzda iki saât muhârebeyi bu îmânı taşıyanlar yaptığı gibi, Nasliç'te bulunduğum esnâda Grebene Nasliç arasında kendi köyüm olan 'Çoruhlu' kariyesine bir alay düşmana inzimâm eden binlerce köylü olduğu hâlde 'on nefer' ile taarruzumu teşvik eden bu müslümânlar idi. (bi'l-

---

[264] **age,** 7.
[265] Ömer Fevzi, 1325, 7.
[266] Yusuf Ziyâeddin, **age,** 17.
[267] **age,** 27-28.
[268] Hâfız İzzet, **age,** 59.
[269] **age,** 57.
[270] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 54.

> ahare bu taarruzu dört yüz neferle yaptım. Birinci gün muzaffer, ikinci gün ric'ata mecbûr oldum. Birçok mücâhidlerim ve birâderim muhârebede şehîd oldu)"[271].

Yazarın az sayıda askeriyle kalabalık düşman kuvvetleri karşısında gösterdiği bu başarı Müslümanların cesaretine ve şehit olma arzusuna bağlanmaktadır.

Şehitlik mertebesini arzulayan, bu mertebeyi kazanmak için uğraş veren asker yüceltilmekte; şehit olmayı arzulamayan, ürkeklik eden asker de ikaz edilmektedir. Örneğin *Asker İlm-i Hâli*'nde şehit olma fırsatını tepen askerlere azarlayan bir üslupla hitap edilmektedir. Peygamberin gösterdiği "cennet caddesine" yönelmek yerine yoldan sapanların, yalnızca sözde Müslüman olanların zavallıca "hor, hakir, zelil, sefîl" yollarda sürüneceğinden bahsedilmektedir. Bu zavallı askerlerin başını kaldırıp cennete baktığında dertleneceği ise şu sözlerle anlatılmaktadır:

> "Bu ne büyük devlettir ah ne olurdu sen de vaktiyle ibâdet edeydin 'Allah' peygamber tanıyaydın çalışaydın çabalayaydın tenbel olmayaydın muhârebede acemîlik ürkeklik beceriksizlik etmeyüb yararlılık göstereydin şehîd olaydın şimdi sen de onların mertebesini bulurdun şimdi sen de onlarla berâber gülerek cennetlere giderdin bu belâlara düşmezdin"[272].

Tembellik, acemilik, ürkeklik ve beceriksizlik yüzünden, şehit olma fırsatını tepen bu bedbahtların münâfık olduğu belirtilmektedir. Kitaplarda Müslümanların mücadelede sebat göstermesi, asla kaçmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Askerler şehit olmasalar bile şehitliği bekleyerek savaşmalıdır. Şehitlik konusunda şüpheye düşenlerin münafık olduğu belirtilmektedir. Niyeti halis bir mücahit savaştan, ölümden ve öldürmekten korkmamalıdır. Hele ki arkadaşlarını çarpışmaktan alıkoyup fesat çıkaranlar tam münafıktırlar. Kitaplarda münafıkların cihadının bir kıymeti olmadığı, amellerinin "bâtıl" olduğu belirtilmektedir[273].

3.2.6. Balkan Savaşı'nın Etkileri

Balkan Savaşı, 1913'ten sonra basılan kitaplara yoğun bir biçimde etki etmiştir. Yaşanan ağır yenilgi, bir özeleştiri verilmesi ihtiyacının duyulmasına ve kitaplarda mevcut sorunların çözümünün tartışılmasına sebep olmuştur. Savaşın etkilerinin en net görüldüğü kitap *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân* isimli kitaptır. Bu kitabın yazarı Bekir Fikri savaş sırasında bizzat görev yapmış bir askerdir. Kitapta Bekir Fikri'nin Balkan Savaşı'nda yaşadıklarına geniş bir biçimde yer verilmektedir. Balkan Savaşı'nda

---

[271] **age,** 54.
[272] Üryânizâde Ali Vahîd, **age,** 16-17.
[273] İzmirli İsmail Hakkı, **age,** 59-60.

yaşananların konu edildiği bir diğer kitap ise *Asâkir-i İslamiyyeye Mahsûs Dînî Vatanî Cihâddan Bahis Mevâizdir* isimli kitaptır

Balkan Savaşı'nı ele alan kitaplarda, yenilginin sebepleri üzerinde durulmuştur. Kitaplarda öne çıkan görüş milletin manevi çöküş içerisinde olduğudur. Bu görüşü desteklemek üzere bazı somut örneklere de yer verilmiştir. Örneğin *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân*'da savaştan kaçmış olan bir zabitin sırf "kızlar hakkında ahlâk-ı umûmiyyeye muğayyir fântezi eserler" yazdığı için alkışlandığı, buna karşın "cânını, vazifesi [ve] vatanına fedâ eden ve kaçmayan" başka bir zâbitin ise verdiği emek görmezden gelinerek yerildiği anlatılmaktadır.[274] Manevi çöküşün en büyük sebebi sebebi ise millette mefkure olmamasıdır. Millette mefkure olmaması ise şöyle eleştirilmektedir:

> "Mefkûre sâhibi ve nereden yürüyeceğimizi bilmediğimiz içündür ki, beş sene evvel müdhiş bir binâ-yı istibdâdı yıktık. Ve fakat ne yapacağımızı bilmeyerek, babamızdan, dedemizden kalan iyi, kötü bir binâyı el birliğiyle yıkarak Avrupa saraylarını yapmak istedik. Heyhât! Binâyı yıktık, yeni binânın malzemesini bile bilmediğimiz hâlde yapmağa şitâb ettik"[275].

Mefkure olmadan eski düzenin yıkılarak, yerine Meşrutiyet'in ilan edilmesinin manevi çöküşü hızlandırdığı düşünülmektedir. Nitekim kitapta "istibdâdın yıkılması" sonrasında kişisel çıkarları için mücadeleye atılanların sayısının arttığı, Meşrutiyet'in dört yılı içinde hükûmetin birçok kez değiştiği, ihtilaller, isyanlar patlak verdiği anlatılmaktadır. Yaşanan karışıklıkların maneviyatı yıprattığı vurgulanmaktadır. Rumeli'nin kaybedilmesinin en büyük sebebi olarak görülen şey, bu manevi çöküştür.

Milleti ve orduyu etkisi altına alan manevi çöküş, Balkan Savaşı'nda yaşanan olaylarla anlatılmaktadır. Kitapta ilk olarak sivillerin içinde bulunduğu manevi çöküş örneklendirilmektedir. Bazı Rumeli köylülerinin askerlere yardım etmeyip onları köylerinden yalanlarla çıkarmaya çalışması bu örneklerden biridir. Bizzat Bekir Fikri'nin yaşadığı bir olay şu şekilde anlatılmaktadır:

> "…kanlı bir muharebeden sonra düşman münhezimen kaçarken, benim gönüllü efrâdım da müdhiş bir yağmurun altında dağılıyordu. Elimde gayet az kalan kuvvetimle duramayacağım mevki'i terk ile dahâ geride bir kasabaya gelmiş idim. Ahâli-i İslâmiyye evvelâ, oraya gelen diğer efrada giderek 'ne duruyorsunuz, Bekir Bey gitti, düşman geliyor' der ve tekmîl efrâdı kaçırırlar. Ba'dehû benim yanıma gelerek gayet iblîsâne:
> -Hâlimiz ne olacak, asker kaçtı. Dediler
> -Hângi asker, dedim.
> -Sizin.
> Hemân hayvânıma binerek uzaklara bakdığımda yağmurlu günün sabahı ile askerin kaçtığını gördüm. Tekrâr bu askeri toplayarak şehri işgâlimde ahâlînin bu mel'anetini anladım. Ahâlî-i Osmâniyye her yerde askerimizin adem-i muvaffâkıyyetini te'mîn edecek hâlâttan başka

[274] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 9.
[275] **age,** 7.

> kat'iyyen bir mu'âvenet göstermedi. Askere erzâk, teshilât, istikşâfât gibi hademâtı hâtırına bile getirmedi. Düşmanın bir yerde görülen veyâ işitilen bir tabur kuvvetini dâ'imâ on tabur olarak gösterildi. (Bu maa't-te'essüf ordumuzun tekmîl istikşâfâtında böyle oldu) Asker aç, bî-ilaç, şehirlere, kasabalara ric'at ederken bir müslümân adamı çıkıp bir parça ekmek, bir desti su vermedi, yalnız târihde ismi altun hurûf ile yazılmağa lâyık olan Horpeşteli Cemîl Bey gibi bir müslümân bir buçuk ay (800) neferimi bi'z-zât besledi. Bu büyük ve mukaddes adamı hükûmetimizin, zâlim Yunan idâresine terk etmemesi İslâmlık, Osmânlılık nâmına farzdır"[276].

Köylülerin yalanla askeri köylerden kaçırmaya çalışmaktan, ancak düşman askeri köylerde katliam yapmaya başlayınca vazgeçtikleri anlatılmaktadır. İdare memurlarının ise daha da kötü olduğu belirtilmektedir. Çünkü bir yerin yakınında çatışma çıkınca ilk kaçanların idare memurları olduğu anlatılmaktadır. İdare memurlarının kaçması yüzünden şehirde kalacak askerin iaşesi, barınacak yer gibi sorunlar savaşmakla meşgul olan komutanlara terk edilmiştir. İdare memurlarının durumu şu sözle özetlenmektedir: "Her yerde fikr-i hicret, me'mûrîn â'ilesinden başlar"[277]. Hatta bazı memurlar, daha çatışma sesleri dahi duyulmadan Rum, Bulgar ve Sırp metropolitlere sığınmışlardır. Bekir Fikri bu gibileri anmaktan bile utandığını yazar[278].

Bu manevi çöküş yalnızca ahaliye ve memurlara mahsus değildir. Ordu da bu çöküşten nasibini almaktadır. Anlatılanlara göre ordu öyle bir vaziyettedir ki talim, düzen ve disiplinin tartışılacağı yerde tüm zabitlerin sürekli "kuvve-i maneviyye yok" diye şikâyet etmekte oldukları belirtilir. Bu o kadar çok tekrar edilen bir sözdür ki neferler de bunu sürekli tekrar eder olmuşlardır[279]. Bekir Fikri askerlerin arkalarına bakmadan kaçtıklarını, ölen zabitleri soyduklarını ve hatta Müslüman kadınlara saldırdıklarını şöyle anlatmaktadır:

> "Bilmiyorduk ki, hattâ iyi bir terbiyyeye mâlik neferlerimiz bile cânını fedâ eden mecrûh zâbitânımızı soyacak.. Ordunun, devletin, hayât-ı muhâberesi ola telgrâf direklerini yakacak.. Arkasına bakmadan kaçan, korkak bir orduya refâkat eden muhâcir İslâm hemşire kadınlarımıza kendi askerimiz ta'arruz edecek…"[280].

Kitaplarda anlatılanlara göre, Rumelili olmayan askerlerin savaştan kaçmalarında en büyük etken Rumeli'yi vatan olarak görmemeleridir. Yunanların Yunan vatanı olarak kabul ettikleri yerler şöyle açıklanmaktadır: "'Helen'ler ile meskûn Makedonya, Trakya, İstanbul ve Anadoludur!!"[281]. Bu uyarıların sebebi Bekir Fikri'nin de şikâyet ettiği üzere askerin vatan kavramını yalnızca kendi memleketi olarak algılamasıdır.

---

[276] **age,** 16-17.
[277] **age,** 18.
[278] **age,** 19.
[279] **age,** 14-15.
[280] **age,** 15.
[281] **age,** 77.

"Rûmeli giderse Anadolu kâfidir deme günahtır. Ben Anadoluluyum neme lâzım deme. Orada da bizi râhat bırakmazlar" denilerek asker ikaz edilir[282]. Askerlere o memleketlerin de güvende olmadığı anlatılmak istenmektedir.

Kitaplarda, yenilgiye sebep olan manevi çöküşün çaresi ile ilgili farklı görüşlere yer verilmektedir. Bu görüş farklılığı ise yazarların mesleki arkaplanları ile alakalıdır. Ordu mensubu olan Bekir Fikri'nin kitabı *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân*'da manevi çöküşün çaresi ortak bir vatan ülküsünün oluşmasıdır. Bu kitapta milletin ve askerin dimağında bir vatan mefkûresi meydana getirmenin önemi uzunca anlatılmaktadır. Bu vatan Osmanlı vatanıdır ve içinde yaşayan herkes onun eşit vatandaşları olmalıdır. Osmanlı vatanı mefkuresinin oluşmasına engel olabilecek davranışlar da eleştirilmektedir. Örneğin, bazı Türk gazetelerinin Osmanlı ordusuna "Türk ordusu" ve "milel-i muhtelîfeden" oluşan ahaliye "Türkler" demesine şiddetle karşı çıkılmaktadır[283]. Bekir Fikri'nin Meşrutiyet'in tüm unsurları Osmanlı kimliğinde bir araya getirmesi gerektiğine duyduğu inanç kitapta şöyle vurgulanmaktadır: "Türk kelimesini daha ziyâde seven, meşrûtiyyet yapmazdı!"[284] Bu görüşe göre diğer milletlerden Osmanlı kimliğini benimsemelerini talep etmek için Türklerin çıkardığı gazeteler de "Osmanlılığı takınmalı"dır[285]. Osmanlılığın aleyhinde hareket etmek konusunda en büyük eleştiriler ise gayrimüslimlere yöneltilmektedir. Meşrutiyet'in gayrimüslimler tarafından suistimal edildiği düşünülmektedir. Kitapta Türklerin fetih haklarından Meşrutiyet ve eşitlik uğruna vazgeçtikleri belirtilmekte, fakat bu eşitliğin sağlanamadığı ifade edilmektedir. Gayrimüslimlerin imtiyazlı oldukları şöyle anlatılmaktadır:

> "Biz hakk-ı fethimizi veriyoruz. Müsâvât teklif ediyoruz. Hâl bu ki 'Kânûn-ı Meşrûtiyyet' yine bir papas, bir metropoliti mahkûm edemiyor. Bir hocaya, bu Müslümân dîninin direği olan ulemâya kânunumuz cârî iken bir metropolitin bundan mu'âf olmasına dahâ fazla tahammül edilemez. Hiçbir fikre, bir fermâna istinâd etmeyen bu tahâkküm eğer ananeye atfedilirse bizim ananemiz, bir Müslümân geçer iken Hıristiyânların kalkıp başı açık el bağlamaları ve eğer Hıristiyan hayvân binmiş ise Müslümân gördüğünde derhâl hayvândan inip arz-ı hürmet eylemesi sûretindedir"[286].

Bu örnekte Hıristiyanların sahip olduğu imtiyazlar eleştirilmekte ve ortada gerçek bir eşitlik olmadığı vurgulanmaktadır. Gayrimüslimlerin Osmanlılık düşüncesini

---

[282] Hâfız İzzet, **age,** 28.
[283] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 89.
[284] **age,** 90.
[285] **age,** 90.
[286] **age,** 38.

benimsemeleri, Osmanlı vatandaşı olma fikrini kabul edemeyenlerinse vatandan kovulması gerektiği ifade edilmektedir[287].

Bir din adamı olan Hâfız İzzet'in yazdığı *Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dînî Vatanî Cihâddan Bahis Mevâizdir*'de ise sorunların çözümü İslâm'dır ve Müslümanların ittihâdıdır. Bu kitapta Müslümanların birlik olarak Kur'ân'a sarılması gerektiği belirtilmektedir. Balkan Savaşı'nın sonucu ise Müslümanların yeterince ilerlememiş olmasına bağlanmaktadır. Din ilerlemeyi emretmektedir. Düşmanlar da Müslümanlardan daha fazla çalışmaktadırlar ve çalıştıklarının hakkını almaktadırlar[288]. "Balkanlı düşmanlarımız" ordularıyla galip gelmemiştir. Onlar ilköğretim okullarıyla, eğitimle galip gelmişlerdir. Müslümanların da "ma'ârif-i İslâmiyye" için çalışmaları gerekmektedir. Yeni okullar açılmalı, yeni hocalar bulunmalı, fabrikalar kurulmalıdır[289].

Balkan Savaşı ve Rumeli'den bahseden kitaplarda, Balkan devletleri hakkında yapılan değerlendirmelere de yer verilmektedir. Bu kitaplarda özellikle Yunan, Sırp ve Bulgarlardan hem gıpta ile hem de nefret ile bahsedilmektedir. Din adamları ile ordu mensuplarının Balkan devletlerine yaklaşımında da farklılık vardır. Örneğin alay müftüsü Hâfız İzzet'in kitabı *Asâkir-i İslâmiyyete Mahsûs Dînî Vatanî Cihâddan Bahis Mevâizdir*'de Bulgar, Sırp ve Yunanlara karşı çok sert bir üslup kullanılmaktadır. Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlar, Rumeli'de yaşanan vahşetten sorumlu tutulmaktadırlar. "Tüyler ürpertecek cinâyetler" olarak anlatılan olayların hayal değil gerçek olduğu ve Müslümanlara reva görüldüğü belirtilmektedir[290]. Ayrıca kitapta düşmanlardan bahsedilirken hâin, nâ-merd, cânavâr, rezil, korkak, ciğeri beş para etmez gibi ağır ifadeler kullanılmaktadır.

Asker kökenli olan Bekir Fikri'nin *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân* isimli kitabında ise yazarın, bu milletler hakkındaki gözlemleri ve onlara duyduğu tepki sakin bir üslupla anlatılmaktadır. Kitapta Sırplardan sitayişle bahsedilmektedir. Sırplar yüksek bir bedenî ve askerî terbiyeye sahiptirler. Ayrıca kitapta Sırpların ahlâkî ve fikrî kuvvetlerinin de yerinde olduğu vurgulanmaktadır. Sırpların savaş boyunca inkâr edilemeyecek bir olgunluk ve askerî fazîlet göstermiş olduğu ifade edilmektedir. Sırp

---

[287] **age,** 39.
[288] Hâfız İzzet, **age,** 54.
[289] **age,** 37.
[290] **age,** 25.

ordularında talim, terbiye, fikir ve ahlâkın varlığından gıpta ile bahsedilmektedir[291]. Kitapta Bulgar ordusunda ise talim, terbiye ve fikir gücü olduğu, fakat ahlâktan eser olmadığı belirtilmektedir. Bulgarlar sivillere saldırmışlar ve onların "dînini, nâmûsunu, mâlını" almışlardır. Kitapta anlatılanlara göre Bulgar ordusu o kadar ahlak yoksunudur ki kendi müttefiklerine savaş ilan etmiş ve sebepsiz saldırganlıklar yapmıştır. Bulgarların müttefiklerinin kontrolü altında olan ahali ise Bulgar zulmünü işittiğinden diğer Balkan ordularına yardım etmiş ve Bulgarların yenilmesini sağlamışlardır. Ayrıca Osmanlı ordusunun da bu sayede Edirne'yi geri aldığı ifade edilmektedir. *Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân*'da Bulgarların yaşadıklarından çıkartılan sonuç şudur: Bir orduda insanlık hislerinden birinin dahi noksanlığı zaferi hakarete çevirebilir[292]. Kitapta son olarak Yunan ordusu ele alınmaktadır. Yunanlarda talim ve terbiyenin kötü durumda olduğu belirtilmektedir. Tüm Yunan ordusu içinde iki fırkanın ön plana çıktığı, onların da Fransızlar tarafından eğitildiği anlatılmaktadır. Bu iki fırka Selânik ve Yanya'nın düşmesine sebep olan fırkalardır. Yunanların geri kalanı ise oldukça kötü bir vaziyettedir. Kitapta bizzat Bekir Fikri'nin zayıf kuvvetiyle Yunanları defalarca geri çekilmeye zorladığı, Soroviç'te Câvid Paşa'nın komuta ettiği kol karşısında hezimete uğrayan Yunanların ise Alasonya'ya kadar arkalarına bakmadan kaçtıkları anlatılmaktadır. Yunan ordusunun kaçarken devlete ait veya şahsi ne kadar mal ve hayvan varsa geride bıraktığından da bahsedilmektedir. O kadar ki askerler ganimetleri az geldiği zaman bir sonraki çarpışmadan gelecek ganimet haklarına razı olmuştur[293]. Kitapta Yunan ordusunda ahlak diye bir şeyin olmadığı belirtilmektedir. Yunan ordusunun Bulgar ordusundan da "çok aşağı ve bayağı bir vahşet" gösterdiği anlatılmaktadır. Yunan askerleri Serfiçe Sancağı'nda silah altında bulunan efrâdın yüzde doksanının ailelerinin ırzına tecavüz etmişlerdir[294]. Kitapta Yunanların yaptıklarını detaylandırmak için birçok örnek vermektedir. Bunlardan biri Bekir Fikri'nin kendi memleketi olan Grebene'de gerçekleşmiş şu hadisedir:

> "Şimdi Grebene kazâsının 'Dovratova' kariyesinden olub fâmilyâsı nefs-i grebenede bulunân ve kendisi vatanı içün silâh altında bulunub Yunânda esîr olan Zülfikâr'ın fâmilyâsı saçlarından alınarak hükûmete getirildi! Evvelâ jandarma aldı. Müslümân kadınları feryâd edince: 'Metropolit' efendi kızı yanına aldı. Güzel görünce kendisine münâsib buldu. Jandarmayı kandırdı. Şimdi kız metropolithâne denilen kilise mahâllesinde bir hânede oturur. Ve metropolit efendinin (!) husûsî hizmetinde bulunur. Ba'zı hıristiyânlar metropolit efendiye: 'Bu biraz ayıptır.' dediler. Metropolit efendi ise 'Ben hıristiyân nâmûslarına dokunmuyorum!..' dedi.

[291] Grebeneli Bekir Fikri, **age,** 181.
[292] **age,** 182.
[293] **age,** 182-183.
[294] **age,** 184.

Hürmetlû (!) Patrik efendi, bunu inkâr etsün, ve tekzîb etsün, bu kitâbdan tashih etsün! Elbette edemez. Fakat emîn olsun ki hesâbını verecektir"[295].

Balkan Savaşı'nın kitaplardaki yansımaları arasında savaşta yaşananların ayrıntılı tasviri önemli bir yer tutmaktadır. Bu hususta öne çıkan kitap *Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dînî Vatanî Cihâddan Bahis Mevâizdir* isimli kitaptır. Kitapta yaşananların sert bir üslupla anlatıldığı görülmektedir. Düşmanların amacının yalnızca toprak almak olmadığı açık bir dille belirtilmektedir. Bu bir toprak kavgası değildir. Düşmanların birincil amacının İslâmı mahvetmek ve Kur'ân-ı Kerîm'i ayaklar altına almak olduğu anlatılmaktadır. Kâbe'yi yerle bir etmek niyetindedirler. Ayasofya'yı tekrar kilise yapacaklardır. Vatan parçalanırsa din ve iman, ırz ve namus kalmayacaktır[296]. Kitapta Rumeli'de yaşananlar bunun en büyük ispatı olarak askerlere sunulmaktadır. Rumeli'de çocuklar annelerinin gözü önünde, erkekler zevcelerinin önünde boğazlanıp parçalanmaktadırlar. Müslüman kızları çıplak halde "alay alay" kasaba sokaklarında dolaştırılmaktadır. Hastanelerde burun ve kulakları kesilmiş inleyen insanlar yatmaktadır. Camilerde, samanlıklarda ırzına tecavüz edilmiş kadınlar ve erkekler diri diri yakılmaktadır. Müslüman esirler infaz edilmekte ve açlığa terk edilmektedirler[297]. "Camiler kilise, tekkeler tiyatro, mektebler meyhâne, medreseler hayvân ahırı" olmuştur. Müslümanlar perişan haldedirler. Zorla dinleri değiştirilmiştir. Başlarına şapka geçirilmiş, kıyafetleri değiştirilmiştir. Kadınların peçeleri yüzlerinden çıkartılıp atılmıştır. "İslâm kadınlarının gençleri kucağa ihtiyârları ocağa" diye şarkılar söylenmiştir. Kitapta "gafletteyiz gaflette" denilerek öz eleştiri verilmektedir. Hilafet makamı zayıfladığı an şapkasız dolaşmaya kimse cüret edemeyecektir[298]. Kitapta yaşanan felaketlere ayrıntılı bir biçimde yer verilmek suretiyle, askerin dini hassasiyetlerini ve intikam duygularını harekete geçirerek savaşma motivasyonlarını yükseltmek amaçlanmıştır. Nitekim kitapta, kısa süre içinde Rumeli'nin geri alınması ve Balkan devletlerinden intikam almak için yapılması gerekenler tartışılmaktadır[299].

Kitapların Balkan Savaşı ile ilgili bölümlerinde intikam vurgusu dikkat çekmektedir. Balkan Savaşı sırasında yazılan ve savaştan bahseden kitaplarda müdafaanın yeterli olmadığı, intikam alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Örneğin *Asâkir-i İslâmiyyeye*

---

[295] **age,** 184.
[296] Hâfız İzzet, **age,** 28.
[297] **age,** 25-26.
[298] **age,** 28.
[299] **age,** 25-27.

Mahsûs Dînî Vatanî Cihâddan Bahis Mevâizdir'de bir intikam çağrısı yapılmaktadır. Savaşta perişan olan Rumeli ahalisinin "alçak düşmanlardan" intikam alınması için asker tarafından çiğnenmeye razı oldukları belirtilmektedir. Sonra şöyle bir intikam yeminine yer verilmektedir:

> "Biz de bu ma'sûm olan dîn kareşlerimizin intikâmını elbet alacağız ve almak içün kanımızın son damlasına hayâtımızın son dakikasına kadar uğraşacağız ve işte bu maksadla ve her zamân da bunun içün çalışacağız öyle değil mi? Evet! Hem de bu fikri şimdiden ve bundan sonra da ta'kîb ile beşikteki çocuklarımıza varıncaya kadar evlâdlarımıza öğreteceğiz. Bu intikâm almağı onlara ta'lîm edeceğiz. Düşmanlarımız beş yüz seneden berü bize karşı beslemiş oldukları intikamlarına bugün muvaffak oldular. İnşâallah biz beş seneye kalmaz onlardan bu intikâmı alırız çalışalım bu his ile el birliğiyle çalışalım"[300].

Bu yeminde beş sene gibi kısa bir sürede intikam almak için çalışılacağı ve gerekirse beşikteki çocuklara dahi intikam fikrinin öğretileceğine dair söz verilmektedir. Askerlerin şehitlere karşı hissettiği hassasiyet de Rumeli'nin geri alınması gerektiğine vurgu yapmak için kullanılmaktadır. Kitapta şehit olan padişah Murad Hüdâvendigâr'ın "beni bunların elinden kurtarın" diye haykırdığı anlatılmaktadır. Son olarak düşmanlardan intikam alınması ve Rumeli'nin geri alınması için Allah'ın yardım edeceği şöyle müjdelenmektedir: "Cenâb-ı Hayrü'n-Nâsırîn yardım edecek, nusretini gönderecek ve o elimizden çıkardığımız toprakları inşâallah fethedeceğiz. Bundan dolayı sevineceğiz. Düşmandan intikâmımızı almış olacağız."[301] Böyle ifadelere yer verilmesinin sebebi ise askerlere Allah'ın onların tarafında olduğunu hissettirmek ve bu sayede motivasyonlarını arttırmaktır.

3.3. Askerin Rol Modelleri

II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplardan *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri*, askere rol modeli olabilecek tarihi şahsiyetleri ele alması bakımından diğer kitaplardan ayrılmaktadır. Bu şahıslar arasında özellikle savaş meydanında orduya liderlik etmiş padişahlar olan Murad Hüdâvendigâr, Yıldırım Bâyezid, Fatih Sultan Mehmed, Kânûnî Sultan Süleyman gibi padişahlar; Evrenos Gâzî, Hacı İl Bey, Barbaros Hayreddin Paşa, Piyâle Paşa, Lala Mustafa Paşa, Sokollu Mehmed Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Gâzî Osman Paşa gibi meşhur devlet adamları; Nefer Koca Hızır, Ulubatlı Hasan, Âdil Onbaşı ve Sancaktar Ali gibi efsaneleşmiş askerlere yer

[300] **age,** 25.
[301] **age,** 52.

verilmektedir[302]. Osmanlı Tarihi'nde ön plana çıkmış olan bu şahısların tanıtıldığı başlıklarda, askerin örnek alması istenen güzel vasıflar ön plana çıkartılmıştır.

[302] Ömer Fevzi, 1325, 37-52; Ömer Fevzi, 1326, 44-47.

4. CUMHURİYET DÖNEMİNDE YAYINLANAN MANEVİYAT-I ASKERİYYE KİTAPLARI

Cumhuriyet'in ilanının maneviyât-ı askeriyye kitapları üzerindeki en önemli etkisi, bu tür kitapların yazılmasının devlet tarafından doğrudan talep edilmesi ve teşvik edilmesi olmuştur. Mareşal Fevzi Çakmak 1925 yılında Diyanet İşleri Riyâseti'ne hitaben kaleme aldığı bir mektubunda, askerlere okutulmak üzere ayetlerin ve hadislerin Türkçe tercümelerinin bulunduğu, sade bir dille yazılmış ve uzun olmayan bir kitaba ihtiyaç duyulduğunu şöyle ifade etmiştir:

> "Diyânet İşleri Riyâset-i Celîlesine
> Ordunun ma'neviyât dersleri içinde en mühim kısım diyânete müte'allık tedrîsâttır. Asker ilm-i hâli olmak üzere yazılmış ba'zı âsâr varsa da bunlar ya pek mufassal olarak ve yâhûd da efrâdın anlayamayacağı bir üslûb ile tahrîr kılınmışlardır. Binâen-aleyh sâde ve mülahhas bir ilm-i hâl kitâbına ihtiyâc vardır. Ordunun bu ihtiyacının muhtasar bir risâle tertîb edilerek te'mîn buyurulmasını hassaten istirhâm ederim. Bundan başka memleketimizde sa'y u amelin ne derecelerde geri kalmış olduğu ma'lûmdur. Orduya gelen gençleri tedrîsât-ı dîniyye ile sa'y u amele teşvîk içün bu bâbdaki âyât-ı celîle ve ehâdîs-i şerîfe ile kısaca Türkçe'ye tercemelerinin levhalar hâlinde askerî dershânelerine ta'lîki pek münâsib olacaktır. Bu ümniyyenin husûlünü te'mînen o gibi âyât ve ehâdîs-i şerîfenin bi'l-istihrâc irsâline inâyet-i celîlelerini ayrıca istirhâm eylerim efendim.
> 26-3-341
> Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Re'îsi
> Müşîr Fevzi"[303].

Fevzi Çakmak'ın mektubunda, ihtiyaç duyulan kitapların askerin anlayabileceği sade bir dille yazılmış olması, kitaplarda yer verilen ayet ve hadislerin Türkçe'ye çevrilmiş olması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır. Yeni kitapların yazılmasının istenmesinin altında yatan sebep ise mektupta önceden yazılmış kitaplara doğrultulan eleştirilerden kaynaklanmamaktadır. Yeni kitaplara duyulan ihtiyacın sebebi, geçmişte yazılmış kitapların basıldıkları dönemlere özgü padişah sevgisi, Osmanlılık gibi vurgular yapıyor olmalarıdır. Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir içeriğe ve söyleme ihtiyaç duyulmuştur[304].

Diyanet işleri bu kitabı yazma görevini; daha önceden din dersi kitabı yazmış olması, askeri bir okulda din dersi vermiş olması ve Müşavere Heyeti azası olması sebebiyle

---

[303] Aksekili Ahmed Hamdî, **Askere Dîn Dersleri,** (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341-1344); Kara, agm, 49.
[304] Kara, agm, 49.

Ahmed Hamdi'ye [Akseki] vermiştir.[305] Devletin maneviyât-ı askeriyye kitaplarına duyduğu ilgi 1920'li yılların sonlarında da devam etmiş, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye bu tür başka bir kitabın yazılması için bir kitap yarışması düzenlemiştir[306]. Demokrat Parti döneminde yeni yazılmış bir maneviyât-ı askeriyye kitabı tespit edilmemiştir. Fakat genişletilmiş ve güncellenerek basılmış kitaplar mevcuttur. Bulunan kitaplar arasında, 1960 yılından sonra basılmış olanlar ise var olan kitapların yeniden basımıdır ve içeriklerinde bir değişikliğe rastlanmadığı için çalışmaya dahil edilmemişlerdir.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte maneviyât-ı askeriyye kitaplarının söylemi tekrar değişmiştir. İnkılapların yapıldığı dönemde basılan kitaplarda, İslâm'ın ilerlemeye açık bir din olduğu vurgulanmıştır. Cehaletle mücadeleye, köy ve köylüyü kalkındırmaya dönük bir içerik oluşturulmuş, ulus devlet anlayışı ile birlikte Türkçe'nin önemine vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde basılmış maneviyât-ı askeriyye kitaplarının biri hariç hepsinde din vurgusu ön plandadır. Din vurgusunun ön planda olmasının en önemli sebebi, kitapların çoğunun din adamları tarafından yazılmış olmasıdır. Bir diğer sebep de bu dini hassasiyetleri paylaşan askerlerin maneviyatlarını güçlü tutmak için dinin en uygun araç olmasıdır.

4.1. Cumhuriyet Döneminde Maneviyat-ı Askeriyye Kitapları ve İçerikleri

Cumhuriyet'in ilanından 1960 yılına kadar basıldığı tespit edilen kitaplar şunlardır: Ahmed Hamdi [Akseki], *Askere Dîn Dersleri,* (1925); Ali Vahid [Üryanizade], *Asker İlm-i Hâli,* (1927); Muallim Cevdet, *Askerî Dîn Dersleri,* (1928); Faik Türkmen, *Millî ve Askerî Ahlâk,* (1943); Ahmet Hamdi Akseki, *Askere Din Kitabı,* (1944); Ömer Fevzi Mardin, *Dinde Askerlik Kültürü* (1945); Faik Türkmen, *Mânevî Silâh Moral,* (1959). Bu kitaplardan biri Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası'nda basılmıştır. Muallim Cevdet'in yazdığı kitap özel bir matbaada basılsa da ordu bu kitabın 3000 adet nüshasının kâğıt masraflarını karşılamıştır[307]. 1943 tarihli *Millî ve Askerî Ahlâk* isimli kitapta "Askerî Liseler Neşriyatından", 1944 tarihli *Askere Din Kitabı* isimli kitapta ise "Diyanet İşleri Reisliği Yayınlarından" ibareleri yer almaktadır. Diğer kitaplar ise özel matbaalarda basılmışlardır.

---

[305] agm, 50.
[306] agm, 51.
[307] agm, 52.

4.1.1. Askere Din Dersleri

Ahmed Hamdi [Akseki] tarafından yazılan *Askere Dîn Dersleri* isimli kitap 1925 yılında Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası'nda basılmıştır[308]. Kitabın yazarı Aksekili Ahmed Hamdi, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Diyanet İşleri başkanı olarak görev yapmış olan meşhur bir din adamıdır[309]. Ahmed Hamdi, yazdığı bu kitapta temel dini bilgilere yer vermiş, asker ve askerlik ile ilgili konuları dini referanslarla ele almış, askerlik ile Müslümanlık arasındaki bağa vurgu yapmıştır.[310] Cumhuriyet'in ilanından sonra basılan ilk kitap olan *Askere Dîn Dersleri*, Erkânı-ı Harbiye'nin talebi üzerine yazılmıştır. Kitabın mukaddimesinde kitabın Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyaseti'nin talebiyle yazıldığı belirtilmektedir. Devamında ise bu mektupta istenen ayet ve hadislerin yazar tarafından tercüme edildiği ve bunların Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti tarafından büyük levhalara basıldığı anlatılmaktadır.

Askere Din Dersleri askerler için yazılmış bir ilmihaldir. Kitaptaki her konu soru, cevap ve izah kısımları ile işlenmektedir. Bazı konuların sonunda o konu ile alakalı ayetlere ve hadislere Türkçe tercümeleri ile birlikte yer verilmiştir. Kitapta askerlikle ilgili hususların yanı sıra, askerlerin sivil yaşamlarında işlerine yarayacak bilgilere de yer verilmektedir. Kitap üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım olan "İslâm İ'tikâdı"nda dinin tanımı, İslam, iman ve İslam'ın şartları, hastalıklardan korunma, tevekkül, mezhepler ve dinde ticaret, ziraat, sanat gibi konular ele alınmaktadır. Kitabın bu bölümünde Allah'ın varlığını ispat etmek için Ali Vahîd Üryânîzâde'nin 1917 tarihli *Asker İlm-i Hâli*'nde bulunan bir kısım kaynak göstermeden alınmıştır. İkinci kısım olan "İslâm İbâdet" kısmında ise mükellef olma, temizlik, abdest, farz ibadetler, kandil geceleri ve misafir gibi konularına yer verilmektedir. Son kısımda ise kişinin kendine, ailesine, çevresine, hükûmet ve milletine karşı vazifeleri ve askerlik ile ilgili konular ele alınmaktadır. Bu konular arasında askerliğin tanımı, talim, nöbet,

---

[308] Aksekili Ahmed Hamdî, **Askere Dîn Dersleri,** (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341-1344).
[309] 1887 yılında Akseki'de doğan Ahmet Hamdi Akseki'nin babası da bir din görevlisidir. Küçük yaşta Kur'an okumayı öğrenen Ahmed Hamdi; medrese eğitimi almış, 1905'te ise İstanbul'a gelerek din eğitimine bu şehirde devam etmiştir. İcâzetini aldıktan sonra eğitimine Medresetü'l-Mütehassısîn'de devam etti ve buradan mezun olarak dersiâm oldu. Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne'de ve diğer okullarda din ve ahlâk dersleri verdi. İstiklâl Mücadelesi döneminde Ankara'ya gelen Ahmet Hamdi Akseki, 1922 yılında Umûr-ı Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin Tedrîsât Umûm müdürü oldu. 1924'te Diyanet İşleri Riyâseti'nde Hey'et-i Müşâvere azâsı olarak görev yapmaya başladı. 1939 yılında Diyânet İşleri başkan yardımcısı olan Ahmet Hamdi Akseki, 1947'de ise Diyanet İşleri başkanı oldu ve 1951 yılında gerçekleşen ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. Bkz. Süleyman Hayri Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.2, (Ankara: TDV, 1989): 293-295.
[310] Kara, agm, 48.

cesaret, devlet malına sahip çıkmak, sabır, şehitlik ve askerin sakınması gereken davranışlar yer almaktadır. Kitabın sonunda ise askere öğütler verilmektedir.

4.1.2. Asker İlm-i Hâli

Üryânizâde Ali Vahîd'in ilk olarak 1917'de basılan *Asker İlm-i Hâli* isimli kitabı 1927'de genişletilerek tekrar basılmıştır. İç kapakta Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye tarafından düzenlenen kitap yarışmasında bu kitabın birinci olduğuna ilişkin bir ifade yer alsa da bu iddiayı destekleyen bir bulguya rastlanmamıştır. Kitabın içeriğine birçok konunun ilave edildiği görülmektedir. Bu konular sağlık ve temizlik, sakınılacak davranışlar, ağaçlara ve çevreye karşı duyarlı olmak, ilim tahsili ve askerlik ile ilgili hususlardır.

Kitabın içeriği de yeniden düzenlenmiştir. Konular numaralar ile başlıklara ayrılmıştır. Kitapta öncelikle Müslümanlığın şehadet getirmekten ibaret olmadığı, düşünmek de gerektiği anlatılmaktadır. Sonraki bölümde Allah ve Allah'ın vasıfları ele alınmaktadır. Kitapta imanın şartlarının her biri detaylı bir şekilde işlenmektedir. Sonra çalışmak, bakım, temizlik, farz ibadetler, ilim ve ilim öğrenmek konuları üzerinde durulmaktadır. Kitabın Son kısmında askerlik ile ilgili konular ele alınmaktadır. Bu konuların arasında askerlik vasıfları, vazifeler, emre itaat ve şehitlik konuları yer almaktadır.

4.1.3. Askerî Dîn Dersleri

Muallim Cevdet'in yazdığı *Askerî Dîn Dersleri* isimli kitap 1928 yılında Yeni Matbaa'da basılmıştır[311]. Kitabın yazarı Muallim Cevdet, bir eğitimci ve tarihçidir. Dârü'l-Muallimîn'den mezun olduktan sonra Beyazıt Camii'nde Arapça öğrenen Muallim Cevdet, Avrupa'ya giderek eğitimine devam etmiştir. İstanbul'a döndükten sonra Dârü'l-Muallimîn'de sarf, nahiv, içtimaiyye ve fenn-i terbiyye hocalığı yapan Muallim Cevdet, İslam dini ve kültürünü samimiyetle savunan biriydi[312]. Muallim Cevdet, *Askerî Dîn Dersleri* isimli kitabında temel dini bilgilerin yanı sıra gençlerin

---

[311] Muallim Cevdet, **Askerî Dîn Dersleri,** (İstanbul: Yeni Matbaa, 1928).

[312] 1883 doğumlu olan Muallim Cevdet'in esas adı Mehmed Cevdet'tir. Muallim Cevdet, Dârü'l-Mu'allimîn'den mezun olduktan sonra Dârü'ş-Şafaka'da Arapça dersleri vermiştir. Azerbaycan'da din ve fırka anlaşmazlıklarına son verilmesi için hizmetlerde bulunan Muallim Cevdet, Rusya'ya gidip Rusça öğrenmiş, sonra da Avrupa'ya giderek burada pedagoji, felsefe, sosyoloji ve tarih alanında yapılan kongre ve derslere katılmıştır. Muallim Cevdet, Türkiye'de tarihi belgelere gereken kıymetin verilmesi gerektiği bilincinin oluşmasına yazdıklarıyla ve verdiği seminerlerle katkıda bulunmuştur. 1935 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz. Ahmet Güner Sayar, "Muallim Cevdet", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.30, (Ankara: TDV, 2005): 313-314.

günlük yaşamlarında işlerine yarayacak; sağlık, eğitim ve ticaret ile ilgili konulara da yer vermiş, askerliğini yapan gençleri bilinçlendirmeyi amaçlamıştır.

Askerî Dîn Dersleri, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti'nin düzenlediği kitap yarışmasında birinci seçilmiştir. Kitabın yarışmayı kazanması üzerine Muallim Cevdet'e kitabı askeri matbaada ya da dışarıda bastırabileceği söylenmiştir. Muallim Cevdet, kitabı dışarıda bastırmayı tercih etmiş ve kitaptan 5000 adet basılmıştır. Bu nüshaların 3000 tanesinin kâğıt masrafları Erkân-ı Harbiyye tarafından karşılanmıştır.[313]

Askerî Dîn Dersleri oldukça sade bir dille yazılmıştır. Her konunun sonunda konu tekrarı yaptırmak amacıyla konuyla ilgili sorulara yer verilmiştir. Kitapta konularla ilgili okuma parçaları da yer alır. Kitapta, Muallim Cevdet'in İstanbul'da tedavi gören Çanakkale gazilerine anlattığı dersleri ve kendi tecrübelerini bir araya getirerek kitabı yazdığı belirtilmektedir[314]. Nitekim birçok konu askerlerle yapılan sohbetlerden alınmış diyaloglar olarak aktarılmaktadır. Kitapta, ezan da dahil olmak üzere Arapça olan her metnin tercümesi asıl metin ile birlikte verilmektedir. Bu sayede okuyucunun her şeyi anlaması amaçlanmıştır. Kitapta ilk ele alınan konular cami, ezan, sofra adabı, temizlik ve salgın hastalıklarla ilgili bilgiler ve içkidir. Sonra imanın ve İslâmın şartları ele alınır. Kur'an-ı Kerîm'in bahsettiği konular hakkında bilgi verilir. Kısa namaz sureleri ve duaların tercümeleri verildikten sonra bu surelerin anlamları irdelenmiştir. Sonraki kısımda yaşanan savaşlardan cesaret öyküleri aktarılır. Kitabın sonunda ise ise Müslümanlığın askerî ve sivil hayata tatbik edilmesi için verilen tavsiyeler yer almaktadır. Bu tavsiyeler askerleri bilinçlendirecek, günlük hayatlarını kolaylaştıracak bilgilerden ibarettir.

4.1.4. Millî ve Askerî Ahlâk

Faik Türkmen tarafından yazılmış olan *Millî ve Askerî Ahlâk* isimli kitap 1943 yılında basılmıştır[315]. İç kapakta "Askerî Liseler Neşriyatından: No. 2" ibaresi bulunmaktadır. Faik Türkmen, İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde Hatay Devleti Maarif ve Sıhhat Vekili olarak görev yapmış ve Bursa Askerî Lisesi'nde felsefe, Yüksek

[313] Kara, agm, 51-52.
[314] Muallim Cevdet, **age,** 3.
[315] Faik Türkmen, **Millî ve Askerî Ahlâk,** (İstanbul: Askeri Liseler Neşriyatı, 1943).

Levazım Okulu'nda ise Moral (Ahlâk) öğretmeni olarak ders vermiş bir eğitimcidir[316]. Yazar, kitapta askerlikte ahlak konusunu hiçbir dini referans yapmadan, dünyevi bir ahlak anlayışıyla ele almaktadır. Faik Türkmen, kitabı "Türk gençliğine hizmet etsin diye" kaleme aldığını ifade etmekte, fakat yeni bir ahlak tezi ileri sürmediğinin de altını çizmektedir[317].

Millî ve Askerî Ahlâk isimli kitapta konuların dini referanslar verilmeden anlatılıyor olması, bu kitabı Cumhuriyet döneminde basıldığı tespit edilen diğer kitaplardan ayırmaktadır. Ayrıca kitaptaki tüm konular muhakkak askerlik açısından da ele alınmaktadır. Kitapta önce ahlak konusu işlenmektedir. Bu bölümde ahlakın tanımı, ahlak üzerine farklı düşünceler, askerlikle ahlak arasındaki ilişki ve ahlak tartışmalarının tarihçesi kısaca anlatılmaktadır. Sonra vicdan ve vazife ile ilgili konular ele alınmaktadır. Kitabın sonraki bölümünde namus, fazilet ve nizam konuları işlenmektedir. Kitabın son bölümlerinde ise korku, cesaret, hiddet, gurur ve tevazu hisleri; vatan ve milletin önemi, menfaat, yardım, çağdaşlık konularına yer verilmektedir. Subay adaylarına okutulan bu kitabın sonunda karakter, hitabet ve propaganda konuları da bulunmaktadır.

4.1.5. Askere Din Kitabı

Askere Din Kitabı Ahmet Hamdi Akseki'nin yazdığı *Askere Din Dersleri* isimli kitabın genişletilmiş baskısıdır. 1944 yılında basılmış bu kitabın kapağında "Diyanet İşleri Reisliği Yayınlarından Sayı 20" ibaresi yer almaktadır[318]. Bu kitabın önsözünde Mareşal Fevzi Çakmak'ın Diyanet İşleri Başkanlığı'na yazdığı mektup latin harfleriyle aktarılmaktadır. Önsözde kitabın ordunun maneviyatında iyi etkiler bıraktığından ve dört beş senedir çok sorulan bir eser olduğundan bahsedilmektedir. Sonra kitabın "Türk harflerile tekrar bastırılması" istenince kitabın baştan gözden geçirildiği ve sadeleştiriliği belirtilmektedir. Yine önsöz kısmında kitabın askeri Allah'a olduğu kadar dünyasına, yurduna ve evine de bağlayacak bir kitap olduğu dile getirilmektedir.

---

[316] *Millî ve Askerî Ahlâk* isimli kitabın iç kapağında bulunan ifadeye göre Faik Türkmen, lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Felsefe Şubesinde, aynı alandaki yüksek tahsilini ise Sorbonne Üniversitesi'nde yapmıştır. Bkz. Faik Türkmen, **age,** 1. Ayrıca Faik Türkmen askeri okul öğrencileri için psikoloji, felsefe ve ahlâk ile alakalı kitaplar da kaleme almıştır. Bkz. Faik Türkmen, **Mânevî Silâh Moral,** (Ankara: Medeniyet Matbaası, 1959).
[317] **age,** 6-8.
[318] Ahmet Hamdi Akseki, **Askere Din Kitabı,** (yy: Diyanet İşleri Reisliği, 1944).

Kitabın içeriğindeki değişiklikler dikkat çekicidir. Kitabın bu baskısında her konu soru ve cevap olarak ele alınmamaktadır. Kitabın dili sadeleştirilmiştir. Ayrıca kitaba askerlerin kahramanlık hikayeleri eklenmiştir. Bu hikayeler Muallim Cevdet'in *Askerî Dîn Dersleri,* Yüzbaşı Behçet Özdemir'in *Millî Kahramanlık Menkîbeleri* ve Celal Dinçer'in *Kahramanlık Menkîbeleri* isimli kitaplarından alınmıştır. Ayrıca kitapta Ömer Fevzi Mardin'in 1910'da basılan *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri* isimli kitabından da sadeleştirmek suretiyle yapılan alıntılara yer verilmektedir. Fakat Ömer Fevzi'den yapılan alıntılarda kaynak belirtilmemektedir. Kitapta ayrıca İstiklal Marşı ve askeri motive edecek bazı şiirlere yer verilmektedir. Kitabın sonunda ise Türkçe Ezan'ın metni bulunmaktadır.

4.1.6. Dinde Askerlik Kültürü

Ömer Fevzi Mardin tarafından yazılmış olan *Dinde Askerlik Kültürü* 1945 yılında Aydınlık Basımevi tarafından basılmıştır[319]. Bu kitabın yazılma tarihi, Ömer Fevzi Mardin'in Arûsi şeyhi olduğu yıllara denk gelmektedir. Ömer Fevzi Mardin bu dönemde dini konularda pek çok kitap yazmıştır.[320] Kitabın önsözünde I. ve II. Dünya Savaşları'nda gerçekleşen usulsüzlükler, vahşilikler ve insanlık dışı muamelelere dikkat çekilmektedir. Sonra ise savaşın bu gibi zararlarını azaltacak ilahi hükümlerin olduğunu dünyaya göstermek amacıyla bu kitabın yazıldığı ve savaşın "insânileşmesi" gerektiği belirtilmektedir.

Dinde Askerlik Kültürü askerlik ve savaş ile ilgili konulara odaklanmaktadır. Kitap 11 fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllarda dinde askerlik kültürü, harp, İslam'da savaş, kutsal savaş, Allah askerliği, askeri yaşam, askeri terbiye, mükellefiyetler, iman ve asker, askerlikte ahlak esasları, harp emirleri, cephe gerisinde hayat, ve Allah'ın koyduğu hadler ele alınmaktadır.

4.1.7. Mânevî Silâh Moral

1959 yılında basılan *Mânevî Silâh Moral* isimli kitap, Faik Türkmen'in 1943'te yazdığı *Millî ve Askerî Ahlâk* isimli kitabının genişletilmiş halidir ve Medeniyet Matbaasında basılmıştır[321]. Kitap, "Türk tarihinin büyük askeri K. Atatürk'e ve B.

---

[319] Ömer Fevzi Mardin, **Dinde Askerlik Kültürü,** (İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1945).
[320] Mardin, 2018, 23-24.
[321] Faik Türkmen, **Mânevî Silâh Moral,** (Ankara: Medeniyet Matbaası, 1959). Bu kitabın aynı yıl aynı matbaa tarafından *Vazîfe ve Ahlâk* ismiyle başka bir baskısı daha yapılmıştır. İki kitap arasında içerik

Amerika tarihinin büyük askeri Ekselans Eisenhower'e…" ithaf edilmiştir. Bu kitabın başında Atatürk'ün henüz hayattayken ve kitap henüz yazılmamışken konu ile ilgili olarak kaleme aldığı "Kumandan, Subay ve Ordu Morali" başlıklı bir yazısına yer verilmektedir[322]. Faik Türkmen kitabı bir mektup ile birlikte Eisenhower'e yollamış ve ondan da konu ile ilgili fikirlerini istemiştir. Nitekim kitabın başında ABD başkanı Dwight Eisenhower'ın dönemin Amerikan Büyükelçisi Fletcher Warren vasıtasıyla gönderdiği teşekkür mesajına ve cevabına yer verilmiştir[323].

Kitaba aralarında komutanlar, valiler, müsteşarlar, akademisyenler, diyanet görevlileri ve gazeteciler de bulunan çok sayıda kişinin moral konusundaki görüşleri ilave edilmiştir. Kitaba yapılan ilavelerde Kore Savaşı ile birlikte Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının etkileri görülmektedir. Moral ile ilgili yazıları paylaşılan kişiler arasında Amerikalılar da vardır. Bunların arasında Başkan Dwight Eisenhower, General George Marshall, General Matthew Ridgway, Senatör Claude Pepper gibi isimler yer almaktadır. Ayrıca kitaba NATO, Birleşmiş Milletler, faşist zihniyetin tenkîdi, Türk-Amerikan dostluğunun psikolojik mesnedi gibi konular ilave edilmiştir.

4.2. Cumhuriyet Dönemi Maneviyat-ı Askeriyye Kitaplarında Söylem

Millî Mücadele'nin ardından Cumhuriyet'in ilanı maneviyât-ı askeriyye kitaplarının içeriğinin yanı sıra söylemini de etkilemiştir. Öncelikle kitaplarda Cumhuriyet'in ve milli hükûmetin ön plana çıktığını görmekteyiz. Asker ve askerin ele alınma biçimi tekrar değişikliğe uğramıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında basılan kitaplarda askeri bilinçlendirmeye yönelik konulara çok daha fazla yer verildiği görülmektedir. Kitaplarda Türk kimliği ve Türklük vurgusu ön plandadır. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'nin etkileri de kitaplarda görülebilmektedir. Kitaplarda yer verilen kahramanlık öykülerinde 93 Harbi ve Balkan Savaşı'ndan öyküler bulunsa da Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı ile ilgili öykülerin sayısı daha fazladır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra basılan kitaplarda bu savaşın etkileri dikkat çekmektedir. Demokrat Parti iktidarının son yıllarında basılan kitaplarda ise NATO, ABD ve Birleşmiş Milletler ile ilgili başlıklara yer verildiği görülür.

---

bakımından bir fark görülmemiştir. Bkz. Faik Türkmen, **Vazîfe ve Ahlâk,** (Ankara: Medeniyet Matbaası, 1959).

[322] Faik Türkmen, **Mânevî Silâh Moral,** (Ankara: Medeniyet Matbaası, 1959), 3.

[323] **age,** 4.

4.2.1. Cumhuriyet ve İnkılaplar

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, devletin yeni yönetim biçimi kitaplarda işlenmiş ve Cumhuriyet askerlere anlatılmıştır. Hükûmet, bir arada yaşayan insanların can ve mal güvenliğini sağlayan; yurtlarını, haklarını, ırz ve namuslarını koruyan bir heyet olarak tanımlanmaktadır. "Çobansız koyun nasıl yaşayamazsa" hiçbir insan topluluğunun da hükûmetsiz yaşayamayacağı ifade edilmektedir[324]. Bir hükûmet şekli olduğu belirtilen Cumhuriyet ise "milletin fikri alınarak kurulan hükûmet" olarak tanımlanmaktadır. Cumhuriyetin en iyi hükûmet şekli olduğu vurgulanmaktadır[325].

Cumhuriyet, millet kendini yönettiği için en iyi hükûmet şekli olarak kabul edilmektedir. Bunun askerler tarafından daha iyi anlaşılması için Cumhuriyet'in işleyiş biçimi şöyle açıklanmaktadır: Milletin kendi içinden seçtiği vekiller, bir araya gelerek içlerinden birini "Cumhûrreisi" olarak seçerler. Cumhurreisi memleket işlerini milletvekilleri arasından seçtiği kişilerle idare eder. Böylece gerçekte işi yapanın vekilleri seçen millet olduğu belirtilmektedir[326]. Milletin de kendi kendine efendilik yapma hakkı olması gerektiği vurgulanmaktadır. Millet, iradesinde bağımsız ve yaşayışında özgür olmalıdır[327]. Millet iradesini ön plana çıkartan bu söylem dini referanslarla pekiştirilmektedir. Örneğin, Kur'an'ın, "hükümdarlıkları" kaldırdığı söylenmektedir[328]. Kur'an-ı Kerîm'in peygamberlerin kötü hükümdarlara karşı yaptıkları mücadeleleri anlatan kıssalarla dolu olduğu ifade edilir[329]. Bu tür ifadelerle "hükümdarlıklar" ve din karşı karşıya getirilmiş ve olumsuz bir hükümdarlık algısı yaratılmak istenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen inkılâplardan bazıları da kitapları etkilemiştir. Bu dönemde basılan kitaplarda, İslâm'ın yeniliğe ve ilerlemeye açık bir din olduğu, Hz. Muhammed'in değişik alanlarda birçok ıslahat yaptığı anlatılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamberin, milleti oldukça "geniş ve serbest" bir usul ile idare ettiği belirtilmektedir[330]. Örneğin *Askerî Dîn Dersleri*'nde Hz. Muhammed'in pek çok alanda ıslahat yapmış bir idareci olduğu anlatılmaktadır. Bu anlatıma göre Hz. Muhammed, ticaret alanında hile ve vurgunculuğu kaldırmış, açık ve serbest ticaret

---

[324] Aksekili Ahmed Hamdî, **age,** 204.
[325] **age,** 206.
[326] **age,** 206.
[327] Ömer Fevzi Mardin, **Dinde Askerlik Kültürü,** (İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1945), 58.
[328] Muallim Cevdet, **age,** 159.
[329] **age,** 154.
[330] Ömer Fevzi Mardin, **age,** 52.

düzenini getirmiştir. Faizi kaldırarak halkı zarara sokan "Yahudilere" engel olmuştur. "Arap şeyhleri" halkı gereksiz vergilerle ezerken, Hz. Muhammed bu durumu değiştirmiştir. Zenginler zekât vermeye başlamıştır[331]. Çocuklara da haklar vermiştir. "Çocuk târihi yazıldığı zaman yer yüzünde en büyük hürmet, Hz. Muhammed'e yapılacaktır"[332]. Ayrıca kadınlara nikâh hakkı ve miras hakkı verilmiştir. Öyle ki "kadın târihi Hz. Muhammed'e minnettârdır"[333].

30 Kasım 1925 tarihli, 677 sayılı kanun ile tekke ve zaviyelerin kapatılmasının kitaplardaki etkileri ise daha açık görülmektedir. Kitaplarda dinde aracılığın da Hz. Muhammed tarafından kaldırıldığı belirtilmektedir[334]. *Askerî Dîn Dersleri* isimli kitapta "fenâ şeyhler, halkı soyan sofular, falcılar, büyücüler ve sihirbâzlar"ın Kur'an tarafından tahkir edildiği ve Kur'an'da peygamberlerin bunlara karşı mücadelelerinin anlatıldığı ifade edilmektedir[335]. Kitapta Kur'an tarafından tahkir edildiği ifade edilen şeyh, sofu, falcı ve büyücü gibi unvan ve sıfatların 677 sayılı kanunda da zikredilmiş unvanlar olması dikkat çekicidir[336].

Harf İnkılâbı'ndan en çok etkilenen kitap Muallim Cevdet'in yazdığı *Askerî Dîn Dersleri* isimli kitap olmuştur. Harf İnkılâbının yapıldığı yıl olan 1928'de basılan bu kitap eski harflerle yazıldığı için latin harflerinin yürürlüğe girmesinden olumsuz etkilenmiştir. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyaseti'nin düzenlediği kitap yarışmasında birinci olan bu kitabın basımı yazarın tercihine bırakılmıştır. Kitap yazarın tercihi doğrultusunda askeri matbaada ya da dışarıda basılabilecektir. Dışarıda basıldığı takdirde 3000 kitabın kâğıt masraflarının karşılanacağı ve bu kitapların satın alınacağı kitabın yazarı Muallim Cevdet'e bildirilmiştir. Muallim Cevdet kitabı dışarıda bastırmayı tercih etmiş ve kitaptan 5000 adet basılmıştır. Fakat çok kısa bir süre sonra Latin alfabesinin yürürlüğe girmesiyle kitabın satışları düşmüş ve Muallim Cevdet maddi açıdan zor durumda kalmıştır. Muallim Cevdet kitabının başına gelenlerden hayal kırıklığı ile bahseder. Fakat bu hayal kırıklığını dile getirirken Harf İnkılâbı'ndan hiç bahsetmez[337].

---

[331] **age,** 51-52.
[332] **age,** 53.
[333] Muallim Cevdet, **age,** 53.
[334] **age,** 52.
[335] **age,** 154.
[336] İlgili kanunun metni için bkz. "Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedârlıklar ile Birtakım Unvânların Men' ve İlgâsına Dâir Kânûn", **Resmî Cerîde,** 13 Aralık 1925, 1.
[337] Kara, agm, 52.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde basılan *Millî ve Askerî Ahlâk* isimli kitapta ise inkılâpları benimsemenin "ideal bir Türk genci" olmak için elzem olduğu şöyle anlatılmaktadır:

> "Devletin idare sahasında kabul ettiği bütün yeni formaliteleri sevmeli ve benimsemelidir. Mali ve iktisadi sahalardaki yeniliklerle milli servetimizi artırmalıdır. İkametgâhını, ev eşyasını, kıyafetini hasılı yaşayışının her safha ve her görünüşünü dünyanın en terakki etmiş milletlerine benzemelidir. İrtica fikirlerine kapılıp dans veya bu gibi yeni hayatın icab ettirdiği hareketleri tenkid etmemelidir"[338].

4.2.2. Vatan ve Millet

Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda da vatan ve millet vurgusu devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra, vatandaşların vatan algısının ulus devlet anlayışı çerçevesinde oluşması gerekliydi[339]. Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda da Türk vatanı vurgusu ön plandadır. Bu vurgu özellikle Türk askeri vasıtasıyla yapılmaktadır. Örneğin *Millî ve Askerî Ahlâk*'ta vatan, bir beden olarak tanımlanmaktadır ve manevi bir ağaca benzetilir. Vatan, kökü ülke sınırları içinde kalan tüm toprakları sarmış bir ağaçtır. Bu ağacın dalları "yurdun ufuklarını" kaplamıştır. Türk askeri bu ağacın yaprakları, subaylar ise dalları olarak tasvir edilmektedir. "Harp fırtınası yaprakların bir kısmını döküp, dallarını kırabilir. Fakat ağaç bakidir daima yaşar." Ayrıca Harp Okulu'nun şeref salonunda bulunan yaş kütüğü, vatan ağacı metaforunu somutlaştıracak bir sembol olarak sunulmaktadır[340].

Ahmet Hamdi Akseki'nin yazdığı *Askere Din Kitabı* isimli kitapta ise vatan tanımı, Ömer Fevzi Mardin'in 1910 yılında basılan kitabı *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri*'nden alınmaktadır. Vatan, *Askere Din Kitabı*'nda aşk ve sevgi duyulacak, uğruna can fedâ edilecek kutsal bir anne olarak tanımlanmaktadır. Vatana düşmanın dokunması demek, annenin çiğnenmiş olması demektir. Vatana yapılan saldırı, askerin dinine, ırzına ve namusuna yapılmıştır[341]. *Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri*'nde sorulan "Dilinde ne var?" sorusuna asker, "Allah adı!" cevabını vermektedir[342]. *Askere Din Kitabı*'nda bu soru da aynen alınmıştır. Fakat cevabına vatan kelimesi eklenmiştir: "Allah adı, vatan…"[343]

---

[338] Faik Türkmen, **Millî ve Askerî Ahlâk,** (İstanbul: 1943), 229.
[339] Üstel, **age,** 156.
[340] Türkmen, **age,** 189-190.
[341] Ahmet Hamdi Akseki, **Askere Din Kitabı,** (yy: Diyanet İşleri Reisliği, 1944), 8.
[342] Ömer Fevzi, 1326, 6.
[343] Ahmet Hamdi Akseki, **age,** 9.

Millet sözcüğü, II. Meşrutiyet döneminde ordu mensupları tarafından yazılan kitaplarda tüm Osmanlı unsurlarını kapsayacak biçimde, din adamları tarafından yazılan kitaplarda ise Müslümanlık vurgusuyla ve Müslümanlar ön plana çıkartılarak kullanılmıştı. Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda ise millet "Türk milleti"dir. Millet, vatan adı verilen bedenin ruhu olarak tanımlanmaktadır[344]. Türk milletinin tanımı ise şöyle yapılır:

> "Biz, her şeyden evvel milliyetçi ve asker bir milletiz. Milliyetçilik ve askerlik, Türk ruhunun hakiki hüviyetidir. Türkün imrendiği tablo, harp sahneleri, kahramanlarımızın hoşlandığı müzik At ve kılıç sesleri, Türk annelerinin söylediği ninni harp türküleridir"[345].

Bu tanımda milliyetçilik ve askerliğin Türklerin doğuştan sahip oldukları özellikler olduğu vurgulanmaktadır.

4.2.2.1. Türklük ve Türkçe

Cumhuriyet'in ilanından sonra ulus devlet söylemi, maneviyât-ı askeriyye kitaplarına da sirayet etmiş, "Türk" sözcüğü kitaplara hâkim olmuştur. Ahmet Hamdi Akseki, Ömer Fevzi'den aldığı başka bir sorunun cevabında yine önemli bir değişiklik yapmaktadır. II. Meşrutiyet'te Ömer Fevzi "Üstünde ne var?" sorusuna "Askerlik şân şerefi, Osmânlılık heybeti" cevabını vermektedir[346]. Cumhuriyet'te ise Ahmed Hamdi aynı soruya "Ne olacak Askerlik şerefi, Türklüğün yüceliği!" cevabını verir[347].

Kitaplarda Türklüğe birçok vasıf atfedildiği görülmektedir. Türklerin doğaları gereği namertlikten nefret ettikleri belirtilmektedir. Türklerin ahlaki kültüründe iyi bir iş açık olmalıdır. Utandırmayacak iş açıktan yapılır. Gizli kapaklı bir iş varsa bu muhakkak utanılacak kirli bir iştir[348]. Türk'ün doğuştan mert olduğu belirtilmektedir. Türklerin mertliğine örnek olarak, düşmanı ile karşılaştığında onu silahsız görürse saldırmayacağı anlatılmaktadır. Böyle bir durumda Türklerin, gelenekleri icabı "Git silâhını al gel davamızı görelim" diye sesleneceği ifade edilmektedir[349]. Türk'ün milli değerlerinin kahramanlık, şeref, fazilet, aile namusu, vatan ve millet adına fedakârlık, milli gurur olduğu anlatılmaktadır. Bu değerleri bozmaya veya değiştirmeye kalkan gençlerin "züppe" olduğu belirtilmektedir. İdeal bir Türk genci ise yeniliği ve

---

[344] Türkmen, **age,** 189.
[345] **age,** 7.
[346] Ömer Fevzi, **age,** 6.
[347] Akseki, **age,** 9.
[348] Mardin, **age,** 55.
[349] **age,** 55-56.

ilerlemeyi seven, bilim ve teknikte gerçekleşen yenilikleri nerede olursa olsun öğrenip vatanına getiren, inkılaplara bağlı biri olarak tanımlanmaktadır[350].

Cumhuriyet'ten önce basılmış kitaplarda rastlanmayan Türkçe vurgusu Cumhuriyet'in ilanından sonra kitaplara girmiştir. Cumhuriyet döneminde basılmış kitaplarda günlük ibadetlerde kullanılan duâ, ezan, kamet, ayet ve hadislerin Türkçe'lerinin aktarılmasına önem verilmiştir. Bunun en büyük sebebi 1870'li yıllardan beri tartışılagelen ibadetin Türkçeleştirilmesi meselesi ile ilgili fikirlerin, Cumhuriyet'in ilanından sonra ulus devlet anlayışı çerçevesinde tatbik edilmeye başlanmış olmasıdır[351]. Nitekim Mareşal Fevzi Çakmak, Diyanet İşleri Riyaseti'ne yazdığı bir mektupta, ayetlerin ve hadislerin Türkçe'ye tercümelerinin "pek münasip" olacağını belirtmiştir[352]. Bu mektup üzerine yazılmış olan *Askere Din Dersleri* isimli kitap da ayetleri Türkçe tercümeleri ile birlikte, hadisleri ise yalnızca Türkçe olarak ihtiva etmektedir. Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda, daha önce pek karşılaşmadığımız "Tanrı" kelimesine de çok daha fazla yer verilmektedir. Yaratıcıyı anmak için "Allah Teâlâ, Allah Azîmü'ş-Şân" gibi ifadelerin yanı sıra "Tanrı" kelimesi de kullanılmaktadır. Ayrıca dönemin kitaplarında ibadet ederken okunan her şeyin anlamının bilinmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Askerlerin bir tercümeden Kur'an-ı Kerim'in anlamını öğrenmeleri tavsiye edilmektedir[353]. Örneğin *Askerî Dîn Dersleri* isimli kitapta kelime-i tevhid, ezan, namaz duaları ve namaz sûreleri hem Arapça hem de Türkçe olarak verilmektedir. Ayrıca her sûrenin tercümesinden sonra

---

[350] Türkmen, **age,** 229.

[351] 1870'li yıllarda özellikle Ali Suavi, ibadetin Türkçeleştirilmesi konusundaki fikirleriyle ön plana çıkmış ve bu fikirlerini Ulûm gazetesinde yayınlanan *Lisân ve Hatt-ı Türkî* adlı yazısında beyan etmiştir. Fakat Ali Suavi'nin düşünceleri uygulamaya geçmemiştir. İbadetin Türkçeleştirilmesi konusu özellikle II. Meşrutiyet yıllarında Türk ulusçuluğunun etkisiyle yeniden gündeme gelmiş, hutbelerin ve günlük ibadetin Türkçeleşmesi tartışılmıştır. Nitekim bu dönemde Ziya Gökalp, *Vatan* şiirinde ibadetin Türkçe olması hayalini şu mısralarla dile getirmiştir:

Bir ülke ki, camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazdaki duanın;
Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın;
Ey Türk oğlu işte senin orasıdır vatanın.

Bu mısralarda anlatılan Türkçe ibadet hayali Atatürk'ün de paylaştığı bir hayaldi. Cumhuriyet'in ilanından sonra bu hayalin gerçekleşmesi için harekete geçilmiş, Kur'an Türkçe'ye çevirtilmiştir. 1932 yılında ise camilerde ezan, kamet ve tekbir Türkçe olarak okunmaya başlanmıştır. 1941 yılında ezan ve kametin Arapça okunması yasaklanmıştır. Bu yasak 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle kaldırılmıştır ve Türkiye'de bu tarihten itibaren ezan ve kamet tekrar Arapça okunmaya başlanmıştır. Bkz. Hidayet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi: Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** s.14, (2006): 59-65; Başak Ocak Gez, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri: Türkçe Ezan ve Uygulamaları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** c.2, s.6-7, (1997): 157-167.

[352] Kara, agm, 49.

[353] Muallim Cevdet, **age,** 102-103.

o sûrenin anlamı irdelenmektedir[354]. 1944 yılında basılan *Askere Din Kitabı*'nda ise dualar ve "Türkçe Ezan"ın metni verilmektedir[355].

Türkçe isimlerin yaygınlaşmasının da kitaplarda ele alındığını görmekteyiz. Örneğin *Dinde Askerlik Kültürü* isimli kitapta "Erol, Erdoğan, Özer" gibi isimlerin yeni doğan bebeklere verilmesi, "Türkün ülküsü" olan mertlik ve erliğin faziletlerinin anneler ve babalar tarafından benimsenmesine bağlanmaktadır[356].

4.2.2.2. Köy ve Köylü

Köy ve Köylü, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde basılan kitaplarda pek rastlanmayan temalardır. Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda ise köylüler, Türkiye'nin güç kaynağı olarak tanımlanmaktadır. Köylüler ne kadar sağlam olursa millet de o kadar çok yaşayacak ve şan sahibi olacaktır[357].

Kitaplarda Türk köylüsünün temizliğinden, Türk köylerininse misafirperverliğinden ve doğasından özlemle bahsedilmektedir. Köylerde merhamet ve misafirperverlik o kadar fazladır ki kötü bir insan bile gördüğü ikramdan utanıp yumuşar. Hatta kitaplarda bu saf misafirperverliğin suistimal edilmemesi için misafirliğin üç günü aşmaması gerektiği belirtilmektedir[358]. Köyün doğallığı da şehrin karmaşık hayatına tercih edilmektedir. Şehir mekteplerinde okuyan talebelerin birçok şey öğrendikleri fakat hareketsizlikten vücutlarının "çürüdüğü" belirtilmektedir. Şehirin köyün doğallığını ve hareketini, köyün ise şehrin mektebi ve bilgisini alması gerektiği şu sözlerle ifade edilir: "Mektebe köy, köye mekteb lâzım"[359].

Kitaplarda köylünün eğitimi için yapılabilecekler tartışılmış, askerlere köylerine döndükleri zaman uygulayabilecekleri tavsiyelerde bulunulmuştur. Köylünün cehaletten kurtulması için okul yapmak ve öğretmen bulmak tavsiye edilmektedir. Fakat bunu hükûmetten beklemeden hep birlikte gerçekleştirmek gerektiği ifade edilmektedir. Hükûmetin bir yandan savaştan çıkmış olan ülkenin yaralarını sarmaya çabalarken; bir yandan da küçükler için köylere okul, büyükler için ise kışlalarda dersler açtığı belirtilmektedir. Dolayısıyla herkes taşın altına elini sokmalı ve hükûmete destek olmalıdır. Askerliğini bitiren gençlerin köylerine döndüklerinde

---

[354] **age,** 155-159.
[355] Akseki, **age,** 431.
[356] Mardin, **age,** 57.
[357] Muallim Cevdet, **age,** 31.
[358] **age,** 9-10.
[359] **age,** 27-30.

okuma yazmalarını ilerletmeleri gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca köyde mektep yoksa kendi imkanlarını bir araya getirip bir mektep yapmaları gerektiği anlatılmaktadır. Bu mektepte çalışacak olan muallimin geçimi ve barınması için gerekli masrafların imece usulü karşılanabileceği ifade edilmektedir[360]. Askerlikten sonra köyüne dönen gençlerin yapması gerekenlerden biri de askerde edinilen bilgilerin köylülere aktarılmasıdır. Bunun için askerlere bir ödev listesi verilmektedir. Bu listeye göre evin abdesthanesi temizlenecek, çukuru kapatılacaktır. Tüm ev ahalisine ayakkabı ile eve veya odaya girmek yasaklanacaktır. Ağzı açık testiden ve boduçtan su içilmeyecek ve bardak kullanılacaktır. Herkesin aynı bardaktan su içmesinin de zararları anlatılacaktır. Köy odasında arkadaşlara frengili hastaların resimleri gösterilecek ve bu hastalık anlatılacaktır. Kuduz hakkında da bilgi verilecektir. *Hilâl-i Ahmer Mecmuası* tedarik edilecektir. Askerin gördüğü şehirler, iyilik gördüğü zabitler köylülere tanıtılacaktır. Odasına doğal güzelliklerle ilgili toplanan kartlar asılacaktır. Savaş esnasında ele geçirilen silahlar ve cephane de bir mecmua haline getirilecek ve askerin odası bir silah müzesi gibi donatılacaktır. Köyün hocasına elden geldiğince yardım edilecektir. Köy çocukları ara sıra toplanacak, onlara askeri yürüyüş talimi yaptırılacak ve delikanlılar da güreştirilecektir[361]. Askere gelen köylü gençlere bu şekilde tavsiyeler ve ödevler verilerek, askerlikte edindikleri bilgileri köylülere aktarmaları; köylüleri örgütleyip okul yaptırarak ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmaları arzu edilmiştir.

4.2.2.3. Cehalete Karşı Savaş ve Milletin Kalkınması

Millî Mücadele'nin ardından, savaşın açtığı yaraları sarıp ülkeyi yeniden ayağa kaldırma ve ilerleme arzusu maneviyât-ı askeriyye kitaplarına da yansımıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında basılan kitaplarda ülkenin her alanda geri kaldığı ifade edilmekte ve buna sebep olan cehaletle mücadele etmek gerektiği vurgulanmaktadır.

Kitaplarda ülkenin sanat, bilim ve ticarette Avrupa ve Amerika'dan çok geri olduğu tespiti yapılmaktadır ve "acı bir gerçek" olan bu durumun sebepleri tartışılmaktadır[362]. Tüm bu geri kalmışlığın sebebi ilimsizliktir. Çünkü sanayi ancak ilimle gelişebilir. İlim sadece dünya için değil ahiret için de lazımdır. Bunun altını çizmek için Hz.

---

[360] Üryânîzâde Ali Vahid, **Asker İlm-i Hâli,** (İstanbul: Türk Matbaası, 1927), 387-390.
[361] Muallim Cevdet, **age,** 199-200.
[362] Üryânizâde Ali Vahîd, **age,** 377-378.

Peygamber'in konu ile ilgili bazı sözleri alıntılanmaktadır. Örneğin, Peygamber "İlim Çin'de bile olsa alın!" ve "Bir ilim meclisinde bulunmak bin rek'at namâz kılmaktan, bin hasta yoklamaktan, bin cenâze namâzı kılmaktan dahâ hayırlı, daha fâ'idelidir" diye buyurmuştur[363]. Kaç yaşında olursa olsun herkes ilim öğrenmelidir. Bu ilim hangi memlekette mevcutsa oradan alınmalıdır. Bu memleketler de "gâvûr" memleketi denilip geçilmemelidir[364]. "Câhillik denilen püsküllü belâ" en büyük hastalıklardan biri olarak tanımlanmaktadır. İnsanlar cehaleti yok etmeye uğraşmalıdırlar. İlim ve bilgi insanı selamete çıkartacak şeylerdir[365].

Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda askeri bilinçlendirmeye ve cehaleti yok etmeye yönelik birçok konu ele alınmaktadır. Bu konuların başında sağlık gelir. Kendi sağlığına dikkat etmek ve bakımlı olmak insanın kendisine karşı vazifesi olarak anlatılmaktadır. Kendine bakmayan bir insan Allah'a, ailesine ve memlekete karşı olan borçlarını ödeyemeyecektir. Hastalıklardan, özellikle de salgın hastalıklardan sakınmak gerektiği vurgulanmaktadır[366]. Kitaplarda en çok zikredilen salgın hastalıklar kolera ve frengidir[367]. Bunların yanı sıra tifüs, tifo, sıtma, kuduz ve vebadan da bahsedilmektedir. Frenginin koleraya göre çok daha sinsi bir hastalık olduğu belirtilmektedir. "Sivilce başı" da denilen bu hastalığın, köylülerin frengi lezyonlarından çıkan sıvıyı bazen elleri ile sildikleri için temas yoluyla bulaştırdıkları anlatılmaktadır. *Askerî Dîn Dersleri* bu hastalığın çocuklara nasıl bulaştığı bir örnekle anlatılmaktadır. Galata'da iffetsizlik yapan bir adam köyüne dönünce hastalığı haremine bulaştırmış ve doğan çocuğunun da frengili doğmasına sebep olmuştur. Frengi'yi çocuğa bulaştırmak için kimi zaman öpüp okşamanın dahi yeterli olduğu belirtilmektedir[368]. Kuduz hastalığının korkunç bir ölüme sebep olduğundan bahsedilmektedir. Kuduz bir köpek tarafından ısırlan bir köylünün birkaç gün içinde doktora gitmediği için korkunç bir şekilde can verdiği anlatılmaktadır. Kuduzdan korunmak için kedi, köpek ve fare gibi hayvanların öpülmemesi gerektiği, bu hayvanların salyaları ile temas etmenin tehlikeli olabileceği ve temas edilmesi halinde elleri sabunla yıkamak gerektiği belirtilmektedir[369].

---

[363] **age,** 380.
[364] **age,** 381.
[365] Aksekili Ahmed Hamdi, **age,** 177.
[366] **age,** 176-177.
[367] Muallim Cevdet, **age,** 31-33.
[368] **age,** 31-32.
[369] **age,** 204-205.

Sağlık ile ilgili verilen bilgiler yalnızca salgın hastalıklarla sınırlı değildir. Sağlıklı yaşamak için kişisel bakımın önemine de vurgu yapılmaktadır. İnsanın ciğerlerine iyi bakması konusunda tütünün zararlarından bahsedilmektedir. Ağız sağlığı ile ilgili olaraksa dişler temizlenmezse diş etlerinin kurtlanacağı, ağızda koku oluşacağı ve en nihayetinde çürüyen dişin ağrı yapacağı anlatılmaktadır. Bunu önlemek için iğne ve çöp ile diş karıştırılmaması gerektiği belirtilmekte, ceviz ve fındık gibi kabuklu yemişlerin diş ile açılmaması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca diş temizliğinin sünnet olduğu da vurgulanmaktadır. Kitaplarda dönemin ağız sağlığı tedbirleri ile ilgili ilginç bilgilere yer verilmektedir. Bazı askerlerin misvak kullandıklarından, bazılarının ise eczaneden alınan "asid borik tuzu" ile ağızlarını çalkaladıklarından bahsedilir. Yemeklerden sonra, önce elleri sonra da dişleri sabun ile yıkamanın gerekli olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca haftada birkaç kez "asid borik tuzu" ile veya misvak ile dişleri ovmak gerektiği ifade edilmektedir[370]. Kitaplarda askerin anlayacağı biçimde benzetmeler yapılarak bazı anatomi bilgileri de verilmektedir. Örneğin *Askerî Dîn Dersleri*'nde insanın sinir sisteminin işleyişi iki farklı benzetme ile anlatılmaktadır. İlkinde sinirler telgraf telleri, beyin ise bu tellerin bağlandığı merkez postahanesi olarak anlatılır. Postahanenin derinlerinde "baş telgrafçı Cân Efendi" oturmaktadır. İkinci benzetmede ise insanın canı başkumandan, sinirler emir erliği yapan "sinir çavuşları", vücut ise bir kale olarak anlatılmaktadır. Duyu organlarının algıladığı hisler bu kalenin kapısını çalan misafirlerdir. Başkumandan bu misafirlerden sinir çavuşları aracılığı ile haberdar olmaktadır[371].

II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde kitaplarda yer verilmeyip Cumhuriyet döneminde ele alınmış konulardan biri çalışma hayatıdır. Askerden dönen gençlerin iş hayatına atılıp çalışmaları arzu edildiği için bu konuya kitaplarda yer verilmiştir. Hz. Peygamber bazı günahların ibadetle değil ancak çalışmakla ve çalışma sonucu oluşacak yorgunlukla affedileceğini buyurmuştur. Bu yüzden çalışmanın da bir ibadet olduğu vurgulanır. Ticaret, ziraat ve sanat ise çalışmanın farklı türleri olarak sıralanmaktadır[372]. İslam'ın insanları ahiret için olduğu kadar, dünya için de çalışmaya sevk ettiği vurgulanmaktadır. İnsan kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak, dine, millete, vatana ve devlete faydalı bir birey olmak için çalışıp para kazanmalıdır. Bu

[370] **age,** 25-26.
[371] **age,** 71-73.
[372] Aksekili Ahmed Hamdi, **age,** 83.

yüzden çalışmanın her Müslümana farz olduğu ifade edilmektedir[373]. Askeriyenin ve ziraatin gelişmesi için gerekli araç gereçler para ile alınmaktadır. Mahkemeler para ile kurulmaktadır. Camiler, okullar hep para ile yapılmaktadır. Ülkenin medenileşmesini sağlayanların, dinin gereklerini yerine getirirken dünyada da çalışıp rızkını kazanan insanlar olduğu belirtilmektedir[374]. Memleketin kalkınması için yerli malı kullanmanın önemini de vurgulanmaktadır. Eskiden Türk esnafının zengin olduğu, fakat son yüzyılda bu durumun değiştiği anlatılmaktadır. Bunun sebebi ise önce sarayların sonra da sarayı taklit eden memurların yerli mallarını terk ederek Avrupa malı kullanmaya başlamalarıdır. Bütün zengin Türk esnafı zamanla batmıştır. Savaşlar ve felâketler bu durumu daha da kötüleştirmiştir. Sakarya Zaferi ise milleti canlandırarak bir toparlanma sürecini başlatmıştır. Türk esnafının "Çalış, kazan" düsturunu benimsediği takdirde yapmayacağı bir iş olmadığı vurgulanmaktadır[375].

4.2.3. Asker Tanımı ve Askerde Olması Gereken Özellikler

Askerin tanımı ve askere atfedilen vasıflar da Cumhuriyet'in etkisi altına girmiştir. Asker her şeyden evvel artık Türk'tür. Bu dönemde yazılmış kitaplarda askerden "Türk askeri" diye bahsedilmekte ve askerin Türklüğe mahsus vasıfları ele alınmaktadır.

Asker, düşmanlar karşısında yurt, ırz ve namus müdafaası yapan bir kuvvet olarak tanımlanmaktadır[376]. Asker, milletinin haklarını, namusunu ve şerefini savunmak ve "mukaddes yurdunu düşmanlara çiğnetmemek" için bedenini ortaya atan bir kahramandır[377]. Askerlik ise can vergisi olarak tanımlanmaktadır. Mal, hükûmet istediği zaman vergi olarak verilmektedir. Öyleyse hükûmet istediği zaman düşmanla savaşmaya gitmek ve vücudu siper yapmak ise can vergisidir[378]. Kitaplarda askerlik, Allah'ın insanlara verdiği mukaddes hakları savunma vazifesi olarak tanımlanmaktadır. Bu sebeple vazifesinin de mukaddes olduğu belirtilmektedir[379]. Allah'ı, peygamberi, yurdu, ırzını ve namusunu seven herkesin askerliğini severek yapması gerektiği ifade edilmektedir. İslâm'da askerliğin çok yüce olduğuna, ölen

---

[373] **age,** 84.
[374] Muallim Cevdet, **age,** 98-99.
[375] **age,** 100-102.
[376] Aksekili Ahmed Hamdi, **age,** 210.
[377] **age,** 259.
[378] **age,** 205.
[379] Mardin, **age,** 43.

askerin şehit, kalan askerin ise gazi mertebesine ulaşacağına vurgu yapılmaktadır[380]. *Askere Dîn Dersleri* isimli kitapta, askerlik davetine icabet etmeyenler veya bu davete isteksizce icabet edenler hakkında şöyle denilmektedir:

> "S [Suâl] – Da'vete icâbet etmeyenler ve yâhud istemeye istemeye gidenler olursa onlara ne denir?
> C [Cevâb] – Birinciler doğrudan doğruya Allah'a ve peygambere âsî olmuştur. İkinciler de münafıktır bunlardan Allah râzı olmaz, peygamber de hoşnûd olmaz. Allah'ın ve resulünün râzı olmadığı kimsenin hâli ise pek harâbdır. Onlar dünya ve âhırette râhat yüzü göremezler"[381].

Böylece askere gitmeyen veya isteksizce giden birinin Allah'a isyan etmiş olacağı, hem dünyada hem de ahirette zorluk çekeceği belirtilerek, uyarıda bulunulmaktadır.

Kitaplarda kimin asker olmaya elverişli olduğu da tartışılmıştır. Bu konuda iki farklı görüş ön plana çıkmaktadır. Birinci görüş, Faik Türkmen'in *Millî ve Askerî Ahlâk* isimli kitabında yer almaktadır. Kadınların ve çocukların asker olamayacağı kitapta şu sebebe dayandırılmaktadır: "Pisikoloji ilmi bize isbat etmiştir ki genç yaşa gelmeyen erkeklerle kadınların iradeleri zayıftır"[382]. Ahmet Hamdi Akseki'nin *Askere Din Kitabı*'nda ise her Müslüman ferdin asker olduğu belirtilmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında savaş alanına atılıp dövüşmüş olan kadınlar ve Erzurumlu Kara Fatma buna delil olarak gösterilmektedir. Erzurum şehitliğinde yatan kadın fedailer anılarak, Türk erkekleri kadar kadınlarının da "arslan" olduğu belirtilmektedir[383].

Cumhuriyet döneminde ön plana çıkan Türklük vurgusuna, askerlik konusunda dikkat çekici bir biçimde yer verilmektedir. Askerlik, kitaplarda Türk milletinin en önemli özelliklerinden biri olarak ele alınmaktadır. Tüm Müslümanlar arasında askerlik vazifesini Türkler kadar şanlı ve şerefli bir biçimde yerine getirmiş başka bir millet olmadığı vurgulanmaktadır[384]. Her Türk gencinin doğuştan asker olduğu belirtilmektedir[385]. Türk askerlerinin vasıflarından da gururlu bir üslupla bahsedilmektedir. Türk askerinin sahip olduğu yiğitlik, fedakârlık, metanet, azamet, askerlik sevgisi ve insanlık hissi sayesinde tüm dünya tarafından tanındığı ifade edilmektedir[386].

---

[380] **age,** 210.
[381] Aksekili Ahmed Hamdi, **age,** 211.
[382] Türkmen, **age,** 144.
[383] Akseki, **age,** 349-351.
[384] Muallim Cevdet, **age,** 162.
[385] Türkmen, **age,** 7.
[386] Mardin, **age,** 59.

4.2.3.1. Cesaret

Cumhuriyet döneminde iyi bir askerin sahip olması istenen özelliklerin başında cesaret gelmektedir. Cesaret, kitaplarda düşman karşısında yılgınlık ve korku göstermeden kuvvetli bir kalp ile durmak olarak tanımlanmaktadır. Bir askerin bileğinin kuvveti kalbinin kuvvetine bağlı olacaktır. Bu yüzden asker oldukça cesur olmalıdır[387]. Savaşta cesaret ve panik hissinin bulaşıcı olduğu, bu yüzden komutanların bilhassa cesaretli olmalarının gerekliliği vurgulanmaktadır[388]. Türk askeri cephanesi azaldıkça sabrını ve güvenini diri tutmalı, paniğe kapılmamalıdır. Savaşta zor durumda kalan askerlerin cesaretlerini muhafaza etme çabalarının "erlik ve Türklük sınavı" olduğu belirtilmektedir[389]. Din adamlarının yazdığı kitaplarda ise Türklük ve Müslümanlık üzerinden bir anlatım yapılmaktadır. Türk ve Müslüman kişinin her anlamda cesur olması gerektiği, zira böyle bir insanın Allah'ın birliğine ve Allah'ın kitabına ve eceli gelmeden ölmeyeceğine inanması gerektiği ifade edilmektedir[390]. Kitaplarda Çanakkale Savaşı'nın ve Millî Mücadele'nin de birer cesaret timsali olarak aktarıldığı görülmektedir. Örneğin *Askere Dîn Dersleri* isimli kitapta Çanakkale Savaşı'ndan ve Millî Mücâdele'den şöyle bahsedilmektedir:

> "İşte Çanakkale Harbi, işte Anadolu İstiklâl Muhârebesi! Dünyâ'nın en güçlü kuvvetli devletleri zırhlılarıyla, mitralyözleriyle, tahte'l-bahirleriyle, tayyareleriyle, son sistem toplarıyla, tüfenkleriyle, tanklarıyla, el-hâsıl herşeyleriyle üzerimize hücûm ettiler. Fakat sonu ne oldu. Bunların hepsi Türk dilâverlerinin, Türk arslanlarının metâneti, cesâreti, şecâ'ati karşısında kar gibi eriyüb mahvoldular. Allah'ın kılıcı karşısında kim durabilir. İşte onlar da her şeyleriyle birlikte eridiler, dünyaya rezil ve mashara oldular. Bunların hepsi Türk kahramânlarının cesâret ve şecâ'ati sâyesinde oldu. Çanakkale'de dünyanın en büyük, en kuvvetli ordusuna karşı metîn bir kale gibi sebât etti. Hiçbir şey onu yıldırmadı. Hiçbir şeyden korkmadı. Hiçbir şey onu tereddüde düşürmedi. Sonra düşmana öyle saldırdı ki: düşmanın ne emeklerle üç senede işgâl ettiği Anadolu'yu on beş gün içinde düşmana mezâr yaptı ve düşmanı gömdü, yerin dibine geçirdi. Bu kahramanların cesâreti ve şecâ'ati önünde düşmanın hiçbir silâhı, hiçbir kuvveti dayanamadı, eridi bitti. İşte bunların hepsi cesâret ve şecâ'at sâyesinde oldu"[391].

Kitapta yer alan bu satırlarda Çanakkale Savaşı ve Millî Mücadele, Türk Askeri'nin cesâret ve şecaatinin eseri olarak anlatılmaktadır.

Tüm kitaplarda eş anlamlı olarak kullanılan cesaret ve şecaat kelimeleri *Millî ve Askerî Ahlâk* isimli kitapta birbirinden ayrılmaktadır. Bu kitapta cesaret, yaşam mücadelesi içinde gösterilen kabiliyet ve zafer olarak tanımlanmaktadır. Şecaat ise bunun savaş

---

[387] Aksekili Ahmed Hamdi, **age,** 225.
[388] Türkmen, **age,** 141.
[389] Akseki, **age,** 11.
[390] **age,** 297-298.
[391] Aksekili Ahmed Hamdi, **age,** 229.

alanında gösterilen türüdür. Bu yüzden şecaat cesaretten üstün tutulmaktadır. Bu iki özelliğin ahlâki vasıfların "tacı" olduğu belirtilmektedir[392].

II. Meşrutiyet'te vatanla ilişkilendirilen bir kavram olan namus, Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda da askerin en değerli varlıklarından biri olarak anlatılmaktadır. Namus, ahlak kaidelerinin benimsenmesi ile oluşan bir hayat ölçüsü olarak tanımlamaktadır[393]. Her mesleğin bir namusu olduğu belirtilmektedir. Tüccarın namusu alışverişte dürüstlüktür. Memurun namusu görevinde dikkatli olmaktır. Askerin namusu ise görev bilincinin sağlamlığında yatmaktadır. Bir askerde namusun varlığının, o askerin görevinde kusur etmemesiyle belli olacağı ifade edilmektedir[394]. Kitaplarda askerlikte namusun çok yüce tutulduğu belirtilmekte, namus söz konusu olunca titizlik göstermeyen ve hiddetlenmeyen bir subay bulunmadığı ifade edilmektedir. Bu durumun üç sebebi olduğu belirtilmektedir. Birinci sebep, askerlik hırsının başka türden kötü bir hırsa yer bırakmayacak kadar ruhu sarmasıdır. Böyle kötü bir hırs oluşsa bile şiddetli disiplin tedbirleri alınacak ve mesleğin temiz kalması sağlanacağı şöyle anlatılmaktadır: "Yüksek dağların temiz havasında verem mikrobu yaşıyamayacağı gibi askerliğin yüksek camiasında da ahlâksızlar tutunup kalamazlar"[395]. İkinci sebep ise askerlik mesleğinin, askerlerin hayatlarının her alanına müdahil olmasıdır. Birey, asker topluluğunun bir parçası haline gelince o topluluğun ideallerini ve ahlakını kendi ideallerinin ve ahlakının önüne koymaktadır. Üçüncü sebep ise askerin rütbeye atfettiği değerlerdir. Asker, rütbesinin değerlerine sahip çıkar. Bir yüzbaşının bu sebeple öz kardeşlerinden çok ordunun yetiştirdiği diğer yüzbaşılara benzediği belirtilmektedir[396]. Bu üç sebebin de özünde askerlik vardır. Namus kavramının askerlikle bu kadar ilişkilendirilmesinin altında mesleği yozlaşmadan koruma ihtiyacı ve görev bilincinin sağlam olması arzusu yatmaktadır.

4.2.3.2. Disiplin

II. Abdülhamid döneminde ve II. Meşrutiyet'te basılan kitaplarda askerin disiplinli olması gerektiğinden dolaylı olarak bahsedilmekteydi. Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda ise düzen ve disiplin iyi bir askerde olması istenen bir özellik olarak doğrudan alınmaktadır. Hatta disiplinin ahlâkın kaynağı olduğu ifade edilmektedir.

---

[392] Türkmen, **age,** 139.
[393] **age,** 96.
[394] Mardin, **age,** 89.
[395] Türkmen, **age,** 103-104.
[396] **age,** 104-105.

Kışlalar "millî ahlâkın fabrikalarıdır". Memleket ise bu fabrikaların hammaddeleri olan gençleri temin etmektedir. Sömürgeci devletlerin işgal edecekleri ülkelerin ahlakına saldırmaları bu sebebe bağlanmaktadır[397]. Bir orduda disiplinin varlığının güzel vasıfların yayılmasına ve yücelmesine sebep olacağı belirtilmektedir. Disiplin, ordunun manevi kuvvetinin de kaynağıdır. Kışlada bir araya gelecek olan gençlerin kalbindeki bu kuvvet de birleşecek ve büyüyecektir. Böylece birçok vasfın bir araya gelmesiyle oluşan milli silah da güçlenecektir. Kaynağı disiplin olan bu silaha "manevi silah" adı verilmektedir[398].

4.2.3.3. Hitabet

II. Dünya Savaşı ile birlikte daha önceki kitaplarda rastlanmayan bir özellik olan hitabet kitaplara girmiştir. Bir subayın hitabeti kuvvetli ise ahlâkî ve askerî kaideleri askerlere rahatça benimsetebileceği belirtilmektedir. Çünkü ahlâkın temeli "ruhlarda ve vicdanlardadır". Subay "tatlı dille" konuşabiliyorsa hem öğretici hem de inandırıcı olacaktır[399]. Faik Türkmen bu özelliği detaylandırırken iyi hitabete sahip olmak için püf noktaları vermektedir. Öncelikle somut konuşmayı tavsiye etmektedir. Bunu da şöyle örneklendirmektedir: "Meselâ konuşurken sert dediğin zaman mücerret bir kelime kullanıyorsun. Bu fikri müşahhas yapmak için (taş) gibi demek lâzımdır"[400]. İkinci olarak küçük fıkralar anlatmayı ve esprili konuşmayı tavsiye etmektedir. Telkinde bulunmak isteyen herhangi birinin başkası için konuşabilmesi gerektiği belirtilir. Fıkralar, hikâyeler, nükteler "halkın malıdır". Dolayısıyla böyle konuşulduğu zaman dinleyenlerin sözleri kendine mal edip benimseyeceği belirtilmektedir. Üçüncü tavsiye örtük tasım yaparak konuşmaktır. Herkesin bildiği cümleleri sıralamak lüzumsuzdur. Dördüncü tavsiye topluluğa hitap ederken konuyu dinleyicilerin tutkun olduğu meselelerle ilişkilendirmektir. Beşinci tavsiye ise canlı konuşmaktır. Fakat bunu yaparken yapmacık olmaktan kaçınmak gerekir[401].

4.2.3.4. Ahlak

Askerin düzgün bir ahlaka sahip olması gerektiğine yapılan vurgu Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu bağlamda askerin sakınması gereken, ahlak

---

[397] Türkmen, **age,** 117.
[398] Faik Türkmen, **Vazîfe ve Ahlâk,** (Ankara: Medeniyet Matbaası, 1959), 139-140.
[399] Türkmen, 1943, 263.
[400] **age,** 264.
[401] **age,** 264-272.

bozukluğu olarak görülen davranışlar Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda da ele alınmaktadır. Bu davranışlar yalancılık, askerden kaçmak, içki, kumar, korkaklık, züppelik ve intihardır. Bu davranışlar arasında söylem açısından züppelik dikkat çekicidir. Kitaplarda gençlerin yeniliklere sahip çıkması ve yaşam tarzlarını bu yeniliklere göre inşa etmeleri, "asrî" olmaları gerektiği belirtilmektedir[402]. Züppelik ise bu asrîliğin yanlış anlaşılmasından ötürü ortaya çıkmış bir davranış biçimi olarak tanımlanmaktadır[403].

İlk olarak 1916 yılında basılan *Gâzîlere Armağan* isimli kitapta ele alınan intihar konusu, Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda da ele alınmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrasında "muharebe nevrozu" ya da "iltihab-ı asâb" olarak adlandırılan ve gaziler arasında yaygın olarak görülen psikolojik problemler askeri tıp açısından önemli bir sorun teşkil etmekteydi[404]. Savaştan sonra yaşanan intihar vakalarının sayısı da hızla artmış, 1919 yılında erkek intiharı sayısı 3 katına çıkmıştır[405]. İntihar vakalarındaki artış Millî Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir[406]. İntihar vakalarının artış göstermesine paralel olarak, bu konu kitaplara da etki etmiş, askerlerin intihar düşüncesinden uzak kalmaları amaçlanmıştır. Faik Türkmen'in yazdığı *Millî ve Askerî Ahlâk* isimli kitap, intiharın dünyevi argümanlarla ele alındığı tespit edilen ilk kitaptır. Kitapta intihar eyleminin bir ruh ve ahlâk zaafı olduğunu belirtilmektedir. Diğer milletlerin intiharı bir onur eylemi olarak görebildikleri, Türklerin ise bunu çirkin ve aciz bir eylem olarak gördükleri ifade edilmekte ve Türk ordusunda intihar vakalarının az olduğu vurgulanmaktadır. İntihar, bir "şeref lekesi" ve korkaklık olarak tanımlanmaktadır. İntihar eden kişinin yaşamaktan korkan, hayattaki görevlerini terk eden bir "kaçak" olduğu vurgulanmaktadır[407]. İntiharın korkaklıkla, şerefe leke sürmekle, görevi terk etmekle ve kaçaklıkla ilişkilendirilmesi, askerlerin hassasiyetlerine dokunan bir anlatım oluşturmaktadır. Ayrıca kitapta Durkheim'ın intihar konusundaki görüşlerine dayanarak topluluğun birey üzerinde etkisinin yoğun olması durumunda intiharın azaldığı belirtilmektedir. Bu görüş, intiharın evlilerde bekarlara nazaran, inançlı

---

[402] **age,** 229.
[403] **age,** 229-230
[404] Zafer Toprak, "Sosyologların ve Psikiyatrist Hekimlerin Farklı Yorumları: Erken Cumhuriyet Döneminde Genç Kız-Kadın İntiharları", **Toplumsal Tarih,** s.212, (2011): 43.
[405] Akay, Öcal, agm, 424.
[406] Maksudyan, agm, 62.
[407] Türkmen, **age,** 171-172.

insanlarda ise inançsızlara nazaran daha az görüldüğü belirtilerek desteklenmektedir. Neticede nizam ve disiplinin yaşama hâkim olmasının intiharı azalttığı tespiti yapılmaktadır[408]. Böylece askerler arasında intihar vakalarının az görülmesi, askerlik ile ilişkilendirilmektedir.

4.2.4. İtaat ve Sadakat

II. Abdülhamid döneminin kitaplarında itaat padişaha karşı bir vazifeyken II. Meşrutiyet'te basılan kitaplarda vatana ve millete karşı bir vazife halini almıştı. Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda ise itaat, hükûmete karşı bir vazife olarak anlatılmaktadır. Her birey hükûmetin koyduğu kanunlara itaat etmelidir[409]. Hükûmete itaat, Müslüman olmanın da gereğidir. Ayrıca kitaplarda hükûmetin "jandarmasına, polisine, askerine" itaat edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Hükûmetin memurlarına ve kanunlarına karşı gelmek isyan kabul edilmektedir[410].

İtaatin emir komuta zincirindeki önemi daha önceki kitaplarda olduğu gibi Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda da ön plandadır. İtaat, askerin en büyük vazifesi olarak tanımlanmaktadır. Hz. Muhammed'in zabitlere itaati emrettiği belirtilmektedir. Zabite itaat etmenin Allah'a ve peygambere itaat etmek olduğu vurgulanmaktadır. İtaatsizlik ordunun bozulmasına ve perişan olmasına sebep olacaktır[411]. Uhud Savaşı'nda okçuların Hz. Peygamberin emrine karşı gelmesiyle yaşanan bozgun, itaatsizliğin bedeli olarak anlatılmaktadır. İtaatsizliğin zarar ve felaketten başka bir şey getirmeyceği, hatta zaferi bozguna çevirebileceği belirtilmektedir. İtaatsizliği yüzünden zaferi bozguna çeviren askerin çıkan kargaşa içinde öleceği ve "İsterse peygamber olsun" kumandanının da yaralanacağından bahsedilmektedir. Hatta Hz. Muhammed'in bunu bildiği ve bu yüzden Uhud Savaşı'na giderken iki kat zırh giydiği de ifade edilmektedir[412]. Emre itaatsizliğin nelere sebep olabileceğini çok net bir biçimde gösteren Uhud Savaşı'ndan ibret alan asker, kendisine verilen emre "Allah'ın emri gibi" itaat etmelidir[413]. Askerlik söz konusu olduğunda komuta kimdeyse ona itaat edilmesi gerektiği şu örnek ile vurgulanmaktadır: "Hicretin 8. Senesinde" bazı kabilelerin Medine'ye saldıracakları haberi gelince Hz. Muhammed, Amr bin el-Âs

---

[408] **age,** 173.
[409] Aksekili Ahmed Hamdi, **age,** 204.
[410] **age,** 209.
[411] **age,** 211-212.
[412] Üryânîzâde Ali Vahîd, **age,** 407.
[413] **age,** 408.

komutasında bir müfreze yollamıştır. Bu müfrezenin içinde Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve cennetle müjdelenmiş olan Ebû Ubeyde gibi sahabenin büyük isimleri de vardır. Fakat hiçbiri Amr bin el-Âs'a itaat etmekte tereddüt etmemiştir, çünkü peygamber orduya komuta etme görevini ona tevdi etmiştir[414].

II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet döneminde basılan kitapların aksine, Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda sadakat konusuna fazla yer verilmediği görülmektedir. Sadakat konusunu ele aldığı tespit edilen tek kitap *Dinde Askerlik Kültürü*'dür. Bu kitapta sadakat, itaatin bir gereği olarak anlatılmakta ve Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılması kıssası ile açıklanmaktadır. Bu kıssada Hz. İbrahim, Allah inancından dönmesi yönündeki baskılara göğüs germiş ve ateşe atılmaya razı olmuştur. İmanına sadakat göstermiş, Allah'a itaat etmiştir. Allah'a olan inancına ve peygamber olarak vazifesine sadık olan Hz. İbrahim Allah tarafından korunmuş ve bu sayede ateş onu yakmamıştır. Kitapta askerin vazifesine olan sadakati, Hz. İbrahim'in sadakatine şöyle benzetilmektedir: "Asker dahi vazifesine sadıktır. Her vakit ateşe atılmağa hazırdır". Ayrıca vazifeye duyulan sadakatin, askerin bütün şerefinin kaynağı olduğu ifade edilmektedir[415].

4.2.5. Savaş ve Şehadet

Cumhuriyet döneminde basılmış olan maneviyât-ı askeriyye kitaplarında cihat söyleminde önemli bir değişiklik vardır. Cihat kelimesi artık çok az kullanılmaktadır. İslâm'da savaş ve askerlik konuları ele alınmaktadır. Örneğin *Askere Dîn Dersleri*'nde savaş esnasında sakatlanan ya da çıkan göze cehennem ateşi değmeyeceği belirtilirken "Allah yolunda muhârebe…" ifadesi kullanılmaktadır[416]. Cihat kelimesi kullanılmaz. *Askerî Dîn Dersleri* isimli kitapta ise "askerlik" vazifesinin İslâm'ın beşinci vazifesi olduğu öne sürülmektedir[417]. Fakat burada da cihat kelimesi kullanılmaz. Cumhuriyet'ten önce basılmış olan kitaplarda savaşın zorluklarına katlanmak gibi konular, cihat ve gaza başlıkları altında ele alınmaktaydı. Cumhuriyet döneminde basılmış kitaplarda ise bu konular genellikle sebat ve sabır gibi başlıklar altında ele alınmaktadır.

---

[414] Akseki, **age,** 288-289.
[415] Mardin, **age,** 86.
[416] Aksekili Ahmed Hamdi, **age,** 223.
[417] Muallim Cevdet, **age,** 162.

Cihat konusunun en ayrıntılı biçimde ele alındığı kitap, Ömer Fevzi Mardin'in *Dinde Askerlik Kültürü* isimli kitabıdır. Bu kitabın "Mukaddes Harp" başlığı altında cihat kavramına değinilmektedir. Cihat kelimesi "duruşmak, uğraşmak, çalışmak" olarak tanımlanmaktadır[418]. Böylece cihadın savaşmaktan daha geniş bir anlamı olduğu vurgulanmakta ve bu görüş Ankebût Sûresi'nin 6. ayeti[419] ile ilişkilendirilmektedir[420]. Cihadın bireyin, ailenin, milletin ve "bütün dünya insanlarının" selameti için beraberce çalışmak ve gerekirse savunma savaşı yapmak olduğu ifade edilmektedir[421]. Buradan hareketle kutsal savaş fikrinin yanlış anlaşıldığı iddia edilmektedir. Kitaba göre kutsal savaş, insanları kurtarmak, onların haklarını savunmak, bu hakları teslim etmek ve tüm insanlığın ilerlemesi için yapılan savaş olarak tanımlanmaktadır[422].

II. Dünya Savaşı'nın sonunda yayınlanmış olan *Dinde Askerlik Kültürü*'nde savaşın meşruluğu ve belli kurallara bağlı olarak yapılması gerektiği tartışılmaktadır. Bu meşruiyetin ve kuralların ise dinden doğduğu dile getirilmektedir. Dinden önceki savaşlar "hayvanca birer boğuşma" olarak tanımlanmaktadır. Çünkü bu savaşların sonucu katliam, tecavüz, yağma ve köleliktir. Din insanları "insanlığa" çağırmış ve savaşı belli koşullara bağlayarak bu vahşiliğe son vermiştir[423]. Bu koşullar beş maddede ele alınmaktadır. Birinci maddeye göre savaş ancak savunma için yapılmalıdır. Bir topluluğun özgürlük ve bağımsızlığına saldırı olması halinde "Allah yolunda" savaşa izin verilmektedir[424]. İkinci maddeye göre din savaşın amacını değiştirmiş ve onu "insânileştirmiştir". Savaşta amaç öldürmek değil, saldırının bertaraf edilmesi olmuştur. Üçüncü maddede karşı tarafın sulh istemesi halinde savaşın durması gerektiği belirtilmektedir. Saldıran tarafın saldırganlığı terk edip barış istemesi halinde, kan dökülmesi yasaktır. Dördüncü madde barış şartlarının her iki tarafın da meşru haklarını koruyacak biçimde, adil bir şekilde düzenlenmesidir. Beşinci madde ise verilen sözlerin tutulmasını emretmektedir[425].

Dinde Askerlik Kültürü isimli kitapta savaşın meşruluğu ise iki şeye bağlanmaktadır. Bunların birincisi Allah yolunda savaşma şartıdır. Kitapta Allah yolunu "insanlık

---

[418] Mardin, **age,** 28.
[419] "Cihad eden yalnızca kendi hesabına cihad eder; çünkü Allah, bütün âlemlerden müstağnidir." (el-Ankebût 29/6) bkz. Yazır, **age,** 395.
[420] Mardin, **age,** 29-30.
[421] **age,** 30-31.
[422] **age,** 26.
[423] **age,** 14-15.
[424] Hanefî, Hanbelî ve Mâlikî mezheplerine mensup İslâm ulemasının çoğunluğu bu görüşü savunmaktadır. Şâfiî ulemasında ise kafirlik yeterli savaş sebebidir. Bkz. Ahmet Özel, agm, 528-529.
[425] Mardin, **age,** 15-16.

yolu" olarak tanımlanmaktadır. İnsanlık yolu ise insanların temel hak ve hürriyetlerini savunmak ve topluluğa fayda verip insanlığı yükseltecek işler yapmaktır. *Dinde Askerlik Kültürü*'nde Allah yolunda mücadele etmek ile ilgili hükümler bu amaca bağlanmaktadır. Savaşı meşru kılacak diğer şey ise başkalarının hakkına tecavüz etmekten kaçınmaktır[426]. Ayrıca bu kitapta istila amacı ile yapılan "taarruzî" savaşların yasak olduğu belirtilmektedir. Taarruzî savaşların emperyalist fikirlerle ya da taassup hissi ile yapıldığı ifade edilmiştir. Bu noktada emperyalizmin gayrimeşru olduğu vurgulanmaktadır. Taassup savaşının ise görünürde din ve mezhep için yapıldığı belirtilmekte fakat asıl sebebin menfaat olduğu öne sürülmektedir. Bu sebepten ötürü taassup hissi ile yapılan savaşın da gayrimeşru olduğu ifade edilmektedir[427].

Şehitlik kavramı ise öneminden hiçbir şey yitirmeden kitaplarda varlığını sürdürmektedir. Ahirette peygamberden sonra en üstün olan rütbenin şehitlik olduğu Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda da vurgulanmaktadır. Şehit ise hükûmetinin çağrısı üzerine askere gitmiş, âmirlerinin verdiği görevi yerine getirirken ölen kişi olarak tanımlanmaktadır. Şehit olduğu esnada vazifesinin ne olduğunun bir önemi yoktur. Fakat niyeti Allah'ın rızasını kazanmak ve memleketi savunmak olmalıdır. Kötü niyetli biri bu mertebeye erişemeyecektir[428].

Şehitliğin yüceliği şöyle anlatılmaktadır: "Allah indinde gâzîlerden mertebece üstün olanlar varsa onlar da şehîdlerdir. Ne hacılar ne hocalar ne sâkîler ne sôfîler, hattâ ne gâzîler, kâbil değil şehîd derecesine erişemezler"[429]. İslâm'da şehitliğin kıymetini anlatmak için Hz. Câfer gibi birçok sahabenin şehadeti anlatılmaktadır. Şehitlerin ölümü ise rüyaya benzetilerek anlatılmaktadır. Kabir hayatının insan için "ikinci ve uzun bir ru'yâ" olduğu ve bu durumun her insan için geçerli olduğu belirtilmektedir. Sıradan insanlar ya sıkıntıda ya da sevinçtedir. Şehitler ise daima sevinç içindedirler[430].

Kitaplarda şehitlere karşı yerine getirilmesi gereken bazı görevlerden bahsedilmektedir. Şehitlere karşı görevler, ilk olarak Cumhuriyet döneminde basılan kitaplarda ele alınan bir konudur. Muallim Cevdet'in yazdığı *Askerî Dîn Dersleri* isimli kitapta bu görevler şöyle sıralanmaktadır: Hükûmetin görevi, şehitler için

---

[426] **age,** 23-24.
[427] **age,** 25.
[428] Aksekili Ahmed Hamdi, **age,** 259-262.
[429] Üryânîzâde Ali Vahîd, **age,** 411.
[430] Muallim Cevdet, **age,** 76-78.

şehitlik yapıp etrafını duvarla çevirmektir. Halkın görevi, mezarlara basmamak ve üzerlerinde hayvan gezdirmemektir. Belediyenin görevi, buna dikkat etmeyen kişilere ceza vermektir. Öğretmenlerin görevi, Çanakkale, Irak, Erzurum, Balkan ve Plevne şehitlerinin kıymetini çocuklara anlatmaktır. Ressamların görevi, bu savaşların ve şehitlerin resimlerini yapmaktır. Ziyaretçilerin görevi ise bir Fatiha okumaktır[431].

4.2.6. II. Dünya Savaşı ve Yeni Müttefikler

Türkiye, İsmet İnönü'nün izlediği denge politikası sayesinde II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarmıştır[432]. Fakat II. Dünya Savaşı, tüm dünya gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Savaşın yarattığı gergin atmosfer ve sonrasında ortaya çıkan yeni dünya bu yıllarda yazılmış maneviyât-ı askeriyye kitaplarının söylem ve içeriğinde çarpıcı etkilere sebep olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan "şimdiye kadar eşi emsali görülmemiş bir buhran" olarak bahsedilmektedir. Bu dönemde "Millî Şef" söylemi de dikkat çekmektedir. Örneğin, *Millî ve Askerî Ahlâk*'ta, ahlâk konusunda kendisinden "Millî Şef" olarak bahsedilen İnönü'nün öğütlerinin düstur halini aldığı belirtilmektedir. Buna göre "Millî Şef", gençlerden yurdun ve milletin yüksek menfaatlerini kendi menfaatlerinden üstün tutan bir ahlâka sahip olmalarını istemektedir. Gençler gerekirse bu uğurda kendilerini feda etmeye hazır olmalıdırlar[433]. Türkiye'nin bu savaştan korunmuş olmasını ise milli birlik gayretine, İsmet İnönü'nün siyasi dirayetine ve ordunun yüksek hüviyetine bağlanmaktadır[434].

II. Dünya Savaşı yıllarında yazılan kitapların önsözlerinde kitapların bu büyük buhran zamanında manevi kuvveti takviye etmek, "geç dahi olsa" savaşın bile medeni bir düzeni olduğunu ve yarattığı yıkımın azaltılabileceğini dünyaya duyurmak, bilerek ya da bilmeyerek yapılan kötülüklerin farkına varılmasını sağlamak olduğu belirtilmektedir[435]. Bu kitaplardan *Dinde Askerlik Kültürü*'nün önsözünde, savaşın etkilerinin hissedildiği şu dua yer almaktadır: "Allah bütün dünyaya samimî bir intibah versin ve bütün insanları afetlerin her türlüsünden korusun. Âmîn"[436].

---

[431] **age,** 81-82.
[432] Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye (1908-1980),** yay. yön. Sina Akşin, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2000): 198-211.
[433] Türkmen, **age,** 7.
[434] **age,** 6.
[435] Türkmen, **age,** 6; Mardin, **age,** 3.
[436] Mardin, **age,** 3.

II. Dünya Savaşı'nda maneviyât-ı askeriyye kitaplarındaki en dikkat çekici yenilik "propaganda" konusuna rastlanıyor olmasıdır. *Millî ve Askerî Ahlâk* kitabında bu konu oldukça dikkat çekici bir biçimde işlenmektedir. Kitapta propagandanın ülkenin menfaati için gerekli olduğu ve nasıl yapılması gerektiği detaylıca açıklanmaktadır. Propagandacı öncelikle amacını gizli tutmalı, empoze etmek istediği fikirleri sunmakta sabırlı olmalıdır[437]. Önce muhatabının düşüncelerini teşhis etmeye çalışmalıdır. Bunun düşman ordusunun planlarının ele geçirilmesi kadar önemli olduğu belirtilmektedir. Propagandacı muhatabının fikirleri içinde, empoze etmek istediği düşüncelere en uygun olanları bulmalıdır. Saldırısını bu fikirleri kullanarak yapacak, muhatabının zihnini istila edecektir. Bunun için muhatabının zaaflarına karşı duyduğu heyecanı tahrik etmelidir[438]. Konunun sonunda ise bir kişinin itibarını halkın gözünde küçültmenin püf noktaları verilmektedir. Buna göre düşmanın itibarını yok etmek için propagandacının elinde o şahsın aleyhine kullanabileceği bir vesika olmalıdır. Eğer böyle bir belge yoksa başvurulacak iki yol olduğu belirtilmektedir. Bu yollar alay ve karikatürdür. Kitapta bu durumun iki psikolojik sebebe dayandırıldığı iddia edilmektedir. Birincisi halkın bu alay ve karikatürleri okuyunca şahsa gülecek olmasıdır. Bu durumun sürekli tekrarlanması halinde halkın, alay edilen şahsın her hareketine gülmek için vesile arayacağı belirtilmektedir. Sürekli alaya alınan şahsın, gözden düşmüş olacağı ifade edilmektedir. İkincisi ise alay veya karikatürü üreten kişinin işini yaparken heyecan duyarak yapmasıdır. Çünkü bu heyecan halka sirayet edecektir. Kitapta heyacanın bir hastalık gibi bulaşıcı olduğu belirtilmektedir[439]. Son olarak propagandacının etkisi altına almaya çalıştığı topluluk içinde ileri gelenlerin mizaçlarını ve karakterlerini iyi tahlil etmesi gerektiği belirtilmektedir[440]. Buna yardımcı olmak için kitabın sonunda karakter hakkında yazılmış, karakter tiplerine ve açıklamalarına da yer verilen bir bölüm bulunmaktadır. Bu karakter çeşitlerinden bazıları şunlardır: Hassaslar, alçak gönüllüler, seyirci tipler, heyecanlı tipler, faaller, hissizler, tasasızlar[441].

II. Dünya Savaşı sonrasında değişmiş bir içerikle basıldığı tespit edilen tek kitap 1959 yılında basılan *Mânevî Silâh Moral* isimli kitaptır. Bu kitap 1943'te basılan ve Faik Türkmen tarafından yazılan *Millî ve Askerî Ahlâk* isimli kitabın yazar tarafından

---

[437] Türkmen, **age,** 279.
[438] **age,** 280-283.
[439] **age,** 291-292.
[440] **age,** 293.
[441] **age,** 295.

genişletilmiş yeniden basımıdır. II. Dünya Savaşı'nın sonunda Nasyonal Sosyalist Almanya'nın ve İtalya'nın yenilgiye uğraması ve savaş sonrasında değişen atmosfer yazarın kitapta birçok değişiklik yapmasına sebep olmuştur. Kitabın 1959 yılındaki genişletilmiş baskısına "Faşist Zihniyetinin Tenkîdi ve Demokrasiler Dünyasının Harp Zihniyeti" başlığı eklenmiştir. Bu başlık altında II. Dünya Savaşı'ndan ve bu savaşın sonucundan şöyle bahsedilmektedir: "Faşist fikirler ikinci cihan harbini doğurduktan sonra yıllarca bütün dünyayı kan ve ateş içinde bıraktı. Fakat ikinci dünya savaşında mağlup olan faşist ordularla beraber faşist zihniyet de büsbütün iflâs etti"[442]. Ayrıca kitapta bütün milletlerin bir araya gelerek tek bir ulus halini alması umudundan bahsedilmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra "daha gelişmiş daha çok kutsal gayesine yaklaşmış bir mefküre ışığı altında" ABD'de kurulan Birleşmiş Milletler bu yeni söylemin sebeplerinden biridir[443]. Kitapta ABD'nin bütün ulusları bağrına bastığı belirtilmekte, milletlerin "bu müşfik kucakta" kardeş oldukları anlatılmaktadır[444].

Kitabın 1943 tarihli baskısı ile 1959 tarihli baskısı karşılaştırıldığında başka söylem değişiklikleri dikkat çekmektedir. Aradan geçen 16 sene içinde yaşananlar Faik Türkmen'in kitabına bazı değişiklikler ve eklentiler olarak yansımıştır. Bu olayların başında Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya üye olması gelmektedir. *Mânevî Silâh Moral*'de Kore Savaşı'na çok fazla atıf bulunmaz. Yalnız kitabın ilk bölümlerinde birçok yüksek rütbeli askerin ve devlet adamının, Türk askerinin moral gücüne ilişkin düşüncelerine yer verilmiştir. Bu insanların arasında ABD'li ordu mensupları, senatörler ve Başkan Eisenhower da vardır. Bu şahısların hemen hepsi Türk askerinin Kore'de gösterdiği cesaretten ve kahramanlıktan bahsetmekte ve Türk askerini övmektedirler. Nitekim kitapta Kunuri Zaferi'nden sonra ABD Radyosunun yaptığı bir yayının metnine yer verilmektedir. Bu metinde 8. Amerikan Ordusunun Türklerin kahramanlıkları sayesinde çekilebildiği ifade edilmektedir. Birleşmiş Milletler güçlerinin "komünistlerin avucuna düşmekten" kurtulmalarını Türk askerine borçlu oldukları anlatılmaktadır[445].

1943 yılında yayınlanan *Millî ve Askerî Ahlâk*'ta milli kin ve intikam konusunun ele alındığı başlıkta, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın etkisi görülmekte, Emin Bülent Serdaroğlu'na ait şu mısralar alıntılanmaktadır:

---

[442] Türkmen, **Mânevî Silâh,** 309.
[443] **age,** 314.
[444] **age,** 315.
[445] **age,** 20.

"Garbın cebin zalimi affetmedim seni

Türküm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi"[446].

1959 yılında yayınlanan *Mânevî Silâh Moral* isimli kitapta ise bu mısraların ilgili başlıktan çıkartılmış olması dikkat çekmektedir. Türkiye artık NATO müttefiki olduğu için "garbın cebin zalimi" artık düşman değil, müttefiktir. Kitapta Türkiye ile Batı'yı bir araya getiren NATO hakkında övgü dolu ifadelere yer verilmektedir. Bu ittifak nasyonal sosyalizme karşı demokrasilerin kazandığı zaferin bir eseri olarak tanımlanmaktadır. NATO'nun, insanlığın topluca gelişmesinde önemli bir dönüm noktası olduğu vurgulanmaktadır[447].

Mânevî Silâh Moral'de yoğun bir Amerikancı söylem benimsenmiştir. Kitapta Türkiye ile ABD arasında filizlenen dostluğun psikolojik nedenleri olduğu ileri sürülmektedir. Önce iki devletin kuruluşunun birbirine benzediği iddia edilmektedir. Var olduğu öne sürülen benzerlikler şu şekilde anlatılmaktadır:

> "Bir kolunu sosyal ve kültürel yardım, diğer kolunu da teknik ve araç yardımı şeklinde uzatarak bütün hür milletleri kucaklayan medeniyet ve adalet dostu büyük Amerika'nın kuruluş tarihinde bizim tarihimize benzeyen taraflar çoktur. Onlarda da bizde olduğu gibi milletin temeli göçlere dayanır Avrupa'dan Amerika ya gelen kafileler vaktiyle bizde olduğu gibi tembel ve geri yerlilerle mücadele etmiş ve kılıçlarının hakkıyla bir vatan sahibi olmuşlardır"[448].

Kitapta Amerikalılar ile Türkler arasında bir başka benzerlik daha olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiada önce "Hür dünya"nın ABD ile iş birliği içinde olduğu, hür dünyanın halklarından gelen ortak düşüncelerin, ABD'de bir "sulh kalesi ve medeniyet abidesi" haline geldiği ifade edilmektedir. Sonrasında ise bir zamanlar Türklerin de yakın doğuda aynı rolü oynadıkları belirtilmekte ve Amerikalıların yabancı ulusların "kalkınmasına" yardım etmesinin altında yatan itici gücün, Türklerin bir zamanlar yaptığı fetihlerin itici gücü ile aynı şey olduğu ileri sürülmektedir[449].

4.3. Kahramanlık Öyküleri

II. Meşrutiyet döneminde askere rol model olması istenen şahıslar hakkında kısa ve öz bilgiler verilmekteydi. Cumhuriyet döneminde basılan maneviyât-ı askeriyye kitaplarında yer alan kahramanlık öyküleri ise uzun okuma parçalarıdır. Bu parçaların büyük çoğunluğu geçmişte yaşanmış savaşların kahramanlık öyküleridir. Bu öyküler,

---

[446] Türkmen, **Millî ve Askerî,** 150.
[447] Türkmen, **Mânevî Silâh,** 310.
[448] **age,** 317.
[449] **age,** 317.

askeri heyecanlandıracak ve duygulandıracak bir üslupla yazılmışlardır. II. Meşrutiyet döneminde basılan kitaplarda seçilen şahısların aksine, Cumhuriyet döneminin kahramanlık öykülerinde Osmanlı tarihinden, İslam tarihinden, Selçuklu tarihinden, 93 Harbi ve Balkan Harbi'nden öyküler yer almaktadır. Fakat I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'ye ait öyküler çok daha ön plandadır.

Kahramanlık öykülerine ayrı birer okuma parçası olarak yer verilen ilk kitap Muallim Cevdet'in *Askerî Dîn Dersleri* isimli kitaptır. Bu kitapta yer verilen öykülerde fedakârlık, kıvrak zekâ, beceriklilik ve cesaret gibi meziyetler yüceltilmektedir. Anlatılan öyküler Anadolu Selçukluları, 93 Harbi, Balkan Harbi, Çanakkale Savaşı ve Millî Mücadele'de yaşanmış kahramanlıkları konu edinmektedir. Bunların yanı sıra Türklerin ok atma ve süvarilikteki maharetlerini konu eden öyküler de mevcuttur[450]. Öykülerin çoğunda baş kahramanlar rütbesiz askerlerdir. Dolayısıyla baş kahramanların rütbesiz askerler olması, öyküleri erlerin nezdinde daha etkileyici kılmaktadır. Zira bu sayede okudukları kahraman ile aralarında daha kolay bağ kurabileceklerdir. *Askerî Dîn Dersleri* daha sonra yazılan kitaplar için de bir örnek teşkil etmiş, bu gibi öykülerin daha fazla yer verildiği kitapların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Kitaplarda Atatürk'ten de millî kahraman olarak bahsedilmiş ve ismi "Zaloğlu Rüstem, Battal Gâzî" gibi halk kahramanları ile birlikte zikredilmiştir[451].

[450] Muallim Cevdet, **age,** 163-191.
[451] Türkmen, 1959, 181.

5. SONUÇ

Osmanlı yayıncılık hayatında dikkat çeken maneviyât-ı askeriyye kitapları, II. Abdülhamid döneminde yayıncılığın gelişmesine ve okullarda din derslerinin arttırılmasına paralel olarak ön plana çıkmış kitaplardır. Kitapların yazılmasında en mühim amaç, askerlerin maneviyatlarını güçlendirmek, onlara sahip olmaları istenen özellikleri öğretip sevdirmektir. Tespit edilen kitapların bu amaçla ele aldığı ortak başlıklar mevcuttur. İtaat, sadakat, fedakârlık, cesaret, askerlik sevgisi, talim, nöbet tutmanın önemi, silaha düzgün bakılması, sağlığa dikkat edilmesi ortak olarak ele alınan konular arasındadır

II. Abdülhamid döneminde basıldığı tespit edilen kitapların özel matbaalarda basılmış olduğu görülmektedir. Bu kitapların söyleminde padişah vurgusu ön plana çıkmıştır. Din vurgusu yapan kitaplarda ise Allah, peygamber ve padişah ön plandadır. Padişahtan her fırsatta övgü ile bahsedilen bu kitaplarda asker, "padişahın bilediği canlı silahlar" olarak tanımlanmıştır. İtaat, sadakat ve hamiyet söyleminde de dini referanslar olsun veya olmasın padişah ön plana çıkartılmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kitap sayısında artış gözlenmiştir. Bu kitapların çoğunun savaş yıllarında basılmış olması, bu tür kitaplara daha fazla ihtiyaç duyulduğunu düşündürmüştür. Nitekim bu dönemde basıldığı tespit edilmiş kitapların bir kısmı resmi matbaalarda basılmıştır. Resmi matbaalarda maneviyat-ı askeriyye kitaplarının basılmış olması, bu kitaplara ihtiyaç duyulduğu düşüncesini destekler niteliktedir. Yine bu dönemde padişah söylemi terk edilmiş; istibdâd olarak nitelenen II. Abdülhamid dönemi yerilmiş, hürriyet yüceltilmiştir Daha önce basılan kitaplarda yer almayan sözcükler olan vatan ve millet sözcükleri, tebaa-vatandaş dönüşümünün etkisiyle kitaplara girmiş ve söylemin odağı haline gelmişlerdir. Kitaplarda yer verilen asker tanımı da "vatandaş"ın ortaya çıkmasına paralel olarak değişmiş, askerler artık padişahın silahları olarak değil bir sancak altında vatan müdafaası yapan kahramanlar olarak tanımlanmışlardır. Bu dönemde ordu mensuplarının yazdığı kitaplarla, din adamlarının yazdığı kitaplar arasında da önemli farklılıklar ön plana çıkmıştır. Ordu mensuplarının yazdığı kitaplarda vatandaşlık ön plana çıkartılmış, Osmanlılık

vurgulanmıştır. Din adamlarının yazdığı kitaplarda ise Müslümanlar ön plana çıkartılmış ve Müslümanlık vurgulanmıştır. Ordu mensuplarının yazdığı kitaplarda, askerin maneviyatı daha çok vatanseverlik, namus gayreti, vatan mefkûresi gibi değerlerle güçlendirilmek istenmiştir. Din adamlarının yazdığı kitaplarda ise askerlere temel dini bilgiler verilmiş, askerlikle ilgili konular dini referanslar verilerek işlenmiş, cihat ve şehitlik gibi kavramlar aracılığıyla manevi kuvvetin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla ordu mensupları ile din adamlarının bakış açılarının birbirinden farklı olduğu görülmüştür.

Balkan Savaşı'ndan itibaren devletin düştüğü zor durum kitaplara da sirayet etmiştir. Kitaplarda yaşanan yenilginin sebepleri tartışılmış, millette ve orduda manevi kuvvetin son derece zayıf olduğu tespiti yapılmıştır. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun ve Müslüman ahalinin içinde bulunduğu duruma dair bir özeleştiri verilmiştir. Gayrimüslimler de Osmanlılık çatısında birleşmeyi reddettikleri söylemiyle eleştirilmiştir. Ayrıca bazı kitaplarda vatan kavramının halk tarafından doğru anlaşılmadığı tespitine yer verilmiş ve bu soruna çözüm aranmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra bu tür kitapların yazılmasının doğrudan devlet tarafından talep edildiği görülmüştür. Erkan-ı Harbiyye'nin Diyanet İşleri Riyaseti'ne kitap yazılması için talepte bulunmuş ve askeri din dersleri kitabı yarışması düzenlenmiştir. Bunun en önemli sebebi değişen atmosferin şartlarına uygun kitaplara ihtiyaç duyulmuş olmasıdır.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yaşanan gelişmeler kitaplara yansımıştır. Bu dönemde basılan kitaplarda yeni yönetim biçimi ve işleyişi açıklanmıştır. Bu sayede askerliğini yapan gençlerin Cumhuriyet'i tanımaları ve memleketlerinde de Cumhuriyet'i tanıtmaları hedeflenmiştir. Ulus devlet anlayışı çerçevesinde Türklük vurgusu ön plana çıkmış, Kur'an'ın, hadislerin, duaların ve ezanın anlaşılması için bunların Türkçe tercümeleri kitaplara dahil edilmiş ve bu konuya önem verilmiştir. Asker, Türk olarak tanımlanmış, askerlik ise Türklerin anadan doğma sahip oldukları bir meziyet olarak anlatılmıştır. İnkılapların yapıldığı dönemde basılan kitaplarda İslam'ın yeniliğe açık bir din olduğu vurgusu öne çıkarılmıştır. Ayrıca İslam'ın kadınlara ve çocuklara birçok hak tanıdığının altı çizilmiştir. Savaş sonrası ülkenin kalkınması için gayret gösterilen bu dönemde cehalete karşı mücadele etmek, köylünün eğitimi ve milletin kalkınması da kitaplarda ön plana çıkan konular olmuştur. Hijyen, sağlık ve adab-ı muaşeret ile ilgili bilgiler verilmiş ve askerlerin memleketlerine döndüklerinde

bu bilgileri aktarmaları beklenmiştir. Böylece askerler adeta birer eğitim elçisi olarak görülmüşlerdir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, savaşın vahşeti kitaplara etki etmiş ve savaşın bir hukuku olması gerektiği vurgulanmıştır. Demokrat Parti döneminde basılan kitaplarda ise ABD, NATO ve Birleşmiş Milletler'den övgüyle bahsedilmiştir. ABD ile Türkiye arasında paralellikler kurulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak değişen siyasi konjonktür ile birlikte, bu çalışmada incelenen maneviyât-ı askeriyye kitaplarının içeriği ve söylemi de değişmiştir. Ayrıca kitapların amacının, askerin moral ve motivasyonun yükselterek, iyi bir askerde olması istenen özelliklerin askerlere benimsetmek olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Ahmed Ziyâeddin. **Vesîletü'n-Necât,** Dersaâdet: Âlem Matbaası – Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1314.

_____. **Vesîletü'n-Necât,** Dersaâdet: Mekteb-i Fünûn-u Harbiyye-i Şâhâne Matbaası, 1323

_____. **Vesîletü'n-Necât,** Dersaâdet: Selânik Matbaası, 1327.

_____. **Vesîletü'n-Necât,** Dersaâdet: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319.

Aksekili Ahmed Hamdi. **Askere Dîn Dersleri,** İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341-1344

Akseki, Ahmet Hamdi. **Askere Din Kitabı,** İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1944.

Ali Rahmi. **Orduda Takviye-i Maneviyye ve Rûhiyye,** İstanbul: Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1325.

Grebeneli Bekir Fikri. **Mefkûre-i Vatan Orduda Îmân,** İstanbul: Tanin Matbaası, 1329.

Hâfız İzzet. **Asâkir-i İslâmiyyeye Mahsûs Dînî Vatanî Cihâddan Bahis Mevâ'izdir,** Dersaâdet: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1331.

Hamdi Mustafa. **Efrâd-ı Şâhâneye Mahsûs İlm-i Hâl Kitâbı,** yy: 1324.

Hüseyin Hakkı. **Osmanlı Efrâdının Takviye-i Maneviyâtı,** c.1, (Dersaâdet: Reşâdiye Matbaası, 1330.

İzmirli İsmail Hakkı. **Gâzîlere Armağan,** İstanbul: Matbaa-yı Askeriyye, 1332.

Mardin, Ömer Fevzi. **Dinde Askerlik Kültürü,** İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1945.

Mehmed Fâik. **Askerin Ahlâk ve Evsâfı,** İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1324.

Mehmed Şâkir Paşa. **Müslüman Nefer,** Dersaâdet: Asır Matbaası, 1322.

_____. **Müslüman Nefer,** Dersaâdet: Asır Matbaası, 1324.

Muallim Cevdet. **Askerî Dîn Dersleri,** İstanbul: Yeni Matbaa, 1928.

Osman Senâî. **Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn,** İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1320.

Ömer Fevzi. **Osmanlı Efrâdına Maneviyyât-ı Askeriyye Dersleri,** c.1, İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1325.

_____. Osmanlı Efrâdına Maneviyyât-ı Askeriyye Dersleri, c.1, İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1327.

_____. Osmanlı Efrâdına Maneviyyât-ı Askeriyye Dersleri, c.2, İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1326.

Türkmen, Faik. **Mânevî Silâh Moral,** Ankara: Medeniyet Matbaası, 1959.

_____. Millî ve Askerî Ahlâk, İstanbul: Askerî Liseler Neşriyatı, 1943.

_____. Vazîfe ve Ahlâk, Ankara: Medeniyet Matbaası, 1959.

Üryânizâde Ali Vahîd. **Asker İlm-i Hâli,** Dârü'l-Hilâfetü'l-Milliye: Tanîn Matbaası, 1332.

_____. Asker İlm-i Hâli, Dersaâdet: Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1333.

_____. Asker İlm-i Hâli, İstanbul: Tanîn Matbaası, 1927.

Yusuf Ziyâeddin. **Lübbü'l-Elbâb Bi'l-Kavli's-Savâb,** İstanbul: Matbaa-yı Bahriyye, 1325.

İkincil Kaynaklar

"Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn", **İkdâm,** 8 Teşrîn-i Evvel 1320.

"Orduda Takviye-i Maneviyye ve Rûhiyye", **Yeni İkdam,** 21 Nisan 1910.

"Osmanlı Efrâdının Takviye-i Maneviyâtı", **İktihâm,** 10 Haziran 1912.

"Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedârlıklar ile Birtakım Unvânların Men' ve İlgâsına Dâir Kânûn", **Resmî Cerîde,** 13 Aralık 1925.

Akbayar, Nuri. "Osmanlı Yayıncılığı", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** c.6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 1680-1696.

Akyıldız, Ali. "Meclis-i Meb'ûsan", **TDV İslam Ansiklopedisi,** c.28, Ankara: TDV, 2003: 245-247.

Alkan, Mehmet Ö. "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si,** der. Kemal H. Karpat, çev. Sönmez Taner, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004: 73-242.

Atar, Fahrettin. "Şehid", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.38, Ankara: TDV, 2010: 428-431.

Aydar, Hidayet. "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi: Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** s.14, (2006): 47-65.

Aydın, Mehmet Âkif. "Kânûn-ı Esâsî", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.24, Ankara: TDV, 2001: 328-330.

Bekir Fikri, **Balkanlar'da Tedhiş ve Gerilla "Grebene",** (İstanbul: TTT Vakfı Yayınları, 2007.

_____. Grebene ve Grebene Ordusunda Kuvve-i Seyyare, Dersaâdet: Arşak Garoyan Matbaası, 1332.

Beşikçi, Mehmet. "Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din: Düzenli Kitle Orduları Çağında Osmanlı Ordusu'nda Tabur İmamları", **Akademik İncelemeler Dergisi,** c.11, s.1, (2016): 1-33.

Birinci, Ali. "İzmirli, İsmail Hakkı", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.23, Ankara: TDV, 2001: 530-533.

Bolay, Süleyman Hayri. "Akseki, Ahmet Hamdi", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.2, Ankara: TDV, 1989: 293-295.

Bozkurt, Gülnihal. **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, **Osmanlı Müellifleri,** haz. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, c.1, İstanbul: Meral Yayınevi, ty. (Aktaran): Dığıroğlu, Filiz. "II. Abdülhamid Döneminde Dinî Yayıncılık: İslâmî Metinleri Kim Üretir? -II", **Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** c.54, s.54, (2018): 1-44.

Cici, Recep. "İmamzâde Esad Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.22, Ankara: TDV, 2000:

Çağırıcı, Mustafa. "Vatan", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.42, Ankara: TDV, 2012: 563-564.

Çitçi, Sinan. **İkdâm Gazetesi'nin Sistematik İndeksi (1904-1913),** İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2013.

Demirel, Fatmagül. "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,** c.3, s.5, (2004): 89-104.

_____. II. Abdülhamid Döneminde Sansür, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat,** Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2013.

Dığıroğlu, Filiz. "II. Abdülhamid Döneminde Dinî Yayıncılık: İslâmî Metinleri Kim Üretir? -II", **Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** c.54, s.54, (2018): 1-44.

Fayda, Mustafa. "Bedir Gazvesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.5, Ankara: TDV, 1992: 325-327.

Gez, Başak Ocak "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri: Türkçe Ezan ve Uygulamaları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** c.2, s.6-7, (1997): 157-167.

Hacısalihoğlu, Mehmet. "Yunanistan", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.43, Ankara: TDV, 2013: 586-595.

Hüseyin Hakkı, **İhtiyât Zabitânı Mektebi Mirâtı,** yy: Cem'iyyet Kütübhanesi, 1328.

İmamzâde Mehmed Emin Esad Efendi, **Dürr-i Yektâ,** İstanbul: Dârü't-Tıbaatü'l-Âmire, 1275.

Kafadar, Cemal. "Gazâ", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.13, Ankara: TDV, 1996: 427.

Kara, İsmail. "Cumhuriyet Devrinde 'Askere Din Dersleri' İyi Asker İyi Müslüman, İyi Müslüman İyi Asker Olur", **Toplumsal Tarih,** s. 166 (2007): 48-53.

Kara, Mustafa. "Tekke", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.40, Ankara: TDV, 2011: 368-370.

Karaman, Mehmet Ali. **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Askeri Matbûatı ve Siyasi Hayattaki Rolü,** Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.

Koçak, Cemil. "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye (1908-1980),** yay. yön. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000: 127-211.

Kurt, Deniz. "Türkiye'de Askerî Eğitimin Modernleşme Sürecinde Işıklar Askeri Lisesi". Yüksek Lisans Tezi, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.

Küçük, Cevdet. "Abdülhamid II", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.1, Ankara: TDV, 1988: 216-224.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** çev. Boğaç Babür Turna, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2017.

Mardin, Ömer Fevzi. **Osmanlı Jandarması ve İç Güvenlik Harekatı,** haz. Hatice Sevinç Tinç, Mehmet Mert Çam, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018

Ocak, Başak **Bir Yayıncının Portresi: Tüccârzâde İbrahim Hilmi Çığıraçan,** İstanbul: Müteferrika Yayınları, 2003.

Özdirek, Recep. "Evliyaefendizâde Ahmed Ziyaeddin Efendi ve Hülâsatül-Efkâr İsimli Usûl-i Fıkıh Eseri", **III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu "Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri", 06-08 Mayıs 2016** Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2016: 654-674.

Özel, Ahmet. "Cihad", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.7, Ankara: TDV, 1993: 527-531.

Özen, Osman. "Artin Asaduryan'ın Hayatı ve Basın Faaliyetleri (1853-?)". Yüksek Lisans Tezi, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017.

Pakalın, Mehmet Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I,** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.

_____. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.

_____. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.

Sakaoğlu, Necdet. **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003

Sayar, Ahmet Güner. "Muallim Cevdet", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** c.30, Ankara: TDV, 2005: 313-314.

Sezen, Tahir. **Osmanlı Yer Adları,** Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017.

Şemseddin Sâmî. **Kâmûs-ı Türkî,** İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.

Üstel, Füsun. **"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi,** İstanbul: İletişim, 2008.

Yazıcı, Önder. "Milli Mücadele Dönemi Yerel Basınına Bir Örnek: Köy Hocası Mecmuası", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** c.12, s.31, (2015): 296-308.

EKLER

Ek 1. Kitap Kapakları-1

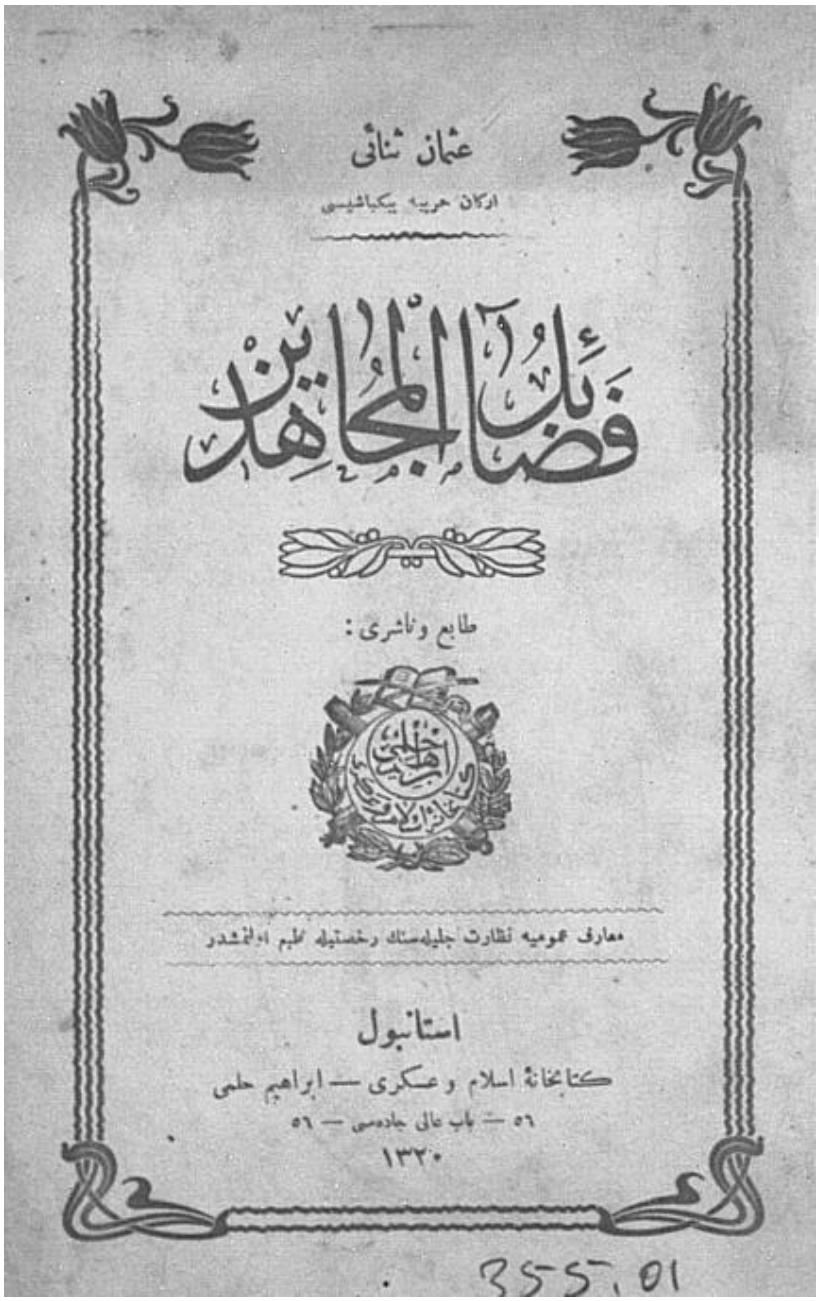

Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn'in kapağı.

Bkz. Osman Senâî, **Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn,** (İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1320).

Ek 2. Kitap Kapakları-2

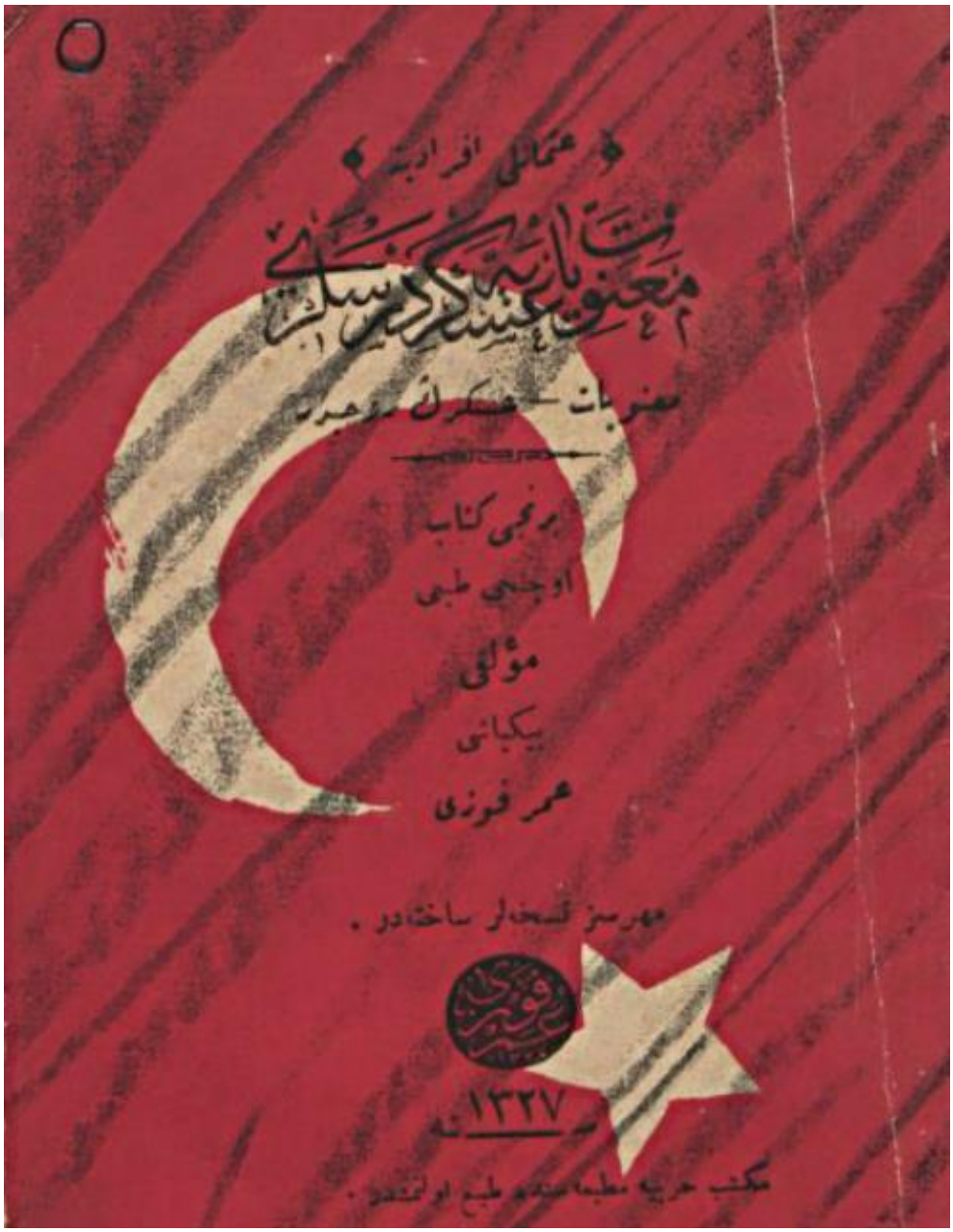

Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri, Birinci Kitâb'ın Kapağı.

Bkz. Ömer Fevzi, **Osmanlı Efrâdına Maneviyât-ı Askeriyye Dersleri,** c.1, (İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1327).

Ek 3. Kitap Kapakları-3

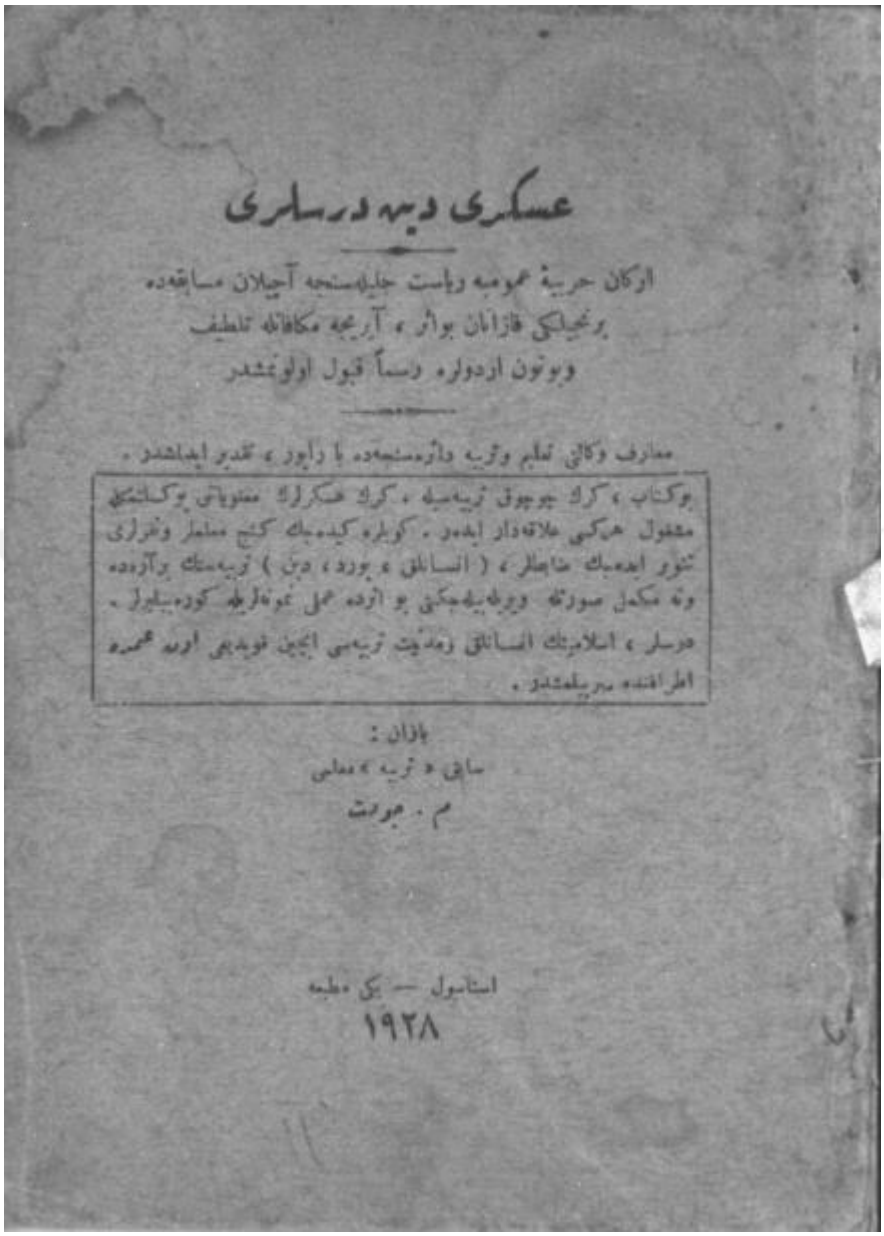

عسکری دین درسلری

ارکان حربیهٔ عمومیه ریاست جلیله‌سنجه آچیلان مسابقه‌ده
برنجیلکی قازانان بو اثر ، آیریجه مکافاتله تلطیف
وبوتون اردولره رسماً قبول اولونمشدر

معارف وکالتی تعلیم وتربیه دائره‌سنجه‌ده با رایور ، تقدیر ایدلمشدر .

بوکتاب ، کرك چوجوق تربیه‌سیله ، کرك عسکرلرك معنویاتی بوکسلتمکله
مشغول هرکسی علاقه‌دار ایدر . کویلره کیده‌جك کنج معلملر ونفرلری
تنویر ایده‌جك ضابطلر ، (انسانلق ، یورد ، دین) تربیه‌سنك برآزده
وته مکمل صورتله ویریله‌بیله‌جکنی بو اثرده عملی نمونه‌لریله کوره‌بیلیرلر .
درسلر ، اسلامیتك انسانلق ومدنیت تربیه‌سی ایچین قویدیغی اون عمره
اطرافنده سریلمشدر .

یازان :
سابق « تربیه » معلمی
م . جودت

استانبول — یکی مطبعه
١٩٢٨

Askerî Dîn Dersleri'nin Kapağı

Bkz. Muallim Cevdet, **Askerî Dîn Dersleri,** (İstanbul: Yeni Matbaa, 1928).

Ek 4. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Mektubu

دیانت ایشلری، ریاست جلیله‌سنه

اردونك معنویات درسلری ایچنده اك مهم قسمی دیانته
متعلق تدریساتدر. عسکر علم حالی اولمق اوزره یازلمش بعض
آثار وارسه‌ده بونلر یا پك مفصل اولدرق ویاخودده افرادك
اکلایه‌مایه‌جغی بر اسلوب ایله تحریر قلنمشلردر. بناءً علیه ساده
وملخص بر علم حال کتابنه احتیاج واردر. اردونك بو احتیاجنك
مختصر بر رساله ترتیب ایتدیریلدرك تأمین بیورلمسنی خاصةً
استرحام ایده‌رم. بوندن باشقه مملکتمزده سعی وعملك نه
درجه‌لرده کری قالمش اولدیغی معلومدر. اردویه کلن کنجلری
تدریسات دینیه ایله سعی وعمله تشویق ایچون بو بابده‌کی آیات
جلیله واحادیث شریفه ایله قیصه‌جه تورکجه‌یه ترجمه‌لرینك لوحه‌لر
حالنده عسکری درسخانه‌لرینه تعلیقی پك مناسب اولدیغقدر.
بو امنیه‌نك حصولنی تأمیناً اوکبی آیات واحادیث شریفه‌نك
بالاستخراج ارسالنه عنایت جلیله‌لرینی آبریجه استرحام ایلرم افندم

٢٦-٣-٣٤١

ارکان حربیهٔ عمومیه رئیسی
مشیر
فوزی

Fevzi Çakmak'ın bir asker ilmihali yazılması için Diyanet İşleri Başkanlığı'na yazdığı mektup.

Bkz. Aksekili Ahmed Hamdi, **Askere Dîn Dersleri,** (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1344-1341), sy.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad / Soyad: Ali Aslan

Doğum Tarihi / Yeri: 21.12.1989 / İstanbul

Eğitim:

2015-2019: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü (Yüksek Lisans)

2009-2014: Yıldız Teknik Üniversitesi, Kimya-Metalurji Fakültesi, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği Bölümü (Lisans)

2004-2008: Bahçelievler Anadolu Lisesi